

BBF00083

ปรมัตถมัญจุลวิสุทธิสมรรตมहाทิคา

(บาลี-ไทย)

ภาค ๕

(บาลี ภาค ๓ ตอนหน้ ๑)

PARAMATTHAMAÑJUSĀ VISUDDHIMAGGAMAHAĀTIKĀ

(PĀLI-THAI)

PART V

(PĀLI PART III FIRST SECTION)

ฉบับปฐมพิมพ์

ปีที่ระลึกถึงโอกาสฉลองครบ ๒๐๐ ปี

แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

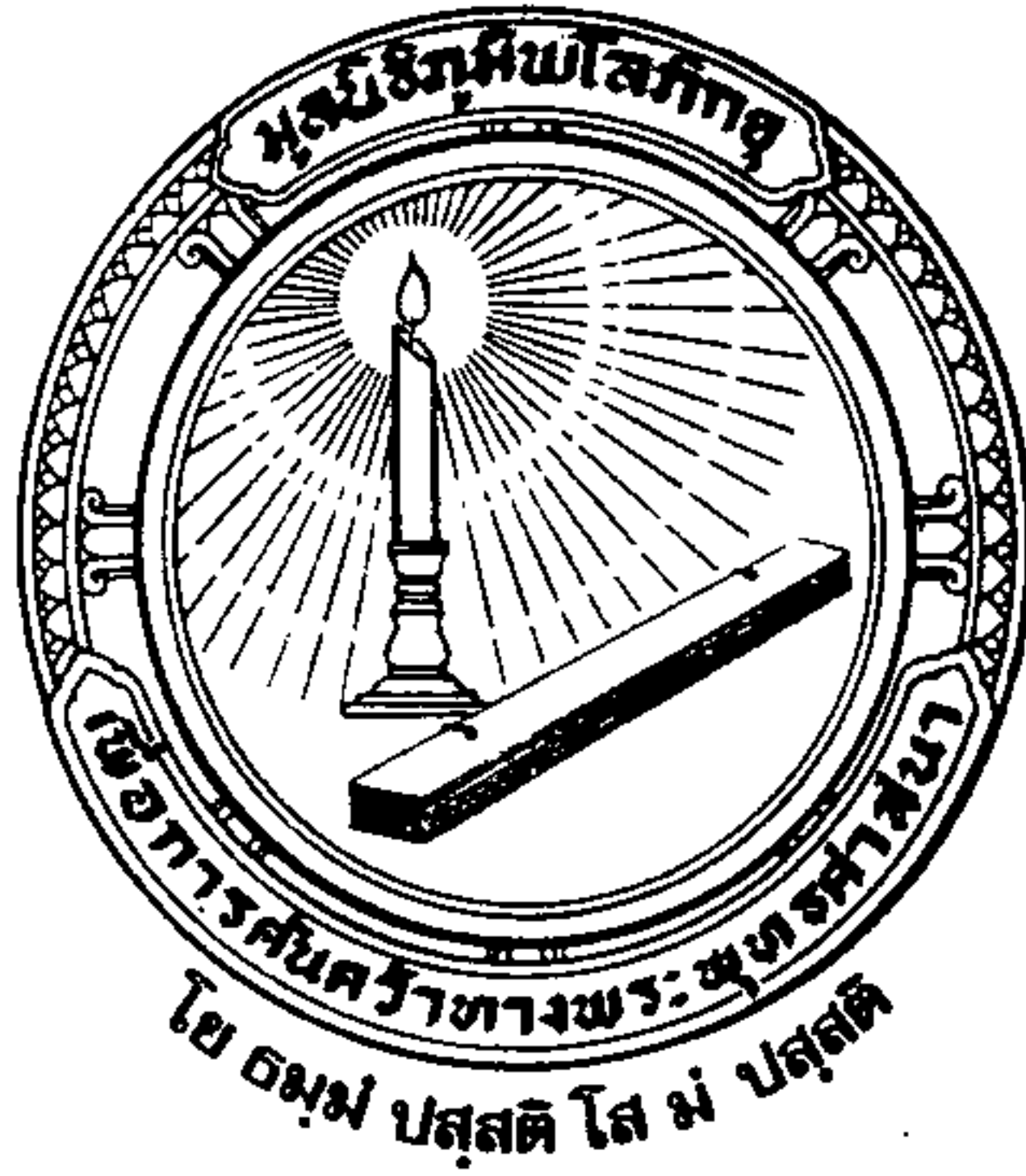
นายเอก วิมล

ผู้เรียบเรียงขึ้นจากต้นฉบับในวารสารพุทธธรรม ๙๕ ปี ๒๓ กันยายน ๒๕๒๕

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น

ที่ระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

ISBN 974-8296-17-2

ปรัสมัตถมณัฏฐสูสา วิสัทธิสมรรคสมหาฏีกา

(บาลี-ไทย)

ภาค ๕

(บาลี ภาค ๓ ตอนหน้ ๑)

PARAMATTHAMANĀJUSĀ VISUDDHIMAGGAMAHAĀTĪKĀ

(PĀLI-THAI)

PART V

(PĀLI PART III FIRST SECTION)

ฉบับปฐมฉบับ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์วิไลวิทยานานาชาติ
กรุงเทพฯ ๒๐๐๐ ปี
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕

หลายเอก วิไล

ตีพิมพ์โดยวิไลวิทยานานาชาติในวาระครบ ๕๕ ปี ๒๓ กันยายน ๒๕๒๕

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ที่วัดและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย

พระบรมราชาโชวาท

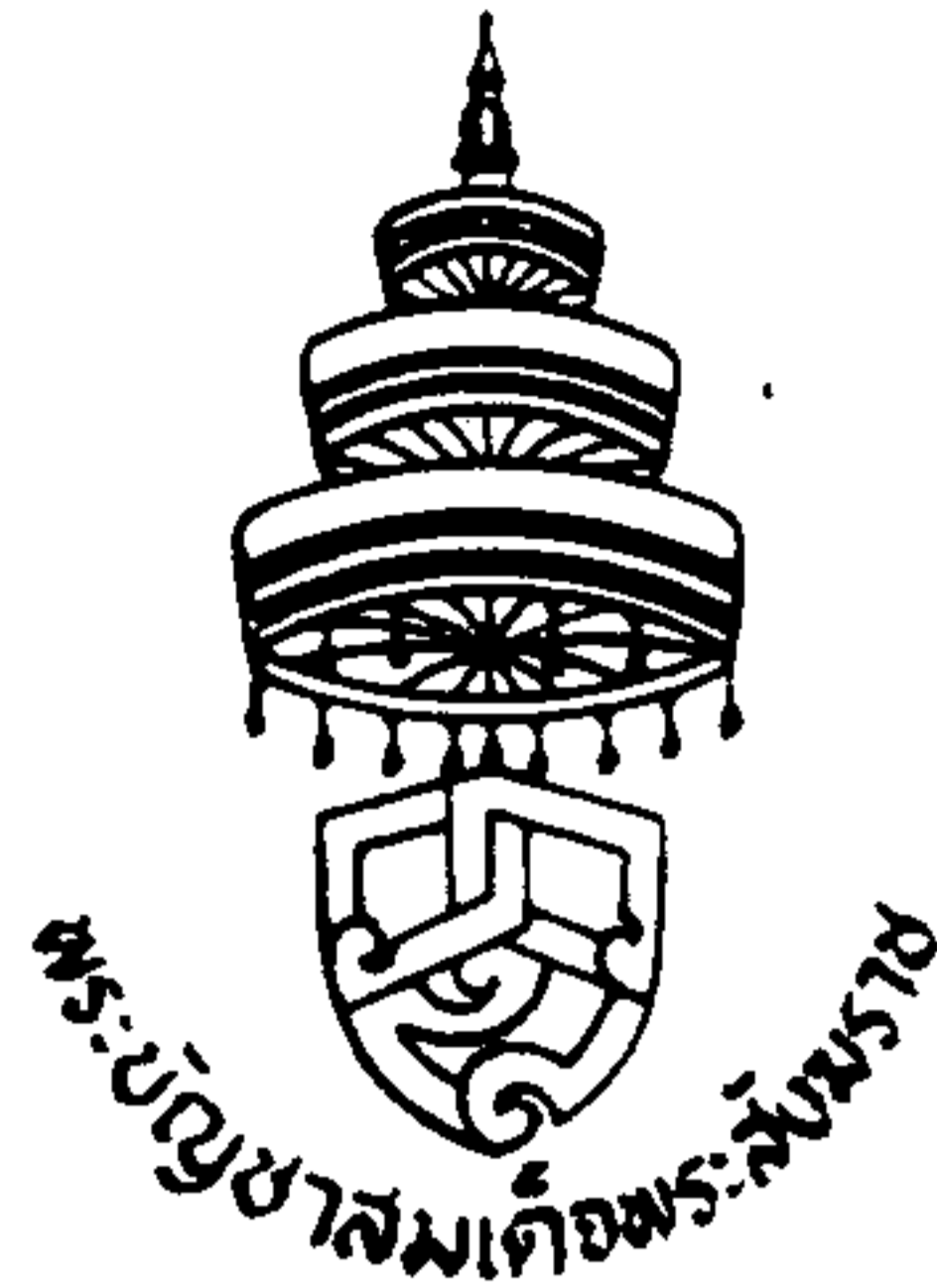
“ฉันขออุทิศไมตรี ขอให้ทำต่อไปอย่าหยุดเสีย
ฉันสนับสนุนงานหรือยเปอร์เซ็นต์เต็ม ให้ทำต่อไป
เป็นการช่วยให้คนเข้าถึงธรรม

การแปลคำบาลีมาเป็นคำไทยนั้น ต้องระวัง
ให้ของหนัก อย่าให้ชั่งแยงกันได้เป็นอันขาด เพราะ
ถ้าชั่งแยงกันแล้ว จะทำให้เกิดความขบถยากแก่
นักศึกษาคือไปภายหลังว่า ที่ใดสิ่งนี้จะแปลให้เข้าใจ
ไม่ได้แจ่มแจ้ง ก็ควรมีคำอธิบายกำกับไว้ด้วย”

(พระบรมราชาโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาล
ปัจจุบัน พระราชทานแด่สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช
ญาณโมทมมหาเถระ และคณะกรรมการของสมาคมศูนย์ค้นคว้าทางพระ-
พุทธศาสนา ในโอกาสเข้าเฝ้าน้อมเกล้า ฯ ถวายพระคัมภีร์แปลเป็น
ภาษาไทยฉบับแรก เมื่อ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๖)

นายเอก วิสกุล
สร้างถวายเป็นพุทธบูชา
ในวาระอายุครบ ๘๔ ปี ๒๓ กันยายน ๒๕๒๔

สมเด็จพระสังฆราช

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกล-
มหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐม
กษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
และประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕
ซึ่งเป็นวันสำคัญแห่งชาติวันหนึ่ง เรียกว่า วันจักรี จะมีกำหนดครบ ๒๐๐ ปี ใน
พุทธศักราช ๒๕๒๕ จึงเป็นโอกาสพิเศษ สมควรที่ฝ่ายพุทธจักรจะได้สร้าง
อนุสรณ์ยิวัตถุรวมในมหกรรมครั้งนี้ด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกิกซ์ได้สนองพระดำรินั้น โดยนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่
ได้จัดทำตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระ-
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยขึ้นมรดวาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา
ของพระภิกษุสามเณร และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
อรรถโยชนา ปกรณวิเสส และสัททวิเสส มีอยู่เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นคัมภีร์สำคัญ

(๘)

ที่จะเป็นรากฐานการศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไปในภายหน้า จึงทรงเห็นสมควร
ประทานนามพระคัมภีร์ที่จัดพิมพ์ในชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกขุ" อันเป็นพระบรมราช-
ฉายา ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อสมัยทรงผนวชเป็น
ภิกษุภาวะ เป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์ศาสนูปถัมภกพระองค์นี้

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่ความสำเร็จด้วยดี และทรงเห็นเป็นการ
สมควร ประกาศพระบัญชาให้เป็นที่ปรากฏเกียรติคุณสืบไป จึงทรงแต่งตั้งคณะ-
กรรมการอำนวยการจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพลโลกขุ เป็นที่
ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน)	ประธานกรรมการฝ่ายสงฆ์
๒. พระวิสุทธาธิบดี (จิตวีโร)	รองประธานฝ่ายสงฆ์
๓. พระพุทธพจนวราภรณ์ (จินตาทโร)	รองประธานฝ่ายสงฆ์
๔. พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ (ถึงแก่อนิจกรรม)	ประธานกรรมการฝ่ายฆราวาส
๕. พลเรือเอก ม.จ.กาฬวรรณดิศ ดิศกุล ร.น. (สิ้นชีพิตักษัย)	รองประธานกรรมการ
๖. หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล	รองประธานกรรมการ
๗. คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๘. นายประเสริฐ ณ นคร	รองประธานกรรมการ
๙. พลเรือเอกอนันต์ เนตรโรจน์ ร.น.	กรรมการ
๑๐. พลเรือเอกอภัย สัตกะลิน ร.น.	กรรมการ

๑๑. นายโชติ สุวรรณโพธิ์ศรี	กรรมการ
๑๒. ท่านผู้หญิงพั้ว อนุรักษ์ราชมณฑิเยร	กรรมการ
๑๓. คุณหญิงอรุณ กิตติยากร	กรรมการ
๑๔. พลตรีสุชน สัตตบุษย์	กรรมการ
๑๕. นายระวี ภาวิไล	กรรมการ
๑๖. อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑๗. อธิบดีกรมการศาสนา	กรรมการ
๑๘. นายวิสุทธ์ บุษยกุล	กรรมการ
๑๙. นายพิพัฒน์ สุจินดา	กรรมการ
๒๐. นางศรีกาญจน์ สุจินดา	กรรมการ
๒๑. คุณหญิงลมัย หงษ์ยนต์ (ถึงแก่อนิจกรรม)	กรรมการ
๒๒. คุณหญิงเฟื่อง ชลิตอาภรณ์	กรรมการ
๒๓. นางจวง นิตินาถประสม	กรรมการ
๒๔. นางประไพ อมาตยกุล	กรรมการ
๒๕. นางสมจิตต์ สิทธิไชย	กรรมการ
๒๖. นางเครือทิพย์ ธรรมมงคล(ถึงแก่กรรม)	กรรมการ
๒๗. นางชนันต์ ปิยะอุย	กรรมการ
๒๘. นางประภา จัยวัฒน์	กรรมการ
๒๙. นางอวยพร ปัตตพงศ์	กรรมการ
๓๐. นางยุพนา ธรรมโกวิท	กรรมการ
๓๑. นางอุษา จารุกุล	กรรมการ

(๑๐)

๓๒. นายมณีพันธ์ จารุกุล

กรรมการและเลขานุการ

๓๓. นายสิริ เพ็ชรไชย

กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ขอจงถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ ในธรรม ของ สมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

ผลสำรวจเอก

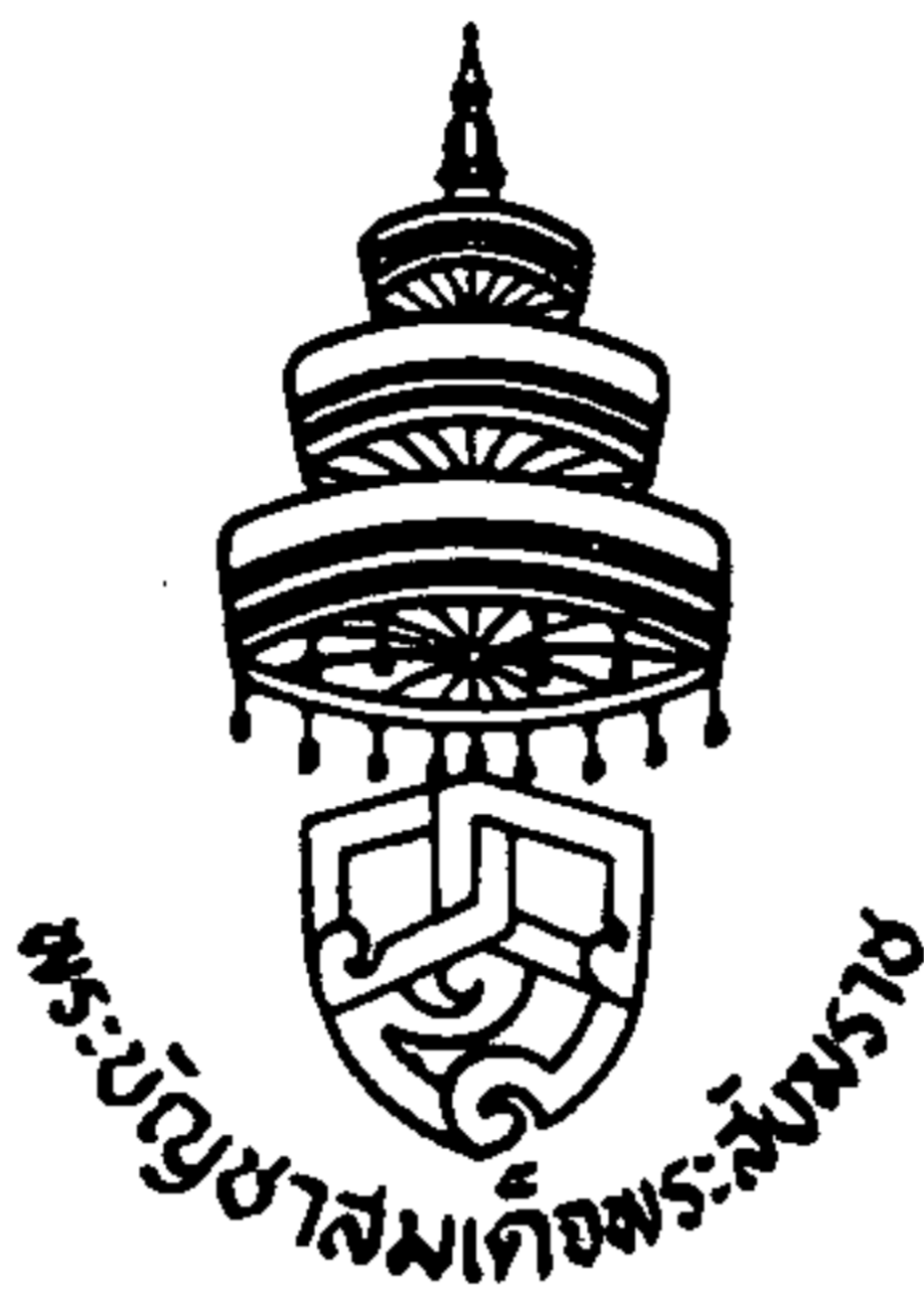
(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิภูมิพลโลกขุ

ผู้รับสนองพระบัญชา

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการในพระบัญชา นี้ เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ

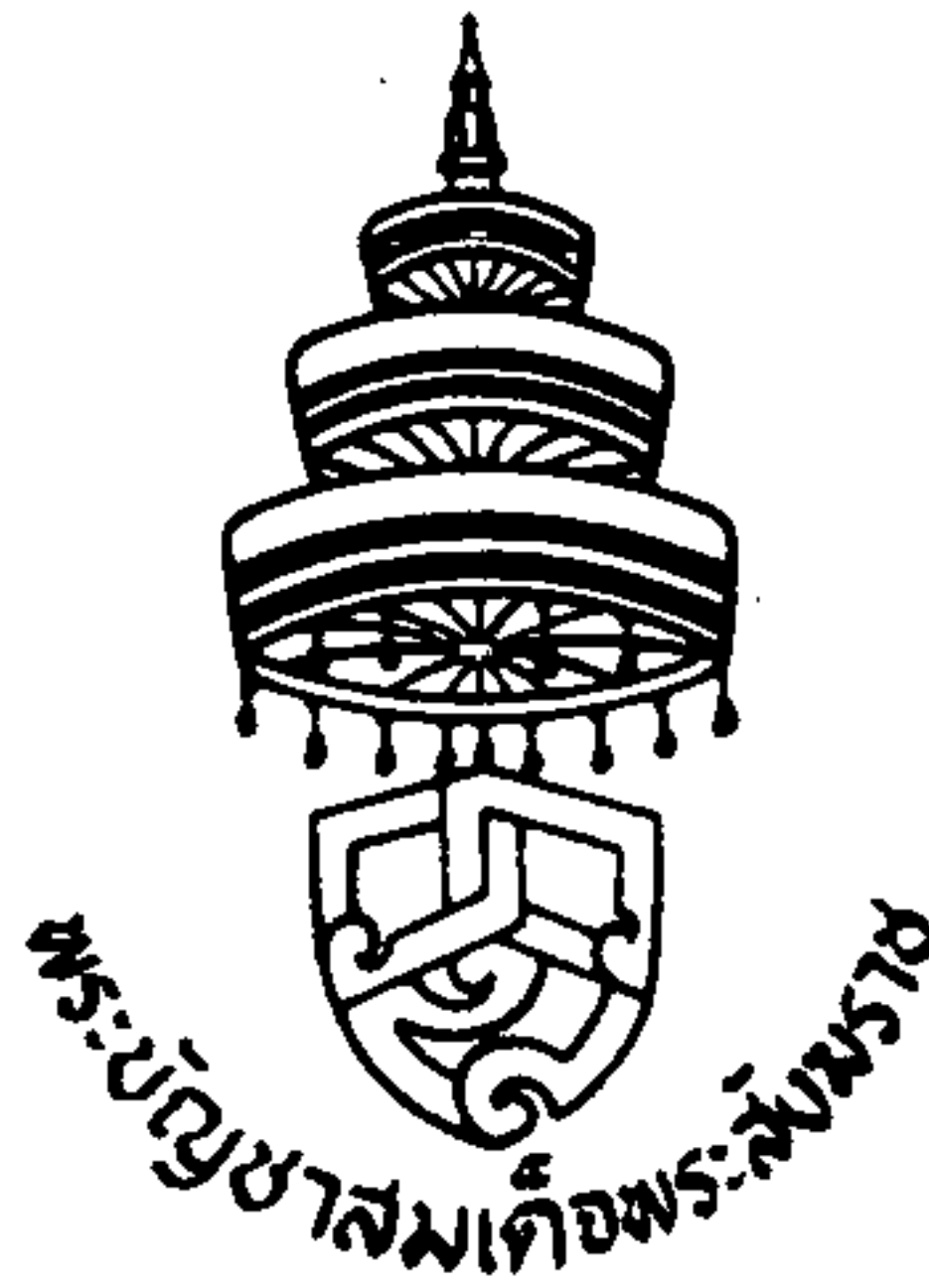
สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครมาจนบัดนี้ จะครบสองร้อยปีในพุทธศักราช ๒๕๒๕
ควรที่ทางฝ่ายพุทธจักรจะได้สร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นอนุสรณ์ชวัตถุร่วมใน
มหกรรมครั้งนี้ด้วย มุคฉิภุมิพโลภิกขุ จึงสนองพระดำรินี้

เพื่อเปิดโอกาสให้พุทธบริษัทและเอกชนได้มีส่วนร่วมสร้างพระคัมภีร์ทางพระ
พุทธศาสนา โดยการเสนอแนะของมุคฉิภุมิพโลภิกขุ จึงทรงตั้ง

คุณหญิงแสงเดือน ณ นคร
เป็นประธานกรรมการหาทุนสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ฉบับภูมิพโลภิกขุ
ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย จงอภิบาลรักษาให้เจริญ งอกงาม ไพบูลย์
ในธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นนิศย์นิรันดร เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

พลตำรวจเอก *จ. จุริจรงค์*
(ประเวศรัฐ จุริจรงค์)
ประธานกรรมการมุคฉิภุมิพโลภิกขุ
ผู้รับสนองพระบัญชา

กระทรวงศึกษาธิการ

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช สกล-
มหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐม
กษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ได้ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์
และประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์มาตั้งแต่วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ ซึ่ง
เป็นวันสำคัญแห่งชาติวันหนึ่ง เรียกว่า วันจักรี จะมีกำหนดครบ ๒๐๐ ปี ในพุทธ-
ศักราช ๒๕๒๕ จึงเป็นโอกาสพิเศษ สมควรที่ฝ่ายพุทธจักรจะได้มีอนุสรณ์ยัตถุ
รวมในมหกรรมครั้งนี้ด้วย

มูลนิธิภูมิพลโลกขุไต่สนองพระดำรินั้น โดยนำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่
ได้จัดทำตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระ-
คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยขึ้นน้อมถวาย เพื่อเป็นประโยชน์แก่การศึกษา
ของพระภิกษุสามเณร และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

โดยที่พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่เป็นพระบาลี อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา
อรรถโยชนา ปกรณ์วิเสส และสัททาวีเสส มีอยู่เป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นคัมภีร์
สำคัญ ที่จะปรากฏการศึกษาพระปริยัติสัทธรรมต่อไปในภายหน้า จึงทรงเห็น

สมควรประธานนามพระคัมภีร์ที่จักพิมพ์ในชุดนี้ว่า ฉบับ "ภูมิพลโลกขุ" อันเป็นพระบรมราชฉายา ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เมื่อสมัยทรงผนวชเป็นภิกษุภาวะ เป็นการเฉลิมพระเกียรติองค์ศาสนูปถัมภกพระองค์นี้

เพื่อให้การปฏิบัติงานดำเนินไปสู่ความสำเร็จด้วยดี และทรงเห็นเป็นการสมควรประกาศพระบัญชาให้เป็นที่ปรากฏเกียรติคุณสืบไป จึงทรงแต่งตั้งคณะเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานจัดสร้างพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพลโลกขุเป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองครบรอบ ๒๐๐ ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังต่อไปนี้

คณะผู้อำนวยการจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาฉบับภูมิพลโลกขุ

๑. นายมณีพันธุ์ จารุกุล	ผู้อำนวยการ
๒. นายสิริ เพ็ชรไชย	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๓. นางอุษา จารุกุล	หัวหน้าฝ่ายธุรการ

คณะนักวิชาการประจำ

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ. ๘	หัวหน้าฝ่ายวิชาการ
๒. นายวิเชียร บำรุงผล ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๓. นายทินกร ทองแหวด ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๔. พันเอกพรอม โพธิศิริ ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๕. นายสุรสี กาญจนพูน ป.ธ. ๘ (ถึงแก่กรรม)	
๖. นายเชียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ. ๘	
๗. นายมยุนต์ จอกพิมาย ป.ธ. ๘	
๘. พระมหาประสิทธิ์ ชินวโล ป.ธ. ๘	

๙. อุบาสิกาสมศรี จารุเพ็ง (บ.ศ. ๙)
๑๐. นางสาวศิริรัตน์ กลัดจ่าย (บ.ศ. ๘)
๑๑. นายจรัญ เลือควง ป.ธ. ๘
๑๒. นายเขื่อน เพ็ญสวัสดิ์ ป.ธ. ๗
๑๓. นายคำสอน จิตเจริญ ป.ธ. ๗, พม.
๑๔. นายสันติ ฤทธิเดช ป.ธ. ๗ (ศศ.บ.)
๑๕. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ. ๖, พ.กศ.
๑๖. นายบุญเตือน ขาวเอี่ยม ป.ธ. ๖
๑๗. นายประกวด พุฒเนียม ป.ธ. ๖
๑๘. นายจีรวัฒน์ ควรคำ ป.ธ. ๖
๑๙. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (โบราณคดี)
๒๐. นายลัดดง ธนะวัตต์ ป.ธ. ๕, ศศ.บ. (ภาษาไทย)
๒๑. ร้อยตรีทวี จันทอง นักปริวรรตอักษร
๒๒. อุบาสิกาพรม เกิดเกษม นักปริวรรตอักษร
๒๓. อุบาสิกานุญแก้ว ไพโรจน์ นักปริวรรตอักษร
๒๔. อุบาสิกาจรรยา บัวสุวรรณ นักปริวรรตอักษร
๒๕. อุบาสิกานุญสง พยัคฆเรื่อง นักปริวรรตอักษร
๒๖. อุบาสิกาพรทิพย์ ศูนย์จันทร์ นักปริวรรตอักษร
๒๗. อุบาสิกากัลยา ไยสำลี นักปริวรรตอักษร
๒๘. อุบาสิกาสกาวัฒน์ หอมขจร นักปริวรรตอักษร
๒๙. อุบาสิกาสุภาพ กาญจนवास นักปริวรรตอักษร

คณะนักวิชาการพิเศษ

๑. อุบาสิกาแนบ มหานีรานนท์ (ถึงแก่กรรม)
๒. นายทองย้อย แสงสินชัย ป.ธ.๙
๓. นายบุญมา จิตจรัส ป.ธ.๘ มหาบัณฑิต
๔. นายสุวรรณ์ จินตประชา ป.ธ.๙
๕. นายไชยวัฒน์ กปิลกาญจน์
๖. นายสุรจิต สงสกุล ป.ธ.๘ คุษฎ์บัณฑิต
๗. นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๙
๘. นายวินัย ตะเกาพงษ์ ป.ธ.๙ คุษฎ์บัณฑิต
๙. นายสารี อินสอน ป.ธ.๙

คณะเจ้าหน้าที่ธุรการ

๑. นางสาววิภา เพ็ชรสามพราน
๒. นางสาวชลอ สว่างช่วง
๓. นางพิกุล บำรุงผล
๔. นางสาวพวงเงิน อุษชิน
๕. นายเกษมวงศ์ บุระศิริ
๖. นางสาวพูนสุข ปานสวี
๗. นางสาวปนัดดา เอี่ยมวุฒิ
๘. นางสุภา วรรณพงษ์
๙. นางสาวมยุรี พาหา

(๑๖)

๑๐. นางสาวพนิศา เวียงนนท์
๑๑. นางสาวถาวร ทองมี
๑๒. นางชัชสวาสดี นิเกตน้อย
๑๓. นางทิพย์วดี ภูทอง
๑๔. นายประนม พลคองนอก

ขอจงถึงความเจริญ งอกงาม ไพบุลย์ ในธรรม ของสมเด็จพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้าเป็นนิตย์ เทอญ.

ทรงตั้ง ณ วันที่ ๒๘ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๒๒

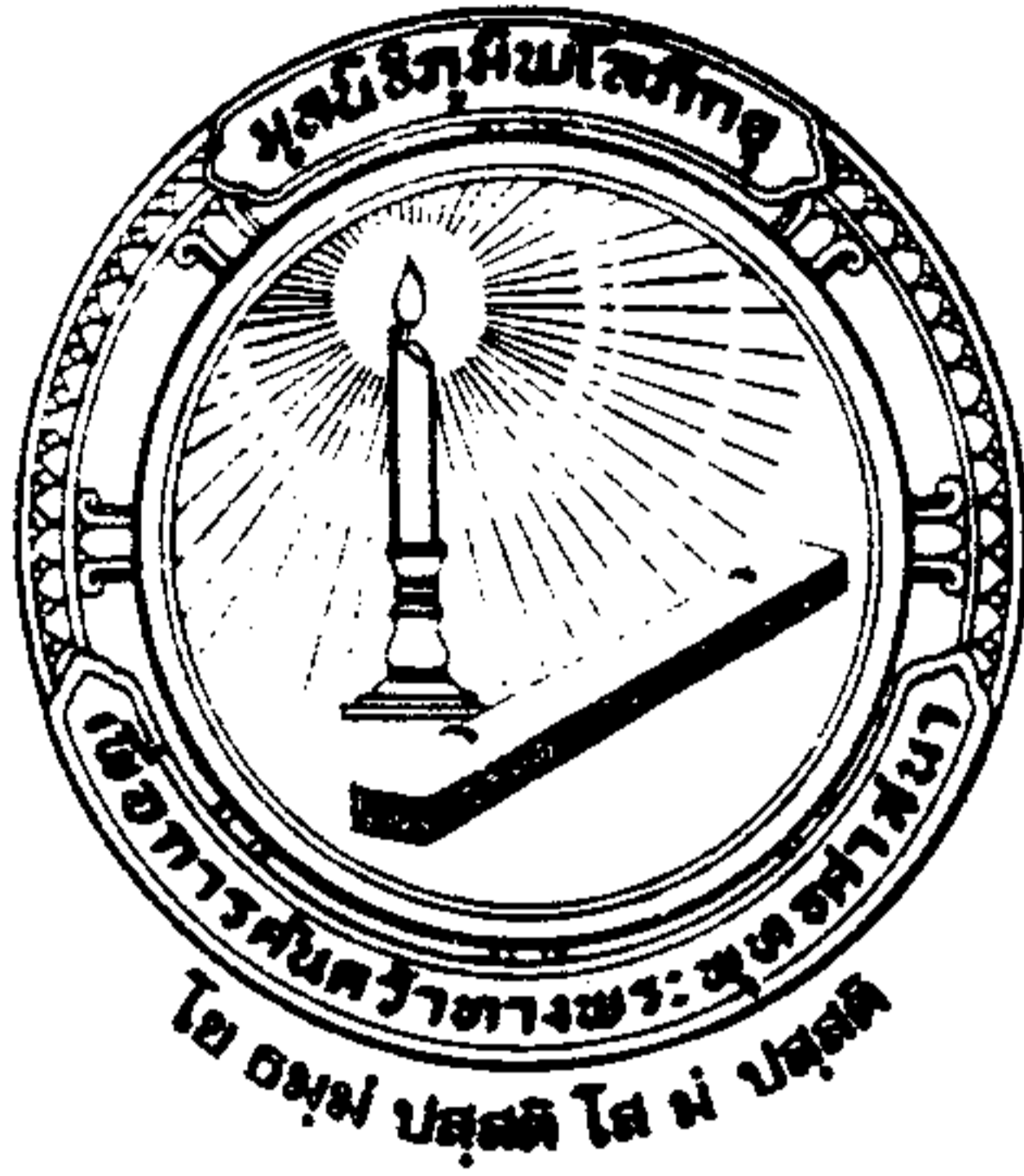
พลตำรวจเอก

(ประเสริฐ รุจิรวงศ์)

ประธานกรรมการมูลนิธิพิภพโลกิชู

ผู้รับสนองพระบัญชา

หมายเหตุ : การแต่งตั้งกรรมการ นักวิชาการ และเจ้าหน้าที่ ในพระบัญชา
เป็นการแต่งตั้งโดยตำแหน่ง.

โครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระตำมภัฏทางพระพุทธรูปศาสนาเป็นภาษาไทย

ด้วยศวามสนับสนุนของคณะกรรมการมหาเถรสมาคม

และ

กรรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ๒๕๓๑

First published : 1988

ISBN 974-8296-17-2

สงวนลิขสิทธิ์
ในการคัดลอก แปร และดัดแปลง
ไม่ว่าบางส่วนหรือทั้งหมด

All rights reserved

พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลก ในบริเวณวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

Printed in Thailand

At The Bhūmibalo Bhikkhu Foundation Press,

Wat Srakesa, Bangkok.

นิทานกถา

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลก ไททรงเทศนาโปรด
เวไนยสัตว์ให้ไต่บรรลุมรรคผลนิพพานตลอด ๔๕ พระวัสสา คำสอนของพระองค์ทรง
แสดงแล้ว ทรงบัญญัติแล้ว เรียกว่า พระธรรมวินัย ทรงตั้งไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์
เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน จัดเป็นพระสังฆธรรมอย่างหนึ่งเรียกว่า **พระปริยัติ**
สังฆธรรม ในบรรดาพระสังฆธรรมทั้งสาม พระปริยัติสังฆธรรม มีความสำคัญ
มาก เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมยังดำรงอยู่ตราบใจ **พระปฏิบัติสังฆธรรม** และ
พระปฏิเวธสังฆธรรม ก็ยังคงดำรงอยู่ตราบนั่น เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเสื่อมสูญแล้ว
พระปฏิบัติสังฆธรรม และพระปฏิเวธสังฆธรรมก็ดำรงอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระปริยัติ
สังฆธรรมจึงเป็นมูลรากของพระศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
พระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระ เป็นต้น ไต่ยกเอาคำสั่งสอนอันเป็น
พระพุทธรวจนะขึ้นสู่การสังคายนาเป็นครั้งแรก ด้วยภาษาบาลี อันเป็นภาษาที่พระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ชาวโลก โดยจัดหมวดหมู่เรียกว่า **พระไตรปิฎก** ไต่แก่
พระวินัยปิฎก **พระสุตตันตปิฎก** และ **พระอภิธรรมปิฎก** พระไตรปิฎกนี้
เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปาฬิ** หรือ **พระบาลี**

กุลบุตรผู้หวังความตั้งมั่นยั่งยืนแห่งพระสังฆธรรม จำเป็นต้องศึกษาพระ-
ไตรปิฎกหรือพระบาลีนี้ให้รู้ซึ่ง ทั้งบทพยัญชนะและอรรถะ จึงจะปฏิบัติไต่ถูกต้องตรง
ตามพระพุทธรวจนะ ไต่มีการศึกษาเล่าเรียนในคานพระปริยัติสังฆธรรมนี้สืบมาตั้งแต่ครั้ง
พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ จัดเป็นฐานะในพระศาสนาอย่างหนึ่ง เรียกว่า
กัณฑ์ธุระ คู่กับ วิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติ อันเป็นส่วนแห่ง

พระปฏิบัติสัทธรรม การศึกษานี้ย่อมมีครูบาอาจารย์สั่งสอน และบันทึกคำสอนตลอดทั้ง
 มติวินิจฉัย โดยท่านผู้รู้พระพุทธานุญาตเรียกว่า พระอรธกถาจารย์ ตามความหมาย
 ที่แท้จริงนั้น พระอรธกถาจารย์ หมายถึง พระอรหันต์ผู้เป็นสังคิกถาจารย์ในครั้งแรก
 มีพระมหากัสสป พระอุบาลีและพระอานนท์ เป็นต้น เมื่อได้มีการสั่งสอนและการบันทึก
 คำสอนไว้ พระสงฆ์สาวกก็ได้ศึกษาเล่าเรียนต่อ ๆ กันมา คัมภีร์ดังกล่าวนี้เรียกว่า
 อรธกถา มีการบันทึกไว้ด้วยภาษาบาลี ภาษาเดียวกับที่ใช้บันทึกพระไตรปิฎก
 เมื่อพระพุทธศาสนาได้เคลื่อนจากชมพูทวีปมาตั้งมั่นอยู่ในลังกาทวีปแล้ว ได้มีการสั่งสอน
 และบันทึกไว้ด้วยภาษาสิงหพันธ์เป็นภาษาของชาวเกาะ สำนักที่มีชื่อเสียงเกี่ยวกับ
 พระคัมภีร์อรธกถาเหล่านี้ ได้แก่ สำนักมหาวิหาร ในลังกาทวีป การที่จะทำความเข้าใจ
 เข้าใจเรื่องราวในอรธกถา กลุ่มบุตรจำต้องศึกษาภาษาสิงหพันธ์ก่อน ซึ่งเป็นการยาก
 ลำบากแก่บุตรผู้ใดการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง คำอธิบายพระพุทธรวณะจึงไม่
 แพรหลายกว้างขวางเท่าที่ควร อาศัยเหตุนี้ เมื่อพุทธศักราชล่วงได้เก็ารอัยปีเศษ
 พระเถระทั้งหลาย มีพระพุทธโฆสะ พระพุทธทตตะ และพระธัมมปาละ เป็นต้น จึงได้
 แปลอรธกถาภาษาสิงหพันธ์เป็นภาษาบาลี อันเป็นต้นคิกถา จึงเป็นเหตุให้พระพุทธร-
 ศาสนาได้แพร่หลายเป็นประโยชน์แก่อุภโตไปทั่วโลก

ต่อมา ได้มีการแต่งอธิบายความในอรธกถาเป็นคัมภีร์ เพื่อให้เข้าใจ
 พระพุทธรวณะชัดเจนยิ่งขึ้น เรียกว่า ฎีกา มีทั้งคัมภีร์ฎีกาเดิมเรียกว่า มูลฎีกา
 และคำอธิบายฎีกาเดิมต่อมาอีกเรียกว่า อนฎีกา แล้วยังมีคัมภีร์แก้ไขข้อความที่เป็น
 เงื่อนงำขอขอดที่ชวนสงสัยให้หายสงสัยเรียกว่า คณฐิบท อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมี
 คู่มือเป็นหนังสือประกอบในการแปลคัมภีร์ต่าง ๆ บอกสัมพันธ์ความ บอกความหมาย
 ของศัพท์ แสดงไวยากรณ์แยกแยะให้เข้าใจเชิงศัพท์อีกชั้นหนึ่ง เรียกว่า อัศตโยชนา

คัมภีร์เหล่านี้ล้วนเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรผู้ศึกษาพระคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทั้งเป็นคู่มือในการแปลใหญ่ถูกต้องอีกด้วย คัมภีร์ดังกล่าวเหล่านี้แต่งรับกันเป็นสายตรงบ้าง เป็นปกรณพิเศษ แต่งเป็นเรื่องเฉพาะ เช่น พระคัมภีร์วิสุทธิมคคหรือ อภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้นบ้าง ซึ่งจัดอยู่ในชั้นอรรถกถา แล้วมีคัมภีร์แก้ต่อมาเรียกว่า ฎีกา เช่น มหาฎีกาชื่อปรมัตถมัญจุสา แก่คัมภีร์พระวิสุทธิมคค และคัมภีร์ชื่ออภิธัมมัตถ-วิภาวินี แก่ปกรณอภิธัมมัตถสังคหะ เป็นต้น

ภาษาบาลี เป็นต้นตภาษา คือ ภาษาที่มีแบบแผน เป็นมูลภาษา คือ ภาษาที่เป็นต้นเดิม เป็นภาษาที่รองรับพระพุทธวจนะซึ่งเรียกว่าพระบาลี และเป็น ภาษาที่ใช้อธิบายพระพุทธวจนะอื่น ๆ อีกด้วย นักปราชญ์ได้แต่งไวยากรณ์ของภาษา บาลีไว้เป็นหลักฐาน เพื่อให้ศึกษารูความหมายของคำนั้น ๆ ได้ถูกต้องดองแท้ ถ้า ขาดความเข้าใจหลักภาษาอันเป็นนิรุกติศาสตร์เสียแล้ว ย่อมจะเกิดความเข้าใจผิด ลุ่มหลงในอักษรและบทต่าง ๆ ได้ ดังนั้น กุลบุตรผู้ใคร่ศึกษาจำต้องศึกษาให้รู้ ไวยากรณ์ของภาษาบาลีอย่างแจ่มชัด จึงจะเข้าใจพระพุทธวจนะได้ถูกต้อง คัมภีร์ ไวยากรณ์เหล่านี้ เรียกว่า สัททาวีเสส บาง สัททศาสตร์ บาง นิรุกติศาสตร์ บาง

เมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ก็ได้แพร่มาพร้อมกับ คัมภีร์ต่าง ๆ มีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ออนุฎีกา ปกรณพิเศษ และสัททาวีเสส เหล่านี้เป็นต้น และไต่จารไวควยอักษรขอมในใบลาน ผู้ศึกษาภาษาบาลีจึงต้องเรียน อักษรขอมก่อน แล้วจึงศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ทำความเข้าใจพระพุทธวจนะ ทรงจำ ไว้ และเทศนาสั่งสอนต่อ ๆ กันมา ทุกยุคทุกสมัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์นี้

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงมีพระราชปรารภอาราธนาพระสงฆ์เถระ รับการชำระปริวรรตอักษรขอมที่บันทึกพระไตรปิฎกภาษาบาลีออกเป็นอักษรไทยแล้วตีพิมพ์พระไตรปิฎกอักษรไทยนี้ เผยแพร่ไปในวัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดทั้งในและต่างประเทศ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศพระราชาคณะภิกษุที่ทรงเป็นธรรมิกราชาธิราชในโลก ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ก็ได้ทรงอุปถัมภ์สร้างคัมภีร์อรรถกถาจากอักษรขอมภาษาบาลีมาเป็นอักษรไทยภาษาบาลีนี้ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ต่างทรงมีพระศรัทธาประสาธนะโดยเสด็จพระราชกุศล จัดพิมพ์สร้างไว้ในพระพุทธรูปเป็นของที่ปรากฏในโลก เป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กาลต่อมาการทำพระคัมภีร์อักษรขอมเป็นอักษรไทยได้หยุดชะงักไปชั่วระยะหนึ่งประมาณ ๕๐ ปีเศษ ทำให้คัมภีร์พระพุทธรูปในประเทศไทย ซึ่งมีอยู่ในอักษรขอมต้องชะงักกันไป ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร

ด้วยเหตุนี้ มูลนิธิภูมิพลโลก ซึ่งตั้งขึ้นตามพระราชดำยาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน โดยได้รับพระบรมราชานุญาตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ จึงได้ทำโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยเสนอกณะสงฆ์ผ่านกรมการศาสนา ได้รับความเห็นชอบจากมหาเถรสมาคม ตามมติมหาเถรสมาคม ครั้งที่ ๑๑/๒๕๑๖ และได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล โดยให้เงินอุดหนุนเป็นรายปีผ่านกรมการศาสนา ให้ดำเนินการตามโครงการนี้ เพื่อให้พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาภาษาบาลีได้รับการชำระให้ถูกต้องเสียขั้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาไทย ตามขั้นตอนแห่งการปฏิบัติงาน

การปริวรรตอักษรขอมเป็นอักษรไทยก็ดี การชำระพระคัมภีร์ภาษาบาลีให้ถูกต้องก็ดี จำเป็นต้องสอบทานกับคัมภีร์อื่น และฉบับต่างประเทศเท่าที่จะหาได้ ต้องอาศัยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในภาษาบาลีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน และจำต้องฝึกฝนบัณฑิตให้สืบทอดงาน เพื่อถ่ายทอดความรู้การทำงานให้ต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสาย งานพระคัมภีร์จึงจะสมบูรณ์และถูกต้อง เมื่อต้นฉบับภาษาบาลีถูกต้อง การแปลสู่ภาษาไทยก็ถูกต้อง

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ นอกจากได้รับความอุปถัมภ์จากรัฐบาลของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการให้เงินงบประมาณแผ่นดินอุดหนุนโครงการแล้ว ยังได้รับปัจจัยบริจาคจากเจ้านายและผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระคัมภีร์เป็นพุทธบูชา และอุทิศให้แก่ปัจเจกบุคคลเป็นรายยก ดังได้ประกาศพระนามและนามในทุกหน้าพระคัมภีร์ เพื่อให้ท่านผู้พบเห็นได้อนุโมทนากุศลนั้น ๆ ด้วย

สำหรับ พระคัมภีร์ปรมัตถมัยสุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา บาลี-ไทย ภาค ๕ (บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑) นี้ นายเอก วิสกุล ได้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์สร้างถวายเป็นพุทธบูชา ในวาระครบ ๘๔ ปี เมื่อ ๒๓ กันยายน ๒๕๒๔

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ขออนุโมทนากุศลไว้ ณ ที่นี้

ขออำนาจแห่งมหากุศล อันเกิดจากการบริจาคทรัพย์สร้างพระคัมภีร์นี้ ได้โปรดบันดาลให้ นายเอก วิสกุล จงประสบความสุข ความเจริญ มีความเกษมสำนึดยินดียิ่งในธรรมตลอดไปทุกเมื่อ เทอญ.

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ

เพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา

๓๐ ตุลาคม ๒๕๓๑

คำปฎิญา

ในการจัดสร้างพระคัมภีร์ ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ขำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทยนั้น มูลนิธิภูมิพลโลกิคุได้มีจุดประสงค์ที่จะสร้างพระคัมภีร์พระพุทธศาสนา ภาษาบาลี คือ อรรถกถา ฎีกา อฎฎีกา คัมภีร์ อัดดโยชนา ปกรณพิเศษ และสัททาวีเสส ที่ยังไม่เคยมีปรากฏในอักษรไทย ให้มีเป็นฉบับอักษรไทยขึ้น และชำระสอบทานพระคัมภีร์ภาษาบาลีที่มีในอักษรไทยแล้ว แต่ยังคงคลาดเคลื่อนใหญ่ถูกต้องบริสุทธ์ ทั้งนี้ เพื่อเผยแพร่คำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้กว้างขวาง เพื่อประโยชน์สุขของมหาชนในโลก ขั้นตอนในการทำงานนี้ เบื้องต้นต้องชำระอักขระและบทพยัญชนะในคัมภีร์นั้น ๆ ให้เป็นที่ถูกต้องตามพระคัมภีร์ดั้งเดิมก่อน แล้วจึงแปลสู่ภาษาไทย และภาษาอื่นในภายหลัง ในเบื้องต้นนี้ การตีพิมพ์พระคัมภีร์ต่าง ๆ มูลนิธิ ฯ จะจัดทำเป็นขั้นตอน ๕ ประการ คือ

๑. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีที่ได้ชำระถูกต้องแล้วเป็นอันดับแรก เพราะเป็นงานที่ทำสำเร็จก่อน และเพราะพระคัมภีร์ภาษาบาลีเป็นประโยชน์แก่นักศึกษา ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งต่างใฝ่ใถ้เป็นตำราในการศึกษาและอ้างอิง การศึกษาภาษาบาลี พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทถือเป็นหลักในการศึกษาพระศาสนา พระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทได้แพร่ไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก. พร้อมกับพระคัมภีร์ภาษาบาลี ภาษาบาลีเป็นสื่อให้เกิดความเข้าใจพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ครั้งพุทธกาลเป็นต้นมา

๒. พิมพ์พระคัมภีร์ภาษาบาลีตามต้นฉบับเดิม พร้อมด้วยคำแปลลงในหน้า

เดียวกัน โดยแยกเป็นสองคอลัมน์ เป็นสองพากย์ ซ้ายขวา เป็นสองภาษาบาลี-ไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ยิ่งแก่พระสงฆ์ เมื่อนำไปแสดงพระธรรมเทศนา ที่จะอ้างอิงภาษาบาลีพร้อมกับคำแปล และจะเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านทั่วไป โดยเฉพาะในกรณีเมื่อไม่เข้าใจคำแปล ก็จะนำพากย์ภาษาบาลีไปสอบถามท่านผู้รู้ให้อธิบายได้ทันที

๓. พิมพ์พระคัมภีร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย

๔. พิมพ์พระคัมภีร์ที่ได้เรียบเรียงเป็นภาษาไทยอย่างง่าย สำหรับชาวบ้านทั่วไป เพื่อให้คนไทยได้เข้าใจพระธรรมถูกต้อง ทั้งนี้ เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ที่จะให้คน "เข้าถึงธรรม"

มูลนิธิ ฯ จะทำคัมภีร์ใดในลักษณะใด ย่อมขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และความเหมาะสมในการที่จะเผยแพร่พระคัมภีร์นั้น ๆ ทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศ การพิมพ์ พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ภาค ๕ ฉบับพากย์คู่ ภาษาบาลี-ไทย ครั้งนี้ เป็นการพิมพ์ฉบับชำระเพื่อเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

ขออันสงฆ์แห่งการสร้างพระคัมภีร์ที่ได้ตีพิมพ์ไปแล้วนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้สรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าได้พบเห็นแต่ความเจริญ ไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่มีทุกข์ เป็นสุข ไต่คัมภีร์พระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั่วกันเทอญ.

(นายมนตรีพันธุ์ จารุกุล)

ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพลโลกิชู

แนะนำ

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุเพื่อการค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา ได้จัดพิมพ์พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ภาษาบาลีขึ้นมาอีกคัมภีร์หนึ่ง เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี เพื่อให้เป็นพระคัมภีร์ฉบับ "ภูมิพลโลกิขุ"

พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสานี้ เป็นพระคัมภีร์ที่มีความสำคัญมาก ด้วยเป็นพระคัมภีร์ที่อธิบายความในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่พระพุทธโฆษาจารย์ได้รจนาไว้ ซึ่งคณะสงฆ์ไทยได้บรรจุพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้เป็นหลักสูตรการสอนไล่พระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวง ในระดับเปรียญธรรม ๘-๙ ประโยค ทั้งนี้เพราะพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็นพระคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ ผู้ศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนา ถ้าได้ศึกษาพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเพียงคัมภีร์เดียว ก็เชื่อว่ามีความรู้วิชาการทางพระพุทธศาสนาพอสมควร แต่การจะเข้าใจความในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อย่างสมบูรณ์ ถ้าเว้นการศึกษาพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาอย่างถูกต้องเสียแล้ว จะเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคอย่างแตกฉานไม่ได้ เพราะพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาเป็นมหาฎีกาที่ขยายความพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคให้กระจ่างแจ้งอีกชั้นหนึ่ง

ความหมายของคำว่า ปรมัตถมัญชุสา

เพื่อให้รู้จักพระคัมภีร์นี้ชัดเจนขึ้น จะขอทำความเข้าใจเรื่องความหมายของชื่อพระคัมภีร์ก่อน

คำว่า **ปรมัตถมัญชุสา** เป็นชื่อเฉพาะของพระคัมภีร์มหาฎีกานี้ แยกได้เป็น ๒ คำ คือ ปรมัตถ+มัญชุสา มัญชุสา แปลว่า หีบ หรือ ลุง หมายถึงวัสดุอุปกรณ์ที่เก็บรักษาสีงของ เมื่อรวมเข้ากับคำว่า ปรมัตถ เป็น ปรมัตถมัญชุสา ก็แปลว่า พระคัมภีร์เพียงดั่งหีบเป็นที่เก็บรักษาพระปรมัตถไว้

คำว่า **ปรมัตถ** คำหน้านั้นมาจากคำภาษาบาลีว่า ปรม+อตุถ ปรม แปลว่า อย่างยิ่ง ยอดเยี่ยม บรม อตุถ แปลว่า เนื้อความ ประโยชน์ สภาวะ รวมเป็น ปรมตุถ ใช้เป็นภาษาไทยว่า ปรมัตถ ปรมัตถ์ ปรมัตถ แปลว่า เนื้อความอย่างยอดเยี่ยม ประโยชน์อย่างยิ่ง หรือสภาวะอย่างยอดเยี่ยม คำนี้เป็นชื่อของ บารมีก็มี เป็นชื่อของประโยชน์ก็มี เป็นชื่อของสัจจะก็มี เป็นชื่อของพระอภิธรรมปิฎกก็มี

คำว่า **"ปรมัตถ"** ที่เป็นชื่อของบารมีนั้น มีอธิบายว่า บารมี คือความดีอย่างยิ่งยวด ที่เป็นเครื่องบ่มโพธิญาณให้แก่กล้าจนถึงสำเร็จ มีอยู่ ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา บารมีทั้ง ๑๐ นี้ แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นต้น เรียกว่า บารมี มี ๑๐ ชั้นกลาง เรียกว่า อุบารมี มี ๑๐ ชั้นสูง เรียกว่า ปรมัตถบารมี มี ๑๐ รวมเป็นบารมี ๓๐ ถ้วน หรือเรียกว่า บารมี ๓๐ ทศ ในจริยาปิฎกได้แสดงบารมีไว้ในตอนสรุป ได้แสดงไว้ว่า ทานที่

พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญเมื่อครั้งเป็นพระเจ้าสิริราช จัดอยู่ในชั้นทานบารมี เมื่อเป็นพระเวสสันดร เป็นเวลามพราหมณ์ และเป็นอกิตติคาบส จัดเป็นทานชั้นอุปบารมี เมื่อเป็นพญาไก่ เป็นพญาช้างชื่อสีลวานาค และเป็นพญากระท่าย จัดเป็นชั้นปรมัตตบารมี และในบารมีอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน ก็มีปรมัตตบารมีด้วยทุกข้อ

คำว่า "ปรมัตต" ที่เป็นชื่อของประโยชน์นั้น มีอธิบายว่า คำสอนของพระพุทธเจ้านั้นประกอบด้วยประโยชน์ ๓ ประการ คำว่า "ประโยชน์" ตรงกับภาษาบาลีว่า อุตฺต แปลว่า ความต้องการก็ได้ แปลว่า ความมุ่งหมายก็ได้ ส่วนคำว่า "ประโยชน์" ซึ่งเป็นคำแปลของ "อุตฺต" นั้น แปลว่า การประกอบ คือ การกระทำให้สำเร็จตามที่ต้องการหรือมุ่งหมายนั้น ประโยชน์หรือความต้องการของมนุษย์นั้นมีอยู่ ๓ ระดับ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน หรือประโยชน์ในชาตินี้ ได้แก่ ทรัพย์ ยศ ไฉत्री ทรัพย์จะพึงได้ด้วยการประกอบธรรม ๔ คือ อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความขยัน อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการรักษา กัลยาณมิตตตาคบเพื่อนดีเป็นมิตร สมชีวิตา เลี้ยงชีพพอสมควร ไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ฝืดเคืองนัก สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ในเบื้องหน้า หรือชาติหน้าที่มนุษย์ต้องประสงค์ คือ สุคติ-โลกสวรรค์ คือการเป็นมนุษย์ที่ดี การเป็นเทพในสวรรค์ การจะได้ประโยชน์เบื้องหน้าที่ต้องการนี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้บำเพ็ญ สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา ส่วนประโยชน์ยอดเยี่ยมนั้น เรียกว่า ปรมัตต แปลว่า ประโยชน์สูงสุด ได้แก่ พระนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา เพราะพระนิพพานเป็นที่ดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง การจะถึงพระนิพพานอันเป็นปรมัตตประโยชน์นี้ได้ ก็ด้วยการบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นทาง

แห่งความบริสุทธิ์

คำว่า "ปรมัตถ" ที่เป็นชื่อของสังขะนั้น อธิบายว่า สังขะ คือความจริงนั้น มีอยู่ ๒ อย่าง คือ จริงโดยสมมุติ เรียกว่า สมมุติสังขะ ๑ จริงโดยปรมัตถ์ เรียกว่า ปรมัตถสังขะ ๑ จริงโดยสมมุตินั้น ได้แก่ความจริงที่โลกหมายรู้ร่วมกัน เช่น นาย ก. นาง ข. ช่าง ม้า วัว ควาย คน สัตว์ สมมุติให้ร้องเรียกกันได้ เรียกว่า สมมุติโวหาร ส่วนปรมัตถสังขะกล่าวถึงธรรมชาติที่มีจริงไม่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลง ทรงสภาพของตนไว้ ซึ่งได้แก่จิต เจตสิก รูป นิพพาน เพราะฉะนั้นชื่อของปรมัตถสังขะจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า สภาวสังขะ จริงโดยสภาวะ ว่าโดยองค์พระสูตร พระวินัย และบุคคลบัญญัติเป็นสมมุติสังขะ พระอภิธรรม ๖ คัมภีร์ เว้นบุคคลบัญญัติเป็นปรมัตถสังขะ ปรมัตถสังขะนี้แบ่งได้เป็น ๒ คือ สภาวสังขะธรรมที่เป็นจริงตามสภาวะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น ๑ อริยสังขะ ได้แก่ความจริงอย่างประเสริฐ หรือความจริงของพระอริยะ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ๑ พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ สำหรับเวไนยสัตว์ที่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมาในอดีตพุทธเจ้าองค์ที่ล่วงแล้ว พระองค์จะทรงยกสมมุติสังขะแสดงเป็นพื้นฐานก่อน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในพระธรรมเทศนา แล้วจึงทรงแสดงพระปรมัตถธรรมเทศนาในภายหลัง สำหรับเวไนยสัตว์ผู้ได้เคยศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมาในสมัยอดีตพุทธเจ้า เป็นผู้มีอุปนิสัยสติปัญญาสามารถรับพระธรรมเทศนาได้ จึงจะทรงแสดงพระปรมัตถเทศนาโดยตรง

คำว่า "ปรมัตถ" เป็นชื่อของพระอภิธรรมปิฎกนั้น ก็โดยอาศัยคำของพระอนุรุธอาจารย์ กล่าวไว้ในพระอภิธัมมัตถสังคหปกรณ์ว่า เนื้อความพระอภิธรรม

(๓๐)

ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้นทั้งหมด ว่าโดยปรมัตถ์มี ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เรียกว่า ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิตปรมัตถ์ ๑ เจตสิกปรมัตถ์ ๑ รูปปรมัตถ์ ๑ นิพพานปรมัตถ์ ๑ ใช้อักษรย่อว่า จิ. เจ. ร. นิ. ว่าเป็นหัวใจพระอภิธรรม คำว่า ปรมัตถ์ นี้ พระสังฆคณาจารย์อธิบายไว้ในพระคัมภีร์อภิธรรมัตถวิภาวินีว่า ความหมายยอดเยี่ยมสูงสุด ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแปรผันเป็นอย่างอื่น ยกเสียซึ่งสมมุติ เป็นความหมายที่แท้จริง กล่าวคือ จิต ได้แก่ วิญญาณขันธ์ เจตสิก ได้แก่ ขันธ์ ๓ คือ เวทนา สัญญา สังขาร รูป ได้แก่ รูปขันธ์ และนิพพาน ได้แก่ ธรรมอันเป็นอารมณ์แห่งมรรคและผล อีกอย่างหนึ่ง คำว่า ปรม ที่แปลว่า ยอดเยี่ยม นั้น หมายถึง พระสัพพัญญุตญาณ อรรถ แปลว่า สภาวะ วิสัย อารมณ์ หรือโคจร รวมเป็น ปรมัตถ์ แปลว่า ธรรมอันเป็นอารมณ์ของพระสัพพัญญุตญาณอันยอดเยี่ยม ซึ่งเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้านั่นเอง

ตามความหมายของคำว่า "ปรมัตถ์" ตามที่กล่าวมานี้ เมื่อมาเป็นชื่อของพระคัมภีร์มหาฎีกานี้ จึงมีความหมายว่า พระคัมภีร์เพียงดั่งที่เก็บรักษาไว้ซึ่งประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน หรือเป็นที่เก็บรักษาไว้ซึ่งพระปรมัตถธรรม อันเป็นความหมายถึงเนื้อความในพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ และเป็นปรมัตถ์สัจจะด้วย อนึ่ง พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสานี้ ได้รับยกย่องว่าเป็นมหาฎีกา คือเป็นคำอธิบายความของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นฎีกาที่ยิ่งใหญ่ควรแก่การเคารพนับถือบูชาอย่างยิ่ง เพราะให้ความรู้แก่ผู้ศึกษาทุกแห่งทุกมุม พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสาวิสุทธิมรรคมหาฎีกา จึงมีความหมายถึงว่าเป็นพระคัมภีร์ที่ให้ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในระดับสูง ซึ่งผู้อ่านพระคัมภีร์นี้จะต้องมีพื้นฐานความรู้ทางพระอภิธรรมและทางภาษามคธพอสมควรจึงจะทำความเข้าใจพระคัมภีร์นี้ได้

ท่านผู้รจนาศรคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา

ท่านผู้รจนาศรคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา คือ ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระ สำนักวัดพุทธคิณฑวิหาร อาณาจักรทมิฬ ผังตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย ใกล้เกาะลังกา ท่านได้รับอาราธนาจากพระมหาสุทนต์เถระ สำนักสิทธคามปริเวณวิหาร ให้รจนาศรคัมภีร์นี้ ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระนี้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๙๕๐-๑๐๐๐ รุ่นหลังพระพุทธโฆษาจารย์ ท่านได้ศึกษาอยู่ในสำนักมหาวิหาร เมืองอนูราธปุระ ในลังกาทวีป เข้าใจว่าได้ร่วมงานรจนาศรคัมภีร์อรรถกถากับพระพุทธโฆษาจารย์ด้วย ท่านได้รจนาศรคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระไตรปิฎกและมหาฎีกานี้ จึงได้รับยกย่องว่าเป็นทั้ง "พระอรรถกถาจารย์" และเป็นทั้ง "พระฎีกาจารย์"

ผลงานอรรถกถาที่ท่านรจนานั้น คือ

๑. อรรถกถาเนตติปกรณ์
๒. อรรถกถาอิติวุตตกะ ชื่อปรมัตถที่ปนี
๓. อรรถกถาอุทาน ชื่อปรมัตถที่ปนี
๔. อรรถกถาจรียาปิฎก ชื่อปรมัตถที่ปนี
๕. อรรถกถาเถรคาถา ชื่อปรมัตถที่ปนี
๖. อรรถกถาเถรีคาถา ชื่อปรมัตถที่ปนี
๗. อรรถกถาวิมานวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี
๘. อรรถกถาเปตวัตถุ ชื่อวิมลวิลาสินี

ผลงานฎีกาที่รจนา คือ

๑. วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ชื่อปรมัตถมัญชุสา
๒. ฎีกาเนตติอรรถกถา อธิบายงานอรรถกถาของท่านเอง
๓. ฎีกาพุทธวงศ์ ชื่อปรมัตถที่ปนี

นอกจากนี้ฎีกาอีก ๓ คัมภีร์ คือ ฎีกาอรรถกถาพระสูตรทั้ง ๔ มีที่หมึกกายเป็นต้น ชื่อว่า ลี้นัตถปกาสินี ฎีกาอรรถกถาชาดก ชื่อ ลี้นัตถปกาสินี และอนุฎีกาแห่งอรรถกถา-
อภิธรรม ชื่อว่า ลี้นัตถวัดฒนา คัมภีร์จุฬคันถวงศ์และศาสนวงศ์ได้กล่าวว่าเป็นผลงาน
ของท่านด้วย แต่ที่จริงฎีกาที่กล่าวนี้เป็นผลงานของท่านอาจารย์ธรรมपालเถระอีกองค์
หนึ่ง ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านอานันทาจารย์ มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศักราช ๑๓๐๐-๑๔๐๐ ปี
แต่ชื่อพ้องกัน

อย่างไรก็ตาม พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกาที่ท่าน
รจนาไว้นี้ ได้เป็นวรรณกรรมสำคัญชิ้นหนึ่งในพระพุทธศาสนาที่เป็นมรดกตกทอดมาถึง
เราทุกวันนี้ และนับว่าเป็นสมบัติอันล้ำค่าของโลก

งานสร้างพระคัมภีร์อรรถกถาและฎีกา ของท่านอาจารย์พระธรรมपाल-
เถระนี้ แสดงให้เห็นถึงการวางแผนงานอันสำคัญยิ่งในวงการศึกษาคณะสงฆ์
เกี่ยวกับการแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จากภาษาสิงหพมาเป็นภาษามคธ อัน
เป็นต้นตอภาษาเพื่อให้ความรู้ด้านปริยัติธรรมเผยแพร่ไปทั่วโลก ไม่ใช่อยู่แต่เกาะลังกา
เท่านั้น และนอกจากนี้แสดงให้เห็นว่า การทำงานชิ้นสำคัญส่วนนี้ได้มีสงฆ์คณะหนึ่ง
ร่วมงานกันโดยได้ทำกันเป็นระบบต่อเนื่อง เป็นการวางแผนสืบทอดงานพระพุทธ-

ศาสนาทางด้านวิชาการไว้เป็นสมบัติของโลก ซึ่งแม้ประเทศไทยก็พลอยได้มรดกชิ้นนี้ไว้เป็นสมบัติเป็นเวลาช้านานแล้ว แม้ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระจะพำนักอยู่ ณ พุทธคิณวิหารอาณาจักรทมิฬแห่งอินเดีย ทางลังกาก็ถือว่าท่านเป็นชาวลังกาด้วย

เนื้อหาของพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา

โดยที่พระคัมภีร์นี้เป็นฎีกาอันยิ่งใหญ่ที่ได้รับยกย่องมาก เรียกว่า มหาฎีกา ท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระได้รจนาอธิบายความพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค โดยอาศัยคำถามรศอันมีมาเก่าก่อน รจนามิให้ขัดแย้งกับมติของสำนักมหาวิหาร ท่านนำเอามาแต่ละบทแต่ละคำ ในพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายให้คำวินิจฉัย คำถาม คำตอบ ในเชิงอธิบายทุกแง่ทุกมุม มีคำวินิจฉัยทางนิรุกติศาสตร์ขยายความในลัทธิทั้งในมหายานและพราหมณ์ลัทธิไตรเพทเวททางศาสตร์ ที่เรียกว่า ปรัชญาอินเดียในปัจจุบันนี้ รวมทั้งโลกโวหารอย่างพร้อมมูล ฉะนั้น พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสานี้จึงอุดมไปด้วยความรู้ในระดับสูง ทำให้เกิดความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อย่างละเอียดรวมทั้งเข้าใจพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีด้วย เพราะท่านอาจารย์พระธรรมपालเถระได้บรรจุความรู้ทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างสมบูรณ์

ในเนื้อหานี้ เริ่มต้นด้วยคำปรารภ อธิบายกล่าวด้วยคำนิทานเป็นต้นของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ต่อจากนั้นอธิบายความเป็นนิเทศ ๆ ไป คือ

๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑ ชื่อสี่ลนิตเทศ
๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒ ชื่อธุดงค์นิตเทศ

๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๓ ชื่อกัมมัฏฐานกถณิทเทศ
๔. อธิบายความในปริเฉทที่ ๔ ชื่อปฐมกสิณิทเทศ
๕. อธิบายความในปริเฉทที่ ๕ ชื่อว่าเสสกสิณิทเทศ
๖. อธิบายความในปริเฉทที่ ๖ ชื่ออสุกัมมัฏฐานิทเทศ
๗. อธิบายความในปริเฉทที่ ๗ ชื่ออนุสสติิทเทศ
๘. อธิบายความในปริเฉทที่ ๘ ชื่ออนุสติกัมมัฏฐานิทเทศ
๙. อธิบายความในปริเฉทที่ ๙ ชื่อพรหมวิหาริทเทศ
๑๐. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๐ ชื่ออารูปิทเทศ
๑๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๑ ชื่อสมาธิิทเทศ
๑๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๒ ชื่ออิทธิวิธิทเทศ
๑๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๓ ชื่ออภิญญานิทเทศ
๑๔. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อชั้นธนิิทเทศ
๑๕. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๕ ชื่ออายตนะธาตุนิทเทศ
๑๖. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๖ ชื่ออินทริยสังजनิทเทศ
๑๗. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๗ ชื่อบัญญัติภูมินิทเทศ
๑๘. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๘ ชื่อทิวฐวิสุทธินิทเทศ
๑๙. อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๙ ชื่อกัฆขาวิตรณวิสุทธินิทเทศ
๒๐. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๐ ชื่อมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ-
นิทเทศ
๒๑. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๑ ชื่อปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ

๒๒. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๒ ชื่อญาณทัสสนวิสุทธินิทเทศ

๒๓. อธิบายความในปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อปัญญาภาวนานิสังสนิทเทศ

และอธิบายคำนิคมของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค พร้อมทั้งอวสานกถาของท่านอาจารย์เอง

พระคัมภีร์ปรมัตถมัชฺฐสา ฉบับอักษรไทย

โดยที่ พระคัมภีร์พระวิสุทธิมรรค สมเด็จพระวันรัต(เขมจารีมหาเถระ) อธิบดีสงฆ์ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ได้ตรวจชำระและตีพิมพ์ขึ้นโดยพระอุปถัมภ์ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงบริจาทรักษาพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ แล้ว การตรวจชำระพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคในครั้งนั้น ก็ได้อาศัยตรวจสอบ กับพระคัมภีร์ปรมัตถมัชฺฐสาด้วย สมเด็จพระวันรัต (เขมจารีมหาเถระ) นั้น เป็นผู้ทรงความรู้ด้านพระปริยัติธรรมด้านภาษาบาลีอย่างลึกซึ้ง มีความแตกฉานในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ฎีกา พร้อมทั้งสหทาวีเสสอย่างกว้างขวาง ได้เคยเป็นผู้จัดการสอบพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวง พ.ศ. ๒๔๖๔ และ พ.ศ. ๒๔๖๙ ผู้มีผลการตรวจสอบชำระพระคัมภีร์ของพระมหาเถระนี้ ปรากฏว่าได้รับความนิยมนิย ความพิถีพิถันละเอียดลออมาก มีวรรณน้อย วรรคใหญ่ ในศัพท์เดี่ยวที่เป็นสมาส ย่อคำ หลาย ๆ คำเป็นศัพท์เดียวกัน แต่ละคำจะเว้นห่างกันเล็กน้อยทุกคำไป ปาฐะใดอ้าง ที่มาในพระไตรปิฎก หรือที่อื่น ๆ ก็จะทำให้มาบอกชื่อคัมภีร์ บอกหน้าให้ไปค้นได้ด้วย รู้สึกว่าวิธีการชำระแบบนี้ เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจารีมหาเถระ) เป็นผู้เริ่มก่อนผู้อื่นทั้งหมด และได้เป็นแบบแผนของการชำระพระคัมภีร์ในสมัยต่อมา เพราะฉะนั้น การพิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคในครั้งนั้น ได้อำนวยประโยชน์ในวงการ

(๓๖)

ศึกษาอย่างมาก เจ้าพระยาอภัยราชามหายศุทธมรร (ม.ร.ว.ลพ สุทัศน์)^๑ อดีต
เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้ปรารภว่าเพื่อกุศล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๑๐ ปี
มีความประสงค์จะบำเพ็ญกุศลให้เป็นอุปการะแก่พระพุทธศาสนา ได้ทราบว่า สมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ โปรดให้พิมพ์พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคเป็น
อักษรไทยครั้งแรกแล้ว จึงได้อุปถัมภ์ให้พิมพ์พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรค-
มหาฎีกา ขึ้นมาตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ทรงแนะนำ
โดยเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจารีมหาเถระ) สมัยดำรงสมณศักดิ์ที่พระธรรม
ไตรโลกาจารย์ พร้อมด้วยสัทธิวาทริกทั้งหลายของท่าน มีพระราชสุธีสมัยยังเป็น
พระมหาวิจิตร อากาศโร เป็นต้น เป็นผู้ตรวจชำระทำต้นฉบับจากอักษรขอมมาเป็น
อักษรไทย พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘

พระปรมัตถมัญชุสาฉบับภูมิพลโลกขุ

โดยที่มูลนิธิภูมิพลโลกขุ ได้มีโครงการจัดทำพระคัมภีร์ทางพระพุทธ-
ศาสนาเป็นแนวยืน คือจัดทำต้นฉบับพระคัมภีร์เป็นหลัก แล้วทำพระคัมภีร์อธิบายรอง ๓
ลงไปให้เป็นสายเดียวกัน เพื่อเป็นบรรณาธิบายสืบต่อกันไป ซึ่งจะเป็นการง่ายต่อการ
ศึกษาค้นคว้าวิชาการทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น เมื่อมูลนิธิภูมิพลโลกขุได้จัดพิมพ์
พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคภาษาบาลีขึ้นมาแล้ว ได้ทำหัวเรื่อง ทำข้อ ย่อหน้า ในพระคัมภีร์
วิสุทธิมรรคไว้แล้ว จึงได้จัดทำต้นฉบับพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา อันเป็นมหาฎีกาของ

---

^๑ ผู้เขียนทราบมาจากหลวงสิทธิศิริตภาษ ว่า เจ้าพระยาอภัยราชามหายศุทธมรร (ลพ สุทัศน์) ไม่มีทายาทสืบสกุล ได้อุปถัมภ์กุลบุตรท่านหนึ่งเป็นบุตรบุญธรรม มีความประสงค์จะให้ใช้นามสกุล "สุทัศน์" แต่เพราะท่านผู้นั้นมิได้เป็น เชื้อพระวงศ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานนามสกุลว่า "ลพานุกรม" ตามนามเดิมของท่านเจ้าพระยานี้

วิสุทธิมรรค จัดทำหัวเรื่อง ตั้งชื่อ ย่อหน้าให้ตรงกันกับพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพื่อสะดวกต่อการค้นคว้าของนักศึกษา และได้จัดหาที่มาให้ครบถ้วนบริบูรณ์ ซึ่งหวังใจว่าเป็นการเพิ่มพูนความสมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น จัดเป็น ๓ ภาคด้วยกัน คือ

ภาค ๑ เริ่มแต่คำปรารภพระคัมภีร์ อธิบายคำนิทานพจน์เป็นต้น และอธิบายความในปริเฉทที่ ๑ คือศีลนิตเทส ไปจนถึงอธิบายปริเฉทที่ ๗ ชื่อฉอนุสสนิตเทส

ภาค ๒ เริ่มแต่อธิบายความปริเฉทที่ ๘ ชื่ออนุสสติกัมมัฏฐานนิตเทส ไปจนถึงอธิบายความปริเฉทที่ ๑๓ ชื่ออภิญญานนิตเทส

ภาค ๓ เริ่มแต่อธิบายความในปริเฉทที่ ๑๔ ชื่อชั้นนิตเทส จนถึงอธิบายความปริเฉทที่ ๒๓ ชื่อปัญญาภาวนานิสังสนิตเทส และอธิบายคำนิคมของพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค และอวสานกถาของท่านอาจารย์พระธรรมปาละเป็นที่สุด

การจัดพิมพ์เป็นพากย์กุ่มบับภูมิพลโลกิขุ

เนื่องจากพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา ที่ท่านอาจารย์ธรรมपालเถระ สำนักพรตติตถวิหาร ได้รจนาไว้นี้ เป็นคัมภีร์ที่อ่านวยประโยชน์ในค่านความรู้อย่างมากมายแก่กุลบุตร ที่จะทำความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งเป็นผลงานรจนาของท่านพระพุทโธโฆษาจารย์ที่แพร่หลายมีชื่อเสียง ว่าเป็นวรรณกรรมชั้นยอดของพระพุทธศาสนา แต่ยังเป็นภาษาบาลีอยู่ นายมณีพันธ์ จารุกุล ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ กรรมการผู้จัดการมูลนิธิ-

ภูมิพลโลกขุ มีความประสงค์จะให้มีการแปลเป็นภาษาไทย เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษา พระพุทธศาสนา และท่านผู้สนใจจะได้อ่านทำความเข้าใจในพระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหากฎานี้ และรวมไปถึงทำความเข้าใจพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค เพื่อให้เกิด การปฏิบัติหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องด้วย และมูลนิธิมีความประสงค์จะ ทำเป็นไทวพากย์หรือพากย์คู่ คือภาษาบาลีข้างหนึ่ง ภาษาไทยข้างหนึ่ง ในหน้า เดียวกันตลอดทั้งคัมภีร์ โดยที่พระคัมภีร์นี้ เป็นพระคัมภีร์ที่มีความยาวมาก สำหรับฉบับ ภูมิพลโลกขุได้แบ่งพากย์ภาษาบาลีเป็น ๓ ภาคด้วยกัน คือภาค ๑ มี ๔๕๘ หน้า ภาค ๒ มี ๓๗๕ หน้า ภาค ๓ มี ๑๔๒ หน้า รวมด้วยกันเป็นหน้ากระดาษพิมพ์ได้ ๑,๙๗๕ หน้า เพื่อให้การแบ่งรูปเล่มในพากย์คู่บาลีและไทยมีความพอเหมาะแก่เล่ม และเรื่อง จึงได้แบ่งภาษาบาลีเดิม ๓ ภาค เป็นตอนได้ ๘ ตอน ดังนี้

ภาค ๑ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่กัณธารัมภกถา กล่าวเริ่มต้นพระคัมภีร์อธิบาย สีนิทเทศ ปริเฉทที่ ๑ อธิบายธุดังกนิทเทศ ปริเฉทที่ ๒ และอธิบายกัมมัฏฐานกถ- นิทเทศ ปริเฉทที่ ๓.

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายปฐวีกสินิทเทศ ปริเฉทที่ ๔ อธิบาย เสสกสินิทเทศ ปริเฉทที่ ๕ อธิบายอสุภกัมมัฏฐานนิทเทศ ปริเฉทที่ ๖ อธิบาย ฉอนุสสตินิทเทศ ปริเฉทที่ ๗

ภาค ๒ แบ่งเป็น ๒ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่อธิบายอนุสสติกัมมัฏฐานนิทเทศ ปริเฉทที่ ๘ และ

อธิบายพรหมวิหารนิตเทศ ปริเฉทที่ ๙

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายอรุปนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๐ อธิบายสมาธิ-
นิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๑ อธิบายอิทธิวีนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๒ และอธิบายอภิญานนิตเทศ
ปริเฉทที่ ๑๓

ภาค ๓ แบ่งเป็น ๔ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เริ่มตั้งแต่อธิบายขันธนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๔ และอธิบาย
อายตนะตุนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๕

ตอนที่ ๒ เริ่มตั้งแต่อธิบายอินทริยสังจนนิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๖ และอธิบาย
ปัญญาภูมินิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๗

ตอนที่ ๓ เริ่มตั้งแต่อธิบายทิวฐวิสุทธินิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๘ อธิบาย
กัณฑ์วิตรณวิสุทธินิตเทศ ปริเฉทที่ ๑๙ และอธิบายมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ
ปริเฉทที่ ๒๐

ตอนที่ ๔ เริ่มตั้งแต่อธิบายปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ ปริเฉทที่ ๒๑
อธิบายญาณทัสสนวิสุทธินิตเทศ ปริเฉทที่ ๒๒ อธิบายปัญญาภาวนานิสังสนนิตเทศ
ปริเฉทที่ ๒๓ อธิบายนิคมคาถาของวิสุทธิมรรค และลงท้ายด้วยนิคมคาถา ของท่าน
อาจารย์พระธรรมपालเถระเป็นจบพระกัมภีร์

ในการแปลพระปรมาัตถมัญชุสววิสุทธิมรรคมหาฎีกาสู่ภาษาไทยนั้น สำหรับ
ภาค ๓ ทั้ง ๔ ตอนนี้ ข้าพเจ้า นายสิริ เพ็ชรไชย ได้แปลไว้

(๔๐)

สำหรับการพิมพ์พระบรมมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา พากย์คำภาษา
บาลีไทยภาค ๓ ตอนที่ ๑ นั้น นายเอก วิสกุล ได้บริจาคทรัพย์สร้างถวายเป็น
พุทธบูชา ในวาระอายุครบ ๘๔ ปี เมื่อ ๒๓ กันยายน ๒๕๒๔ มูลนิธิภูมิพลโลกขุ
ขออนุโมทนาทุกศลไว้ ณ โอกาสนี้

ขออานุภาพแห่งการสร้างพระคัมภีร์บรมมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกานี้
จงเป็นปัจจัยให้ประชานิกรทั้งหลายเข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลก
จงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิมุติรส ขอพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดำรงอยู่ในโลก
สิ้นกาลนาน และขอให้ประชานิกร จงมีความเคารพในพระสัทธรรมเป็นนิตย์ เทอญ.

(นายสิริ เพ็ชรไชย)

หัวหน้าฝ่ายวิชาการ มูลนิธิภูมิพลโลกขุ

คณะผู้ดำเนินงานจัดสร้างพระคัมภีร์
ตามโครงการปริวรรตอักษรขอมและอักษรโบราณท้องถิ่น
ชำระและแปลพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นภาษาไทย
ของ มุลนิธิภูมิพโลภิกขุ

นายมนัพนธ์ จารุดุล

อุปนายกสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ
และผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม
และอักษรโบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าคณะผู้ดำเนินงาน

คุณอุษา จารุดุล

นายกสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา
ผู้บรรยายธรรมะของสมาคม ฯ กรรมการ
ผู้ช่วยผู้จัดการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และรอง
ผู้อำนวยการโครงการปริวรรตอักษรขอม ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายธุรการ

นายสิริ เพ็ชรไชย

กรรมการสมาคมศูนย์คนควาทางพระพุทธศาสนา,
กรรมการมูลนิธิภูมิพโลภิกขุ และหัวหน้าฝ่าย
วิชาการโครงการปริวรรตอักษรขอม และอักษร
โบราณท้องถิ่น ฯ

เป็นหัวหน้าฝ่ายวิชาการ

คณะนักวิชาการผู้จัดทำ
พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา
ฉบับภูมิพโลกฤษ

---

๑. นายสิริ เพ็ชรไชย ป.ธ.๙	ประธานกรรมการ
๒. พันเอกพร้อม โพธิศิริ ป.ธ.๘	กรรมการ
๓. นายเขียน วงศ์ศรีสังข์ ป.ธ.๙	กรรมการ
๔. นายพิสิฐ เจริญสุข ป.ธ.๙	กรรมการ
๕. พระมหาธรรมนาถ ธมฺมนาโถ ป.ธ.๙	กรรมการ
๖. พระมหาชาติ จานิสฺสโร ป.ธ.๙	กรรมการ
๗. พระมหาเสรี จิตฺตโสภี ป.ธ.๘	กรรมการ
๘. พระมหาประสิทธิ์ ชินวโส ป.ธ.๘	กรรมการ
๙. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ.๖ พ.กศ.	กรรมการและเลขานุการ
๑๐. นายประเสริฐ กลิ่นสง่ ป.ธ.๖	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๑. นายชาคริต ชัยปัญญา ป.ธ.๖	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๒. นางสาวนันทนา เพ็ชรไทย ศศ.บ. (โบราณคดี)	อ่านทานตามต้นฉบับ
๑๓. นายประวศ พุฒินิยม ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๑๔. นายบุญเตือน ชาวเอี่ยม ป.ธ.๖	อ่านทานตามต้นฉบับ
๑๕. นายนิพนธ์ เทียมจันทร์ ป.ธ.๖ พ.กศ.	อ่านทานตามต้นฉบับ

๑๖. นายมยุนต์ จอดพิมาย ป.ธ.๘

ตรวจทานสำนวนครั้งสุดท้าย

และควบคุมการแก้ไขต้นแบบ

๑๗. นางสาวชลอ สว่างช่วง

ดำเนินการจัดพิมพ์

พระคัมภีร์
ปรมัตถมัญจุสา วิสฺสุทฺธิมรรคมหาฎีกา
บาลี-ไทย ภาค ๕
(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑)

PARAMATTHAMAÑJUSĀ VISUDDHIMAGGAMAHAṬĪKĀ

Pāli - Thai Part V

(Pāli Part III First Section)

ฉบับภูมิพโลภิกขุ

พุทธศักราช ๒๕๓๑

สารบาญ
พระคัมภีร์ปรมัตถมัญชุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา
บาลี-ไทย ภาค ๕
(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑)

เรื่อง	หน้า
๑๔. พรรณนาคันธนิเทศ	๑
พรรณนากถาว่าด้วยปัญญา	๑
พรรณนากถาว่าด้วยประเภทของปัญญา	๑๖
พรรณนาการแยกแยะภูมิ-มูล-และโครงสร้างแห่งปัญญา	๔๖
พรรณนากถาว่าด้วยรูปชั้น	๕๒
พรรณนากถาว่าด้วยวิญญาณชั้น	๑๕๖
พรรณนากถาว่าด้วยเวทนาชั้น	๒๕๐
พรรณนากถาว่าด้วยสัญญาชั้น	๒๖๓
พรรณนากถาว่าด้วยสังขารชั้น	๒๖๗
พรรณนากถาว่าด้วยการจำแนกชั้นที่มีส่วนที่เป็นอดีตเป็นต้น	๓๓๐
พรรณนาคำวินิจฉัยข้อปกิณฑกะมีลำดับเป็นต้น	๓๖๕
๑๕. พรรณนากายคณินิเทศและธาคุนิเทศ	๓๙๓
พรรณนากถาว่าโดยพิสคารแห่งอายตนะ	๓๙๓
พรรณนากถาว่าโดยพิสคารแห่งธาตุ	๔๒๐

อักษรย่อพระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับสยามรัฐ
ที่ใช้อ้างอิงในพระคัมภีร์ฉบับมุลนิธิภูมิพลโลกขุ

คำย่อ		คำเต็ม
วิ. มหาวิภงค.	วินยปิฎก	มหาวิภงค
วิ. ภิกขุณี.	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภงค
วิ. มหา.	วินยปิฎก	มหาวคค
วิ. จุ.	วินยปิฎก	จุลลวคค
วิ. ป.	วินยปิฎก	ปริวาร
ที. ส.	ทีฆนิกาย	สีลกขนธวคค
ที. มหา.	ทีฆนิกาย	มหาวคค
ที. ปา.	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวคค
ม. มุ.	มชฌิมนิกาย	มุลปณณาสก
ม. ม.	มชฌิมนิกาย	มชฌิมปณณาสก
ม. อ.	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก
ส. ส.	สังยุตตนิกาย	สคาถวคค
ส. นิ.	สังยุตตนิกาย	นิทานวคค
ส. ขนธ.	สังยุตตนิกาย	ขนธวารวคค
ส. สพา.	สังยุตตนิกาย	สพายตนวคค
ส. มหา.	สังยุตตนิกาย	มหาวารวคค
อง. เอกก.	องคตุตตรนิกาย	เอกกนิปาต
อง. ทุก.	องคตุตตรนิกาย	ทุกนิปาต

คำย่อ	คำเต็ม
อง. ดิก.	องค์สูตรนิกาย ดิกนิปาต
อง. จตุกก.	องค์สูตรนิกาย จตุกกนิปาต
อง. ปญจก.	องค์สูตรนิกาย ปญจกนิปาต
อง. ฉก.	องค์สูตรนิกาย ฉกนิปาต
อง. สุตตก.	องค์สูตรนิกาย สุตตกนิปาต
อง. อฏฺจก.	องค์สูตรนิกาย อฏฺจกนิปาต
อง. นวก.	องค์สูตรนิกาย นวกนิปาต
อง. ทสก.	องค์สูตรนิกาย ทสกนิปาต
อง. เอกาทสก.	องค์สูตรนิกาย เอกาทสกนิปาต
ข. ข.	ขุทฺทกนิกาย ขุทฺทกปาฐ
ข. ฐ.	ขุทฺทกนิกาย ฐมมปทคาถา
ข. อุ.	ขุทฺทกนิกาย อุทาน
ข. อิติ.	ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตก
ข. ส.	ขุทฺทกนิกาย สุตตนิปาต
ข. วิ.	ขุทฺทกนิกาย วิมานวตฺถุ
ข. เปต.	ขุทฺทกนิกาย เปตวตฺถุ
ข. เถร.	ขุทฺทกนิกาย เถรคาถา
ข. เถรี.	ขุทฺทกนิกาย เถรีคาถา
ข. ชา.	ขุทฺทกนิกาย ชาตก
ข. มหา.	ขุทฺทกนิกาย มหานิทเทศ
ข. จุฬ.	ขุทฺทกนิกาย จุฬนิทเทศ
ข. ป.	ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมภิทามคค

คำย่อ	คำเต็ม	
ช. อ.	ชุทฺตทกนิกาย	อปทาน
ช. พุทฺธ.	ชุทฺตทกนิกาย	พุทฺธวีส
ช. จริยา.	ชุทฺตทกนิกาย	จริยาปฎีก
อภ. ส.	อภิธมฺมปฎีก	ธมฺมสงฺคณี
อภ. วิ.	อภิธมฺมปฎีก	วิภงฺค
อภ. ธา.	อภิธมฺมปฎีก	ธาตฺตกถา
อภ. ปุ.	อภิธมฺมปฎีก	ปุคฺคสฺสปณฺณตฺติ
อภ. ก.	อภิธมฺมปฎีก	กถาวตฺถุ
อภ. ย.	อภิธมฺมปฎีก	ยมก
อภ. ป.	อภิธมฺมปฎีก	ปฎิจฺจาน

วิธีใช้ เช่น วิ.มหาวิภงฺค. ๑/๔๑๓. หมายถึง คัมภีร์พระวินัยปฎีก ฉบับสยามรัฐ เล่มที่ ๑ หน้า ๔๑๓.

อักษรย่อคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับต่าง ๆ

คำย่อ	คำเต็ม	
สี.	สีหฬไปตถก	(ฉบับสิงหฬ)
ม.	มรम्मไปตถก	(ฉบับพม่าเดิม)
ฉ.	ฉฏฐสังคีติไปตถก	(ฉบับสังคายนาครั้งที่ ๖)
รา.	รามณณไปตถก	(ฉบับมอญ)
ไป.	ไปราณไปตถก	(ฉบับไบลานเก่า)
อิ.	อิงคสิสไปตถก	(ฉบับอังกฤษ เดิมใช้ย่อว่า ย.)
ก.	กตถจิไปตถก	(คัมภีร์บางฉบับ)

TRANSLITERATION OF THE THAI ALPHABET
as used in this pāli text
of
THE BHŪMIBALO BHIKKHU FOUNDATION

VOWELS - 8

a ā ī ū e o

CONSONANTS - 33

ก	ka	ข	kha	ง	ga	ฆ	gha	จ	ña
ฉ	ca	ช	cha	ช	ja	ฉ	jha	ฉ	ña
ฎ	ṭa	ฉ	ṭha	ด	ḍa	ฉ	ḍha	ฉ	ṇa
ต	ta	ถ	tha	ด	da	ธ	dha	น	na
ป	pa	ผ	pha	บ	ba	ภ	bha	ม	ma
ย	ya	ร	ra	ล	la	ว	va		
ส	sa	ห	ha	ฬ	ḷa	ฌ	ṃ		

FIGURES

๑ 1 ๒ 2 ๓ 3 ๔ 4 ๕ 5 ๖ 6 ๗ 7 ๘ 8 ๙ 9 ๐ 0

COMBINATION

ก	ka	ก	kā	กิ	ki	กิ	kī
ก	ku	ก	kū	เก	ke	โก	ko

พระคัมภีร์

ปรมัตถมัญยขุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

บาลี-ไทย ภาค ๕

(บาลี ภาค ๓ ตอนที่ ๑)

พระปรมาภิไธยขุสา วิสุทธิมรรคมหาฎีกา

ภาค ๕

๑๔. ขนฺธนิตฺตเสวณฺณนา

ปญฺญากถาวณฺณนา

๔๒๑. สพฺพภากาเรนาติ อุปจารากาโร
อุปปนากาโร วสีภาวากาโร วิตฺตกาหิสมตฺติก-
กมากาโร ฐปาหิ วิรชฺชนากาโร จุทฺทสธา
จิตฺตสฺส ปริหมนากาโร ปญฺจวิธอนิสฺสํสาธิ-
กมากาโรติ เอวมาทินา สพฺพเพน ภาวนา-
กาเรน.

ตทนนฺตรราติ "จิตฺตํ ปญฺญนํ"ติ เอวํ
เทสนากุกฺกเมน ปฏิปตฺตีกุกฺกเมน จ ตสฺส
สมาธิสฺส อนนฺตรรา. ปญฺญา ภาเวตฺตพฺพา
สมาธิภาวนาย สมนฺนาคเตน ภิกฺขุณาติ

๑๕. พรรณนาขันธนิตฺต

พรรณนากถาวักฺขยบฺบญฺญา

๔๒๑. คำว่า โดยอาการทั้งปวง คือ
โดยอาการแห่งการเจริญทั้งปวง มีอาทิ
อย่างนี้ คือ อาการคืออุปจาร อาการคือ
อัปปนา อาการคือวสีภาวะ อาการคือการ
ก้าวล่วงองค์ฌานมีวิตกเป็นต้น อาการคือ
ความคลายกำหนด จากรูปธรรมเป็นต้น
อาการคือการฝึกจิต ๑๔ อย่าง อาการคือ
การบรรลุอนิสังส ๕ อย่าง.

บทว่า ตทนนฺตรรา ความว่า ในลำดับ
แห่งสมาธินั้น โดยลำดับแห่งเทศนาอย่างนี้
ว่า "จิตฺตํ ปญฺญนํ" และโดยลำดับแห่งการ
ปฏิบัติ. สัมพันธ์ความว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วย

คุณนารี โอทกานนท

อุทิศกุศลให้ นายโอบาส-นางเอม โอทกานนท

๕-๑-๒-๓-๔-๕-๖-๗-๘-๙-๑๐-๑๑-๑๒-๑๓-๑๔-๑๕-๑๖-๑๗-๑๘-๑๙-๒๐-๒๑-๒๒-๒๓-๒๔-๒๕-๒๖-๒๗-๒๘-๒๙-๓๐-๓๑-๓๒-๓๓-๓๔-๓๕-๓๖-๓๗-๓๘-๓๙-๔๐-๔๑-๔๒-๔๓-๔๔-๔๕-๔๖-๔๗-๔๘-๔๙-๕๐

สมุพฺพโท. "ปณฺณจ ภวณฺ"ติ เอว^๑ สมาธิภาวนา พึงเจริญปัญญา. เบื้องต้น
อติสงฺเขปเทสิตตฺตา, กถาภาวนณนํยา วา มิใช่ทำได้ง่ายเลย แม้เพื่อจะเข้าใจ โดย
 "สมาธิสํลายนํสํสํ" วิปัสสนาปณฺณาสตฺถนฺ"ติ สภาวระว่า นี่คือปัญญานั่น เพราะพระผู้มี-
 เอว^๑ อตีวีย สงฺเขเปน ภาสิตตฺตา อญํ สภา พระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ อย่างนี้ว่า
 ปณฺณาคี สภาวโต วิณฺณาคุมฺปิ ทาว น "เจริญปัญญาบ้าง", เพราะท่านอาจารย์
 สุกฺรา. ภาวนาวิธานสฺส ปน อทสฺสิตตฺตา ได้กล่าวไว้ในวิณฺณนาแห่งกถา โดยย่อ
 ปเคว ภาเวตุ, น สุกฺราติ สมุพฺพโท. เหลือเกิน อย่างนี้ว่า "ศีลตราคือวิปัสสนา-
 ปุจฺจนญฺเจน ปณฺหา, กมฺมํ กิริยา กรณํ, ปัญญา ที่ลับคี่แล้วด้วยศีลาคือสมาธิ".
 ปณฺหาว กมฺมํ ปณฺหากมฺมํ, ปุจฺจนปฺปโยโคติ สัมพันธ์ความว่า ก็ไม่ใช่ทำได้ง่ายเลย เพื่อ
 อตุโถ. จะเจริญก่อนที่เดียว เพราะท่านมิได้แสดง
 วิธีเจริญไว้. ชื่อว่า ปณฺหา ด้วยอรรถว่า
 งาม, กรรมคือกิริยา ได้แก่ การกระทำ,
 กรรมคือปณฺหา ชื่อว่า ปณฺหากกรรม, อธิบาย
 ว่า ประโยคคือการงาม.

กา ปณฺณาคี สรูปฺปุจฺจา. เกนญฺเจน
ปณฺณาคี เกน อตุเถน ปณฺณาคี วุจฺจติ,
 "ปณฺณา"ติ ปทํ กํ อภิเชยฺยตฺถํ นิสฺสาย
 ปวตฺตตฺนฺติ อตุโถ. สภา ปนํยา ปณฺณา สภาวโต

สองบทว่า กา ปณฺณา ได้แก่ การ

งามโดยสรุป. สองบทว่า เกนญฺเจน ปณฺณา
 ความว่า ที่เรียกว่า ปัญญา ด้วยอรรถว่า
 อะไร, อธิบายว่า บทว่า "ปัญญา" อาศัย

^๑ ฉ. ม. สมาธิสํลายนํ สนิสํ.

กิจจโต อุปฺภูจฺจนาการโต อาสนฺนการณโต
 จ กถํ ชานิตพฺพาทิ อาท "กานสฺสา ลกฺขณ-
รสฺปัจฺจပ္ภฺจฺจนาปทฺฏฺจฺจนา"ติ. กติวิชาติ
 ปภทฺทปฺจฺจนา. กสฺมา ปเนตฺถ สงฺกิลเสโวทาน-
 ปฺจฺจนา น คหิตาติ ? วุจฺจเต : โลกุตฺตราย
 ตาว ปณฺณาย นตฺถเว สงฺกิลเส. อสฺติ จ
 ตสฺมี กฺโต โวทานปฺจฺจนาติ ตทฺถยํ น คหิตํ.
 โลกียาย ปน ตานิ ภาวนาวิธานเ เอ
 อนุโตคธานีติ กตฺวา วิสฺสุ น คหิตานิ มคฺคา-
 มคฺคณฺณทสฺสนวิสฺสุทฺธิอนุโตคธตฺตา, สฺมาธิ-
 ภาวนายํ วา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพานีติ
 น คหิตานิ. ปฏฺิปปตฺติ นาม ทิฏฺฏฺจฺจนาสิสฺเส เอ
 โทตีติ อาท "ปณฺณภาวนาย โท อานิสฺสโร"ติ.

เนื้อความที่ฟังกล่าวเฉพาะอะไรเป็นไป. ก็
 ปัญญานั้นจะฟังรู้ได้อย่างไร โดยสภาวะ
 โดยกิจ โดยอาการปรากฏ และโดยเหตุ
 ไกล เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 ว่า "อะไรเป็นลักษณะ รส ปัจฺจပ္ภฺจฺจนา
และเป็นปทฺฏฺจฺจนาแห่งปัญญานั้น". บทว่า
กติวิชา เป็นคำถามถึงประเภท. ก็ในปัญญา-
 กถานี้ เหตุไรท่านอาจารย์จึงไม่ถือเอา
 คำถามถึงความเศร้าหมอง และความผ่อง-
 แฉ้วแล้ว ? เฉลยว่า : เบื้องต้นปัญญาที่
 เป็นโลกุตระ ไม่มีความเศร้าหมองที่เดียว.
 ก็เมื่อไม่มีความเศร้าหมองนั้น จะมีคำถาม
 ถึงความผ่องแฉ้วมาจากไหนแล้ว เพราะ
 ฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงไม่ถือเอาทั้ง ๒
 อย่างนั้น. ส่วนปัญญาที่เป็นโลกียะความ
 เศร้าหมอง และความผ่องแฉ้วเหล่านั้น
 ท่านอาจารย์ ก็มีได้ถือเอาไว้เป็นแผนกหนึ่ง
 เพราะรวมอยู่ใน มรรคามรรคญาณทสฺสน-
 วิสฺสุทฺธิ โดยอธิบายว่า รวมอยู่ภายในวิธี
 เจริญนั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอาจารย์

คุณนารี โอทกานนท์

อุทิศกุศลให้ นายโสภาส-นางเอม โอทกานนท์

๖
 ๗
 ๘
 ๙
 ๑๐
 ๑๑
 ๑๒
 ๑๓
 ๑๔
 ๑๕
 ๑๖
 ๑๗
 ๑๘
 ๑๙
 ๒๐

มิได้ถือเอา เพราะฟังทราบตามแนวแห่ง
 นัยที่กล่าวแล้ว ในการเจริญสมาธิ. ธรรมดา
 ว่าการปฏิบัติย่อมมีอยู่ในอนิสงส์ที่ได้เห็น
 แล้วนั่นเอง เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "การเจริญภาวนามีอนิสงส์
 อย่างไร".

ปฏิบัติ นาม ทิฏฐานิสส์เส เอว โหตีติ ธรรมดาว่า การปฏิบัติย่อมมีอยู่ในอนิสงส์
 อาท "ปณฺณภาวนาย โภ อนิสส์โส"ติ. ที่ได้เห็นแล้วนั่นเอง เพราะฉะนั้นท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "การเจริญภาวนามี
 อนิสงส์อย่างไร".

๔๒๒. ตตฺรราติ ตสฺมี, ตสฺส วา ๔๒๒. บทว่า ตตฺร เท่ากับ ตสฺมี,
 ปณฺหากมฺมสฺส. วิสฺสชฺชนนฺติ วิวรรณ. ปุจฺฉิตฺต หรือเท่ากับ ตสฺส แปลว่า ในปัญหากรรมนั้น
 ที อตฺถอ อวิภาวิตตฺตา นิกุโพท^๑ มุฏฺฐิยํ กโต หรือซึ่งปัญหากรรมนั้น. บทว่า วิสฺสชฺชนํ
 วีย ทิฏฺฐติ, ตสฺส วิวรรณ วิสฺสชฺชนํ ความว่า การเปิดเผย. จริงอยู่ เนื้อความ
 วิภูตภาวกรณโต. กา ปณฺณชาติ กามณฺจาย ที่ถูกถามแล้ว เป็นเนื้อความที่ซ่อนไว้เพราะ
 สรูปุจฺฉา, วิภาควนฺตานุมน สภาววิภาวนํ มิได้ทำให้แจ่มแจ้ง ย่อมตั้งอยู่เหมือนกำไว้ใน
 วิภาทสฺสสนฺมุเขเนว โหตีติ วิภาโค ตาว มือ, การเปิดเผยเนื้อความนั้น ชื่อว่าเป็นการ

^๑ ก. นิสฺสุโพ.

อนวเสสโต ทสเสตพโพ. ตทสเสน จ วิสัชนา เพราะกระทำให้เป็นเนื้อความที่
 อยมาทีนโวติ ทสเสตฺ "ปญญา พหุวิชา"คืออาทิ แจ่มแจ้ง. ก็คำว่า อะไร ชื่อว่าปัญญา นี้
 วุตฺตํ. ตตฺถ พหุวิชาติ กุสลาทิวเสน อเนกวิชา. เป็นคำถามโดยสรุปก็จริง, ถึงกระนั้น การ
นानุปการาติ อุตฺถชาปิกาทีเกเทน^๑, สุตมย- อธิบายสภาวะ ของธรรมที่มีวิภาคทั้งหลาย
 ณาณาทีเกเทน จ นานาวิชา. ตี สัพพนตี ย่อมสำเร็จ ด้วยหัวข้อคือการแสดงวิภาค
 ตํ อนวเสสํ ปญญาวิภาตํ. น สาเชยยาติ นั้นเอง เพราะฉะนั้น วิภาคควรแสดงโดย
 วิสัสนาภาวนาย สหฺธิ มคฺคภาวนา อิตฺ ไม่เหลือก่อน. ท่านอาจารย์กล่าวคำเฉลย
 อธิปฺเปตฺโต^๒ ตาย ติ ตณฺหาชฎาวิชญํ, ว่า "ปัญญามีหลายอย่าง" ดังนี้เป็นต้น
 ตณฺจ น สาเชยฺย.

เพื่อจะแสดงว่า ก็ด้วยการแสดงวิภาคของ
 ปัญญานั้นจะมีโทษดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น
 คำว่า มีหลายอย่าง ความว่า มีหลายอย่าง
 ด้วยอำนาจปัญญาที่เป็นกุศลเป็นต้น. คำว่า
มีประการต่าง ๆ คือมีอย่างต่าง ๆ โดย
 ประเภทแห่งปัญญามีอุตฺถชาปิกาปัญญา คือ
 ปัญญาที่ให้เกิดประโยชน์เป็นต้น และโดย
 ประเภทแห่งญาณมีสุตมยญาณเป็นต้น. สอง
 บทว่า ตี สัพพ แปลว่าวิภาคแห่งปัญญาอันไม่
 มีส่วนเหลืออื่น. คำว่า ไม่เพียงยังประโยชน์

^๑ ส. อุตฺถชาตีกาที เกเทน.
^๒ ก. อธิปฺเปตา.

อนวเสสโต หิ ปณฺณปภเท วิสฺสชฺชียมาเน
 "เอกวิธเน ฌานวตฺถุ" คีอาทโก สพฺโพ
 ฌานวตฺถุวิภงฺเก สุตฺตฺนเตสฺสุ จ ตตฺถ ตตฺถ
 อากโต ปณฺณปภเท. สกโลปิ วา
 อภิธมฺมนโย อahrtฺวา วิสฺสชฺเชตฺตฺโพ
 ภเวยฺย, ตถา จ สติ ยฺวายํ อธิ ปณฺณ-
 ภาวนาวิธิ อธิปฺเปโต, ตสฺส วิสฺสชฺชชานาย
 โอภาโสว น ภเวยฺย. กิณฺจ ยฺวายํ
 จานาจานกมฺมนฺตฺรวิปากนฺตฺราทิวิสเย ปณฺณาย
 ปวตฺตฺติภเท, โสปี ยถารทํ สทฺธิ ผลาผล-
 ภเทเน วิภชิตฺวา วิสฺสชฺเชตฺตฺโพ ลียา. โส จ
 ปน วิสฺสชฺชียมาโน อณฺณตฺตฺถุ วิภฺเชปาย
 สํวตฺเตยฺย, ยถา ตํ อวิสเย. เตนาท

ให้สำเร็จ ความว่า มรรคภาวนากับ
 วิปัสสนาภาวนาเป็นประโยชน์ที่ประสงค์เอา
 ในที่นี้. ก็การสังขัญคือตัดหายอ้อมมิได้ด้วย
 มรรคภาวนานั้น, ก็ (การวิสันา) ไม่เพียง
 ยังประโยชน์ที่ประสงค์นั้นให้สำเร็จ.

ก็เมื่อท่านอาจารย์วิสันาประเภทแห่งปัญญา
 โดยไม่เหลือประเภทแห่งปัญญาอันมาแล้วใน
 พระคัมภีร์ฌานวตฺถุวิภงฺกัทั้งหมด ซึ่งขึ้นต้นว่า
 "เอกวิธเน ฌานวตฺถุ" และที่มาแล้วใน
 ปาฐะนั้น ๆ ในพระสูตรทั้งหลายก็ดี. นัยอัน
 มาในพระอภิธรรมทั้งหมดก็ดี ก็ชอบที่ท่าน
 อาจารย์จะพินำมาวิสันาคด้วย, และเมื่อ
 เป็นเช่นนั้น ก็จะไม่เพียงมีโอกาสเลยที่จะ
 วิสันาวิธีแห่งปัญญาภาวนา ที่ประสงค์เอา
 ในที่นี้. อีกนิตหนึ่ง แม้ความต่างแห่งความ
 เกิดของปัญญาในวิสัยมีฐานะ อฐานะ กรรม
 อันวิบากอันเป็นต้น ก็จะไม่เพียงเป็นข้อที่ท่าน
 อาจารย์จะพินำวิสันา จำแนกกับด้วยความ

๑ อภี. วิ. ๓๕/๔๑๘.

"อุตตรินจ วิกเขปาย สวัตเตยยา"ติ. กุสล-
จิตตสัมปยุตต์ วิปัสสนาญาณนติ เอตถ
กุสลดกฺกหณณ ทฺวิธมฺปิ อพฺยากตํ นิวตฺเตติ,
ตถ "อตุถิ สงฺกิลฺลฺยฺยปณฺณา"ติ เอวํ ปวตฺตํ
มิจฺฉาวาทํ ปฏฺิเสเชติ. วิปัสสนาญาณกฺกหณณ
เสสกุสฺลปณฺณา.

ต่างแห่งผลน้อยผลใหญ่ตามสมควร. ก็แหละ
ความต่างแห่งความเกิดของปัญญานั้น เมื่อ
อาจารย์วิสัยชานอยู่ก็จะฟังเป็นไป เพื่อความ
ฟังชานโดยแท้, ทั้งนี้เพราะไม่อยู่ในวิสัย.
ด้วยเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "และ
จะฟังเป็นไปเพื่อความฟังชานยิ่งขึ้น". ด้วย
กุสลศัพท์ ในคำว่า วิปัสสนาญาณอันสัมปยุต
ด้วยกุสลจิต นี้ ท่านอาจารย์ย่อมห้ามเสียซึ่ง
ปัญญาอันเป็นอภัยากฤตทั้ง ๒ อย่าง, อนึ่ง
ย่อมปฏิเสธมิจฉาวาทะ ที่เป็นไปอย่างนั้นว่า
"ปัญญาที่เศร้าหมองก็มี". ด้วยศัพท์ว่า
วิปัสสนาญาณ ท่านอาจารย์ย่อมห้ามเสียซึ่ง
ปัญญาที่เป็นกุศลที่เหลือ.

๔๒๓. สฺยชานนวิชานนากการวิสิฏฺจนฺติ
สฺยชานนากการวิชานนากาเรหิ สาติสฺสยํ. ยโต
นानปฺปการโต ชานนํ ชานนภาโว วิสยค-
กถณากาโร. โส หิ เนสํ, สมาโน, น
สฺยชานนาทิกากาโร. ปิตกนฺตฺติ เอตถ
อิตฺติ-สทฺโท อาทิกฺตฺโต, เตน "โลหิตกํ โอทาตํ

๔๒๓. บทว่า สฺยชานนวิชานนากการ-
วิสิฏฺจ แปลว่า ความรู้ที่มีความดียิ่งกว่า
อาการคือความจำได้และอาการคือความรู้-
แจ้ง. เพราะความรู้โดยประการต่าง ๆ
คือภาวะที่รู้ คืออาการที่รับอารมณ์ได้. ก็
ภาวะนั้นของธรรมทั้ง ๓ นั้น เสมอกัน,

คุณนารี โอทกานนท์
อุทิศกุศลให้ นายโอภาส-นางเอม โอทกานนท์

ที่ขั้ รสฺสนุ"ติอาทิกะ สลฺยาย คเหตุพฺพากาเร
 สงฺกณฺหาติ. สลฺยชานนมตฺตเมวาทิ เอตฺถ
สลฺยชานนนาม "นึลลํ ปิตกนฺ"ติอาทิกํ
 อารมฺมณเณ วิชฺชมานํ วา อวิชฺชมานํ วา
 สลฺยชานนนิมิตฺตํ กตฺวา ชานนํ. ตถาเหสา ปุน
 สลฺยชานนปจฺจยนิมิตฺตกรณฺรสา. มตฺต-สทฺเท
 วิเสสนิวตฺตอตุเถน วิชานนปชานนากาเร
 นิวตฺเตติ, เอว-สทฺเท กทาจปิ อิมิสฺสา เต
 วิเสสา นตฺถเวทิติ อวธาเรติ. เตนาท "อนิจฺจํ
 ทฺถขณฺ"ติอาทิกํ. ตตฺถ วิญฺญาณกิจฺจํปิ กาคุ
 อสฺกโกนฺตี สลฺยวา กุโธ ปณฺณากิจฺจํ
 กเรยฺยาติ "ลกฺขณปฏฺิเวธํ ปาเปตฺ น
สฺกโกติ"จฺเจว วุตฺตํ, น วุตฺตํ "มคฺคปาตุ-
 ภาวน"ติ. อารมฺมณเณ ปวตฺตมานํ วิญฺญาณํ น
 ตตฺถ สลฺยวา วิย นึลลํปิตกาทิกสฺส"^๑
 สลฺยชานนวเสเนว ปวตฺตติ, อถโข ตตฺถ
 อณฺณณจ วิเสส"^๒ ชานนตฺตเมว ปวตฺตติติ อาท

ไม่ใช่อาการมีความจำได้เป็นต้น. อติ-ศัพท์
 ในคำว่า ปิตกนฺตี นี้มีความหมายว่าเป็นต้น,
 ด้วยอติศัพท์นั้น ท่านสงเคราะห์อาการที่
 สัญญาพึงถือเอาว่า "แดง ขาว ยาว สั้น"
 เป็นต้น. ความรู้ทำให้มีสัญญาเป็นเหตุ มีอยู่
 หรือไม่มีในอารมณ์เป็นต้นว่า "เขียว
 เหลือง" ชื่อว่าความจำได้ ในขั้นนี้ว่า เป็น
แต่เพียงความจำได้เท่านั้น. จริงอย่างนั้น
 สัญญานี้มีความจำได้เป็นปัจจัย และมีการ-
 กระทำให้เป็นนิमित เป็นรสอีก. ด้วยมตฺต-
ศัพท์ ซึ่งมีการห้ามความต่างกันเป็นอรรถ
 ท่านอาจารย์ย่อมห้ามเสียซึ่งอาการคือการรู้
 แจ้ง และการรู้ชัด, ด้วยเอว-ศัพท์ ท่าน
 อาจารย์ก็ย่อมห้ามว่า แม้ในการไหน ๆ
 ความพิเศษเหล่านั้นของสัญญานี้ ก็ไม่มีเลย.
 ด้วยเหตุนี้ท่านอาจารย์ จึงกล่าวคำว่า
 "อนิจฺจํ ทฺถขณฺ" เป็นต้น. บรรดาธรรมทั้ง

^๑ ม. ฉ. นิลปีตาทิกสฺส.

^๒ ก. อถโข น ตตฺถ อณฺณณจ ตาทิสํ วิเสส.

คุณนารี โอทกานนท

อุทิศกุศลให้ นายโอบาส-นางเอม โอทกานนท

"วิญญาณ"^๑คืออาทิ. กถมฺปน วิญญาณํ
 ลกฺขณปฏิเวธํ ปาเปตฺติ ? ปญฺญา ย สุตฺต-
 มคฺเคน. ลกฺขณารมฺมณิกวิปัสฺสนาย ฺหิ
 อนเคววํ ลกฺขณานิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปฏิวิชฺฌิตฺวา
 ปวตฺตมานาย ปคฺคณภาวโต ปริจยวเสน ญาณ-
 วิปยุตฺตจิตฺเตนปิ วิปัสฺสนา สมฺภวติ, ยถา ตํ
 ปคฺคณสฺส คณฺถสฺส สชฺฌายเน ฌายาคตาปิ
 วารา น วิญญาณนฺติ. ลกฺขณปฏิเวธนฺติ จ
 ลกฺขณานิ อารมฺมณมตฺตํ^๑ สนฺธาย วุตฺตํ, น
 ปฏิวิชฺฌนํ. อุสฺสกกิตฺวา อุตฺถพฺพญาณ-
 ปฏิปาฏิยา อายุหิตฺวา. มคฺคปาตฺกาวณฺจ
ปาเปตฺ น สฺกโกติ อสมฺโพธสฺภาวตฺตา.
วุตฺตนยวเสนาคิ วิญญาเณ วุตฺตนยวเสน
 อารมฺมณณฺจ ชานาคิ, ลกฺขณปฏิเวธณฺจ
 ปาเปตฺติ. อตฺตโน ปน อนนฺตยสาธารณน^๒
 อานุกาเวเน อุสฺสกกิตฺวา มคฺคปาตฺกาวณฺจ
ปาเปตฺติ.

๓ อย่างนั้น สัญญาเมื่อไม่สามารถทำแม้กิจ
 ของวิญญาณได้ จะพึงทำกิจของปัญญาได้
 แต่ไหนเล่า. ฉะนั้นท่านจึงกล่าวไว้ว่า "ไม่
สามารถให้ถึงการแทงตลอดลักษณะได้"^๑ดังนี้
 ไว้เท่านั้น, แต่ไม่กล่าวว่า "ไม่สามารถ
 ให้ถึงความปรากฏแห่งมรรค". วิญญาณที่
 เป็นไปอยู่ในอารมณ์ ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจ
 ความจำได้ซึ่งอารมณ์ มีสีเขียวและสีเหลือง
 เป็นต้นเท่านั้น เหมือนสัญญาที่เป็นไปใน
 อารมณ์นั้น ก็หาไม่, โดยที่แท้ ย่อมเป็นไป
 รู้อยู่ ซึ่งความต่างกันอย่างอื่นในอารมณ์นั้น
 ด้วย ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า
 "วิญญาณ". ถ้ามว่า ก็วิญญาณให้ถึงการแทง
 ตลอดลักษณะได้อย่างไร ? ตอบว่า ให้ถึง
 ได้ด้วยมรรคที่ปัญญาเห็นแล้ว. จริงอยู่
 วิปัสสนาย่อมมีได้ แม้ด้วยจิตที่เป็นญาณ-
 วิปยุต ด้วยอำนาจความคุ้นเคย เพราะ

^๑ ฉ. ม. อารมฺมณกรรมมตฺตํ.

^๒ ก. อนนฺตยสาธารณน.

วิปัสสนา ซึ่งมีลักษณะเป็นอารมณ์แห่งตลอดแล้วแห่งตลอดแล้ว ซึ่งลักษณะหลายวาระเป็นไปอยู่ เป็นธรรมชาติที่มีความคล่องแคล่ว เหมือนกับในการท่องคัมภีร์ที่คล่องแคล่ว วาระมาแล้วโดยถูกต้อง ผู้ท่องก็ไม่ว่า ก็คำว่า ลกขณปฏิเวธ ท่านกล่าวหมายแต่เพียงการทำลักษณะให้เป็นอารมณ์, มิได้กล่าวหมายถึงการแห่งตลอด. บทว่า อุสสกกิตฺวา ความว่า ประมวลมาตามลำดับอุทฺถัพพญาณ. ชื่อว่า ไม่สามารถให้ถึงความปรากฏแห่งมรรค เพราะมิใช่มีการตรัสรู้เป็นสภาวะ. คำว่า ด้วยอำนาจนัยที่กล่าวมาแล้ว ความว่า ย่อมรู้อารมณ์ ด้วยอำนาจนัยที่กล่าวแล้วในวิญญาน, และให้ถึงการแห่งตลอดลักษณะ. อนึ่ง ยังให้ก้าวไปถึงความปรากฏแห่งมรรค ด้วยอำนาจอันเป็น อนุญญาสาธาระณะของตน.

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ อูปมาย บัดนี้ ท่านอาจารย์ประสงค์จะยัง
 ปติฏฺฐาเปตฺติ "ยถา" ที่ "ติอาทิ" วุตฺตํ. ตตฺถ เนอความตามที่กล่าวแล้ว ให้ตั้งอยู่ได้

อชาติพหุทธิ อสณชาติพหุวารพหุทธิ. อุปโลก- เฉพาะด้วยอุปมาจึงกล่าวคำว่า "ยถา หิ"
ปริโลกนติ อุปโลกปริโลกการห, อุปโลก- ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
ปริโลกวตฺถุณ ปฏิลาภโยคฺยนติ อตฺถ. เจโกติ อชาติพหุทธิ ความว่า ผู้ยังไม่เกิดความรู้ใน
มหาสารโ. กุโฏติ กหาปณปฏิรูปโก การแลกเปลี่ยนสินค้า. บทว่า อุปโลก-
ตมฺพกัสาติมโย. อหฺมฺสารโติ อุปหฺมคฺชนโก. ปริโลก ความว่า ควรแก่เครื่องอุปโลกและ
อิติ-สทฺโท อาทิตฺถ, เตน ปาทสารสมสาร- บริโลก อธิบายว่า ควรแก่การได้มาซึ่ง
ปโรปาทสาราหิ สงฺคโท. เต ปกฺาเรติ วัตถุอันเป็นเครื่องอุปโลก และวัตถุอันเป็น
อินฺทชาลามาคิปปุผาหิปปกาเร^๑ เจว เจกาหิ- เครื่องบริโลก. คำว่า แท้ ได้แก่มีค่ามาก.
ปกฺาเร จ. คำว่า ปลอม ได้แก่ทำเทียมกหาปณะ คือ
 ทำด้วยทองแดงและสัมฤทธิ์เป็นต้น. คำว่า
มีค่าครึ่งเดียว ได้แก่มีราคาครึ่งเดียว.
อิติ-กัพฺหมีอาหิเป็นอรรถ. ด้วยอติศัพท์นั้น
 สงฺเคราะห์ เหริยฺญที่มีค่าบาทหนึ่ง เหริยฺญที่
 มีค่าเท่ากับบาทหนึ่ง และเหริยฺญที่มีค่าต่ำ
 กว่าบาทหนึ่ง. คำว่า ประการเหล่านั้น
 ได้แก่ประการมีดอกไม้ปลอมและดอกไม้จริง
 เป็นต้น และประการมีเหริยฺญแท้เป็นต้น.

^๑ ฉ. อินฺทชาลาชาติปปุผาหิปปกาเร,
 ม. อินฺทชาลาอาสาวติปปุผาหิปปกาเร.

สฺวณฺญา หิตีอาหิ อุปมาสฺสนฺทนนฺ. สฺวณฺญา หิ เป็นต้น เป็นคำ
 วิภาคํ อกฺตฺวา ปิณฺทฺวเสเนว อารมฺมณฺสฺส. หิ เที่ยบเคียงกับคำอุปมา. พึงเห็นว่า สฺวณฺญา
 คหณฺโต ทารกฺสฺส กหาปณฺทสฺสนฺทสิ หิ วุตฺตา. ท่านกล่าวว่า เหมือนการดูหาปณะของเด็ก
 ตถา หิ สํ "ยถาอุปฺปฏิจิตฺวิสยปทฺฏฺจํ" เพราะถือเอาอารมณ์ ด้วยอำนาจรวมกัน
วฺจฺจติ. วิญฺญาณํ อารมฺมณฺเ เอกฺจ- อย่างเดียว มิได้ทำการจำแนก. จริงอย่าง
 วิเสสคฺคหณฺสมตฺตตฺตาย คามิกปฺริสฺสฺส กหาปณ- นั้น สฺวณฺญานั้นท่านกล่าวว่า มีอารมณ์ตามที่
 ทสฺสนฺทสิ หิ วุตฺตํ. ปณฺญา อารมฺมณฺเ ปราภฺวเป็นปทัฏฺฐาน. วิญฺญาท่านกล่าวว่า
 อนนฺวเสสฺวิเสสวโปธโต เทรณฺณิกสฺส เหมือนการดูหาปณะของชาวบ้าน เพราะ
 กหาปณฺทสฺสนฺทสิ หิ วุตฺตํ. ทฺฏฺจํ สามารถยึดเอาความพิเศษบางอย่าง ใน
"นํนํปการโต ชานนํ"ติ อิมินา อารมฺมณฺได้. ปณฺญา ท่านกล่าวไว้เหมือน
 เวยฺยธมฺมา ปจฺเจกํ นํนํปการาติ เตสํ^๑ การดูเงินของพนักงานดูเงิน เพราะหยั่งรู้
 ยถาวโต อวโปธํ ปณฺญาติ ทสฺเสติ. ตถา ถึงความต่างไม่มีส่วนเหลือในอารมณ์. ด้วย
หิ วุตฺตํ "สพฺเพ ธมฺมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส คำว่า "ความรู้โดยประการต่าง ๆ" นี้
 ภควโต ฅานมฺุเข อาปาถมาคฺจฺจนฺตํ"^๒ ท่านอาจารย์แสดงว่า การหยั่งรู้ตามความ
 เป็นจริงซึ่งธรรมที่ควรรู้นั้นว่า ธรรมที่ควร
 รู้ทั้งหลาย แต่ละอย่างมีประการต่าง ๆ กัน
 ชื่อว่าปณฺญา. ข้อนี้สมคังภาษิตที่ท่านพระ-

^๑ ก. เตสํ เตสํ.

^๒ ชุ. มหา. ๒๔/๔๓๒, ชุ. จุฬ. ๓๐/๒๓๘,

ชุ. ป. ๓๑/๕๗๖.

ธรรมเสนาบดีสารีบุตรกล่าวไว้ว่า "ธรรม
ทั้งปวงย่อมมาสู่คลองในมุข คือพระปรีชา-
ญาณของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า โดย
อาการทั้งปวง" ดังนี้.

ยตถ ยสฺมี จิตฺตฺปฺปาเท. น ตตถ
เอกํ เสณ โหตี ตสฺมี จิตฺตฺปฺปาเท ปญฺญา
เอกนฺ เตน น โหตี. น หิ ทุ เหตุ ก เหตุ ก-
จิตฺตฺปฺปาเท สฺ ปญฺญา อุ ป ช ช ติ. อ วิ นิ พ ก ต ต า ติ
อ วิ ย ต ต า. เต หิ ติ ส ณ ญา วิ ญ ญา ณ เ หิ. ย ถ า หิ
สุ ข ปี ติ ยา น นิ ยม โต อ วิ ย ต ต ์, เอ ว ิ ส ณ ญา-
วิ ญ ญา ณ า นิ ป ญ ญา ย น นิ ยม โต อ วิ ย ต ต า นิ.^๑
ย ถ า ป น ปี ติ สุ เช น นิ ยม โต อ วิ ย ต ต า, เอ ว ิ
ป ญ ญา ส ณ ญา วิ ญ ญา ณ เ หิ นิ ยม โต อ วิ ย ต ต า.
ต ส มา เอ ว ิ อ วิ นิ พ ก ต ต ส อ อิ เม ส ต ี ส ุ ธ ม เม ส ุ
เต ส วิ นิ พ โก โก ทุ ก โร ติ ติ ณ ณ ์ ช น า น ิ
ก ท า ป ณ ท ส ส น ิ ท ส ส ิ ต น ุ ติ. เต ส ทุ วิ ญ เ ย ย-
น า น ต ต ต ์ เย ว ว จ น น ต เร น ปี ท ส เส ค ุ
"เต น า หา" ติ อา หิ ว ุ ต ต ์. ต ต ถ ร ู ป ธ ม เม ส ุ ปี

บทว่า ยตถ เท่ากับ ยสฺมี โยค
จิตฺตฺปฺปาเท แปลว่า ในจิตตฺปปาทใด.
คำว่า น ตตถ เอกํ เสณ โหตี แปลว่า
ปัญญาย่อมไม่มีโดยส่วนเดียว ในจิตตฺปปาท
นั้น. เพราะในจิตตฺปปาทที่เป็นเหตุกะ
และอเหตุกะ ปัญญาหาเกิดขึ้นไม่. บทว่า
อ วิ นิ พ ก ต ต า แปลว่า ไม่แยก. บทว่า เต หิ
โย ค ส ณ ญา วิ ญ ญา ณ เ หิ ซึ่งแปลว่า จาก
สัญญาและวิญญาณเหล่านั้น. เหมือนอย่าง
ว่าสุขกับปีติ ไม่แยกกันโดยแน่นอนก็หาไม่
ฉันใด, สัญญาวิญญาณกับปัญญา ไม่แยกกัน
โดยแน่นอนก็หาไม่ฉันนั้น. อนึ่ง ปีติกับสุข
ไม่แยกกันโดยแน่นอนฉันใด, ปัญญา กับสัญญา
และวิญญาณก็ไม่แยกกัน โดยแน่นอนฉันนั้น.

^๑ ฉ. อวิยตฺตตฺตติ.

ดาว นานานทีนั อุกทสฺส นานาเตลสฺส วา เอกสฺมี ภาชเน ปกฺขิปิตฺวา จปิตสฺส^๑ "อิหํ อสุกาย นทียา อุกกั, อิหํ อสุกเตลนุ"^๒ นินุทธาเรตฺวา สรฺูปโต ทสฺสนั ทุกฺกรั, กิมงคฺ ปน อรูปธมฺเมสฺสุติ ทสฺเสนุโต "ยั อิมสฺ"^๒ อรูปีนั จิตฺตเจตฺตสิگانนุ"ติอาทิมาท.

เพราะฉะนั้นในบรรดาธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ ซึ่งไม่แยกกันอย่างนี้ การแยกธรรมทั้ง ๓ เหล่านี้จึงทำได้ยาก เพราะเหตุนี้ ท่าน จึงยกตัวอย่างการคุกหาปณะของคน ๓ จำพวก. เพื่อจะแสดงถึงความที่ธรรมทั้ง ๓ มีความต่างกันที่พึงรู้ได้ยากนั้นทีเดียว แม้ ด้วยถ้อยคำอื่น ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "เตนาท" ดังนี้ เป็นต้น. ในข้อนี้ท่าน อาจารย์เมื่อจะแสดงว่า เบื้องต้นแม้ใน บรรดาธรรมทั้งหลาย น้ำในแม่น้ำต่าง ๆ ก็คือ น้ำมันต่างชนิดกันก็ คือ ที่เขาใส่ระคนกันไว้ ในภาชนะเดียวกัน การที่จะแสดงโดยสรุป ช้อออกไปว่า "อันนี้เป็นน้ำของแม่น้ำช้อโน้น, อันนี้เป็นน้ำมันชนิดโน้น" ดังนี้ เป็นเรื่อง ที่กระทำได้ยาก, จะป้วยกล่าวไปโยถึงใน อรูปธรรมทั้งหลายแล้ว" ดังนี้จึงกล่าวคำว่า "ยั อิมสฺ อรูปีนั จิตฺตเจตฺตสิگانนุ" ดังนี้ เป็นต้น.

^๑ ฉ. ม. มถิตสฺส.

^๒ ฉ. "อิ เมสนุ"ติ อัย ปาโล น ทิสฺสติ.

๔๒๔. ธรรมานํ สโก ภาโว, สมานิ จ
 ภาโว ธรรมสภาโว. ตตฺถ ปจฺเมน กกุชฺพ-
 ผุสนาธิสฺสฺสขณํ กหิตํ, ทฺติเยน อนิจฺจทุกฺข-
 ตาธิสํมณฺณลฺกฺขณํ. ตทฺถยสฺส จ ยถาวโต
 ปฏิวิชฺฌนลฺกฺขณา ปณฺณตฺติ อาท "ธรรม-
สภาวปฏิเวธลฺกฺขณา ปณฺณตฺติ. ฆฺมฺมปฏิ-
 ภาวํ ปฏิจฺจาทกฺสฺส พาทิรณฺธการสฺส ทีปาโลกาธิ-
 วิย ยถาวตตฺตมฺมสภาวปฏิภาวาทกฺสฺส โมหนธ-
การสฺส วิทฺธํสนรสา.

๔๒๔. ภาวะของตนด้วย, ภาวะที่
 เสมอด้วย แห่งธรรมทั้งหลาย ชื่อว่าธรรม-
สภาวะ. ในวิกัปทั้ง ๒ นั้น ด้วยวิกัปข้อแรก
 ท่านถือเอาลักษณะของตน มีความแก่นแข็ง
 และความถูกต้องเป็นต้น, ด้วยวิกัปข้อที่ ๒
 ท่านถือเอาสามัญลักษณะมือนิจตาและทุกขตา
 เป็นต้น. ปัญญามีลักษณะแทงตลอดตามความ
 เป็นจริง ซึ่งลักษณะทั้ง ๒ นั้น เพราะ
 เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "ปัญญามีการแทง
ตลอดสภาวะแห่งธรรมเป็นลักษณะ". มีการ
ขจัดความมืดคือโมหะ อันปกปิดสภาวะแห่ง
 ธรรมตามที่กล่าวแล้วเป็นรส เหมือนแสง-
 สว่างแห่งประทีปเป็นต้น ขจัดความมืดใน
 ภายนอกที่ปกปิดวัตถุ มีหม้อน้ำและแผ่นผ้า
 เป็นต้นไว้ฉะนั้น.

อุปปชฺชมานิ เอว ทิ ปณฺณาโลโก
 ททฺยนฺธการํ วิธเมนฺโต เอวํ อุปปชฺชติ,
 ตโต เอว ธรรมสภาเวสุ อสมฺมุขุหนากาเรน
 ปจฺจุปฺตฺติจฺจตีติ อสมฺโมหปจฺจุปฺฏจฺจนา.

จริงอยู่ แสงสว่างคือปัญญา เมื่อเกิดขึ้นอยู่
 นั้นเอง ย่อมทำลายความมืดในทหัยเกิดขึ้น
 อย่างนี้, เพราะเหตุนี้แหละ ปัญญาจึงเข้า
 ไปตั้งไว้เฉพาะ โดยอาการคือการไม่หลง

การณภูตา วา สยั ผลภูต อสมุโมหิ
 ปจจุปฏฐาเปตตี เอมปิ อสมุโมห-
ปจจุปฏฐานา. วิปัสสนาปณณาย อธิธา-
 ธิเปตตคา "สมาธิ ตสสา ปฏฐานน"ติ
 วุตตี. ตถา ทิ "สมาธิโต ยถาภูต ปชานาติ
 ปสฺสตี"^๑ สุตตปท นินนุทธนาเวน อากต.

ในสภาวะแห่งธรรมทั้งหลาย เหตุนี้จึง
 ชื่อว่า มื่อสมุโมหะเป็นปัจจุปฏฐาน. อีก
 อย่างหนึ่ง ปัญญาเป็นตัวเหตุ ย่อมยัง
 อสมุโมหะ ซึ่งเป็นตัวผลให้เข้าไปตั้งไว้
 เฉพาะเอง เหตุนี้จึงชื่อว่า มื่อสมุโมหะเป็น
ปัจจุปฏฐานอย่างนี้ก็ได้. เพราะในที่นี้ท่าน
 ประสงค์เอาวิปัสสนาปัญญา ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "สมาธิเป็นปฏฐานของปัญญานี้".
 ข้อนี้สมด้วยพระบาลี อันเป็นบทพระสูตรซึ่ง
 มาด้วยความเป็นนินนุทธภาษิตว่า "สมา-
 ธิโต ยถาภูต ปชานาติ ปสฺสตี ผู้มีจิตตั้งมั่น
 ย่อมรู้เห็นตามเป็นจริง" ดังนี้.

ปณณายปเททถาวณณนา

พรรณนากถาวาคัยประเภทของปัญญา

๔๒๕. ธรรมสภาวปฏิเวธ นาม

๔๒๕. ธรรมคากการแทงตลอดสภาวะ

ปณณาย อาเวณิกโก สภาโว, น เตนสฺสสา โกจิ

แห่งธรรม เป็นสภาวะพิเศษของปัญญา,

^๑ ส. ขนธ. ๑๗/๑๘, ส. สพา. ๑๘/๑๐๐,
 ส. มหา. ๑๔/๕๒๐, เนตติปกรณ. ๘๕
 (ฉบับภูมิพโลภิกขุ) มิลินทปฎทา. ๕๕.

วิภาโค ลพหุคิ อาท "ธมฺมสภากปฺปเวธ-
ลกขณฺณ ตาว เอภวิธา"คิ. ลชฺชน-
ปลชฺชนภฺจเน โลโก วฺจจติ วฺภู,
ตปฺปรียาปนฺนตาย โลเก นียุตฺตา ตตฺถ วา
วิทาคิ โลกียา. ตตฺถ อปฺริยาปนฺนตาย
โลกโต อุตฺตรา อุตฺตินฺนาคิ โลกุตฺตรา.
โลกุตฺตราปิ หิ มคฺคสมฺปยุตฺตา ภาเวตฺตพฺพา.
วิปลฺสนาปฺริยาโยปิ ตสฺสา ลพฺภเตวาคิ
โลกุตฺตรคฺคหณฺ น วิรุชฺฌติ. อุตฺตานิ
อารมฺมณฺ กตฺวา ปวตฺเตหิ สท อาสเวหิคิ
สาสฺวา, อารมฺมณฺกรณฺวเสนปิ นตฺถิ
เอติสฺสา อาสฺวาคิ อนาสฺวา. อาท-สทฺเท
อาสฺววิปฺยุตฺตสาสฺวทฺกาทินิ สงฺกโท ทฺฏฺจพฺโพ.
นามรฺูปวฺวฏฺจानฺวเสนาคิ นามวฺวฏฺจानฺวเสน
รฺูปวฺวฏฺจानฺวเสน จ. ปจฺม นิพฺพานสฺส
ทสฺสนโต ทสฺสนณฺจ, นิสฺสยภาวโต สมฺปยุตฺต-
ธมฺมา ภวนฺติ เอตฺถ สยมฺปิ วา ภวติ
อุปฺปชฺชติ น นิพฺพาน วีย อปาตฺตภาวนฺติ ภูมิ

ด้วยการแทงตลอดสภาวะแห่งธรรมนั้น จึง
จำแนกอะไร ๆ ออกไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น
ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "เบื้องต้นปัญญามี
อย่างเดียว โดยลักษณะคือการแทงตลอด
สภาวะแห่งธรรม". วัฏฏะเรียกว่าโลก
ด้วยอรรถว่าแตกและย่อยยับไป, ปัญญาที่
ชื่อว่าโลกียะ ด้วยอรรถว่าประกอบอยู่ใน
โลก เพราะเป็นธรรมนับเนื่องอยู่ในโลก
นั้น หรือด้วยอรรถว่าปรากฏอยู่ในโลกนั้น.
ปัญญาชื่อว่าโลกุตระ ด้วยอรรถว่าข้ามชั้น
คือ ข้ามชั้นแล้วจากโลก เพราะไม่เป็น
ธรรมชาตินับเนื่องอยู่ในโลกนั้น. จริงอยู่
แม้ปัญญาที่เป็นชั้นโลกุตระ อันสัมปยุตด้วย
มรรค ก็ควรเจริญ. แม้คำอันเป็นปริยายว่า
วิปลสนาก็ย่อมได้อยู่เหมือนกัน แก่ปัญญาที่
เป็นโลกุตระนั้น เพราะฉะนั้นการใช้ศัพท์ว่า
โลกุตระจึงไม่ผิด. ปัญญาชื่อว่าสาสวะ ด้วย
อรรถว่า เป็นไปกับด้วยอาสวะทั้งหลาย ที่

๑ จ. (สพฺพตฺถ) . . . ววตฺถาน . . .

คุณอารมย์ บุรณะพันธ์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๑๒๓๔๕๖๗๘๙๑๐๑๑๒๑๓๑๔๑๕๑๖๑๗๑๘๑๙๒๐๒๑๒๒๒๓๒๔๒๕๒๖๒๗๒๘๒๙๓๐๓๑๓๒๓๓๓๔๓๕๓๖๓๗๓๘๓๙๔๐๔๑๔๒๔๓๔๔๔๕๔๖๔๗๔๘๔๙๕๐๕๑๕๒๕๓๕๔๕๕๕๖๕๗๕๘๕๙๖๐๖๑๖๒๖๓๖๔๖๕๖๖๖๗๖๘๖๙๗๐๗๑๗๒๗๓๗๔๗๕๗๖๗๗๗๘๗๙๘๐๘๑๘๒๘๓๘๔๘๕๘๖๘๗๘๘๘๙๙๐๙๑๙๒๙๓๙๔๙๕๙๖๙๗๙๘๙๙

จาก ทสฺสนภูมิ, ปฐมมกุโศ. เสสมกุกตฺตยม-
 ปน ยสฺมา ปฐมมกุเคน ทิฏฺฐสฺมีเยว ธมฺเม
 ภาวนาวเสน อุปฺปชฺชติ, น อทิฏฺฐปฺพุทฺ์ กิณฺจ
 ปสฺสติ, ตสฺมา ภาวนา จ ยถาวุตฺเตนตฺเตน
 ภูมิ จาก ภาวนาภูมิ.

ทำคนให้เป็นอารมณ์เป็นไปแล้ว, ชื่อว่า
อนาสวะ ด้วยอรรถว่าไม่มีอาสวะ แม้ด้วย
 อำนาจการทำให้เป็นอารมณ์. ด้วยอาทิ-
 ศัพท์พึงเห็นการสงเคราะห์ทุกะทั้งหลาย มี
 อาสววิปยุตทุกะและสาสวทุกะเป็นต้น บทว่า
นามรูปวฏฺฏจฺานวเสน ความว่าด้วยสามารถ
 การกำหนดนามและด้วยสามารถการกำหนด
 รูป. ปัญญาชื่อว่าทสฺสนะ เพราะเห็นนิพพาน
 ครั้งแรก, และชื่อว่าภูมิ ด้วยอรรถว่า เป็น
 ที่อยู่ของสัมปยุตธรรมทั้งหลาย โดยภาวะที่
 เป็นนิสยปัจจัย, หรือด้วยอรรถว่าแม้ตนเอง
 มีอยู่ ก็เกิดขึ้น ทาใช้มีอยู่เหมือนอย่าง
 พระนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะที่ไม่ปรากฏไม่
 เพราะฉะนั้นจึงชื่อทสฺสนภูมิ, ได้แก่ ปฐม-
 มรรค. ส่วนมรรค ๓ ที่เหลือชื่อว่าเป็น
 ภาวนา เพราะเกิดขึ้นด้วยอำนาจภาวนา
 ในธรรมที่ปฐมมรรคเห็นแล้วนั่นเอง, ทาใช้
 เห็นอะไร ๆ ที่ยังไม่เคยเห็นก็หาไม่,
 และยังชื่อว่า เป็นภูมิโดยความหมายตามที่
 ได้กล่าวแล้ว เหตุนี้จึงชื่อว่า ภาวนาภูมิ.

คุณอารมณ์ นูระณะพันธุ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตตุต ปณณา ทสฺสนภูมิภาวนาภูมิวเสส ทฺวิธาคิ
 วุตฺตา. สฺฐาทีนिरเปกฺขาย จินฺตตาย นินฺพุตฺตา
จินฺตมยา. เอวํ สฺฐมยา ภาวนามยา จ.
 มย-สทฺโท ปจฺเจกํ สมนฺนธิตฺทฺโ. อาเย
 วทฺฑิมํ โกสลลํ อายโกสลลํ, อปาเย อวทฺฑิมํ
 โกสลลํ อฺพายโกสลลํ, อฺปาเย ตสฺส ตสฺส
 อตฺตสฺส นินฺพุตฺตการเณ โกสลลํ อฺพาย-
โกสลลนฺติ วิสฺสุ วิสฺสุ โกสลลปทํ สมนฺนธิตฺทฺ.
 อชฺชตฺตํ อภินิเวสํ ปฎิปชฺชนํ เอติสฺสาติ
อชฺชตฺตภินิเวสํ. เอวํ พหิตฺธาภินิเวสํ
อฺภยาภินิเวสํ จ เวทิตฺตพฺพา.

ปัญญาในภูมิเหล่านี้ท่านกล่าวว่ามี ๒ อย่าง
 คือทสฺสนภูมิและภาวนาภูมิ. ปัญญาที่บังเกิด
 ด้วยความคิด มิได้เล็งถึงกิจมีการฟังเป็นต้น
 ชื่อว่าจินตามยปัญญา. สฺฐมยปัญญา และ
ภาวนามยปัญญา ก็อย่างนี้. มย-ศัพท์ฟังเชื่อม
 กันเข้าเฉพาะแต่ละบท. ความฉลาดใน
 ความเจริญคือในความงอกงาม ชื่อว่า
อายโกสล, ความฉลาดในความเสื่อมคือ
 ในความไม่งอกงาม ชื่อว่าอฺพายโกสล,
 ความฉลาดในเหตุบังเกิดของประโยชน์นั้น ๆ
 ชื่อว่า อฺพายโกสล ฟังเชื่อมบทว่าโกสลลละ
 เข้าแต่ละบท ๆ คึงกล่าวมานี้. ความยึดมั่น
 คือการปฏิบัติในภายในแห่งปัญญานี้มีอยู่ เหตุ
 นั้น ปัญญานี้ชื่อว่าอชฺชตฺตภินิเวส แปลว่า มี
 ความยึดมั่นในภายใน. ฟังทราบปัญญาที่
 ชื่อว่าพหิตฺธาภินิเวส ซึ่งแปลว่ามีความยึดมั่น
 ในภายนอก. และปัญญาที่ชื่ออฺภยาภินิเวส
 ซึ่งแปลว่ามีความยึดมั่นทั้ง ๒ ส่วนอย่างนี้.

๔๒๖. โลกิยมกคสมฺปยุตฺตาคิ โลกิย-
 กุสลจิตฺตฺอุปาทेषุ มกคสมฺปยุตฺตา, วิเสสโต

๔๒๖. คำว่า ปัญญาที่สัมปยุตด้วย
โลกิยมรรค ได้แก่ ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรค

คุณอารมณฺ ภุรณะพันธฺ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๘๕๓๖๗๘๙๑๐๑๑๒๑๓๑๔๑๕๑๖๑๗๑๘๑๙๒๐๒๑๒๒๒๓๒๔๒๕๒๖๒๗๒๘๒๙๓๐

ทิวัจฉิตวิสุทธิอาทิวุทธิงตูกกสงคหิตมคคสม-
 ปยุตตะ. สมุทาเยสุ ปวตตะ. สมณณา
 ตเทกเทเสสุปี วุตตตีติ อาท "มคค-
สมปยุตตะ"ติ, ปจเจกมปิ วา สมมาทิวุทธิอาทินิ
 มคคสมณณาติ กตฺวา เอว วุตตตี.

ธมฺมณานตฺตภาเวปี ปทตฺถณานตฺต-
 มตฺเตน ทุกนฺตรวณฺนี^๑ โทตีติ วุตตตี "อตฺถโต
ปเนสา โลกียโลกุตฺตราวา"ติ. อาสววิปยุตฺต-
 สาสวทูกาทีสุปี วิปยุตฺตตาทิกคฺคทณเมว^๒
 วิเสโส, อตฺถโต โลกียโลกุตฺตราว ปณณาติ
 อาท "เอเสว นโย"ติ. อาท-สทฺเทน

ในจิตตูปบาท อันเป็นกุศลฝ่ายโลกิยะ, โดย
 พิเศษได้แก่ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรค ที่ท่าน
 สงเคราะห์ด้วยหมวด ๔ แห่งวิสุทธิมัทธิ-
 วิสุทธิเป็นต้น. ชื่อที่เป็นไปในเนื่อความรวม
 ย่อมเป็นไปได้ แม้ในเอกเทศแห่งความรวม
 นั้น เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "ปัญญาที่สัมปยุตด้วยมรรค", อีกอย่างหนึ่ง
 ท่านกล่าวไว้อย่างนี้เพราะอธิบายว่า มรรค
 ทั้งหลายมีสัมมาทิวุทธิเป็นต้น แม้เฉพาะแต่ละ
 อย่าง ก็มีชื่อว่ามรรค.

แม้เมื่อไม่มีความต่างกันแห่งธรรม คำ
 ในทุกะอื่นย่อมมี ค้ำยสักว่าความต่างกันแห่ง
 เนื่อความของบท เพราะฉะนั้นท่านอาจารย์
 จึงกล่าวว่า "ก็โดยเนื่อความ ปัญญาเป็น
ทั้งโลกิยะและโลกุตระนั้นเทียว". แม้ในทุกะ
 ทั้งหลายมีอาสววิปยุตสาสวทุกะเป็นต้น ก็

^๑ ฉ. ทูกกรวณฺนี.

^๒ ม. วิปยุตฺตตาทิกคฺคทณ เมว.

คุณอารมณฺ์ บุรณะพันธ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โอรณียทุกโอรณวิปยุตตโอรณียาทิตุกานัน สงคโท
ทญฐพโพ. ปจมชฎานิกานิ จตุตทริ มคค-
จิตตานิ, ตถา ทุตติยาทิชฎานิกานิ จาติ เอวั
โสฬสสู มคคจิตเตสู. วิปัสสนาปถฉาย
อิธาทิปเปตตตาทา มคคคตปถฉาย น คทิตา.
ต่างกันเฉพาะศัพท์ที่มีความเป็นวิปยุตเป็นต้น,
โดยเนื้อความ ปัญญาที่เป็นโลกียะและ
โลกุตระเท่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์
จึงกล่าวว่า "มีนัยนั่นเอง". ด้วย^๑อาทิ-
ศัพท์ ฟังเห็นการสงเคราะห์ทุกะมีโอรณีย-
ทุกะและโอรณวิปยุตโอรณียทุกะเป็นต้น. ใน
มรรคจิต ๑๖ ดวงอย่างนั้นคือ มรรคจิต
๔ ดวงอันเป็นไปในปฐมฌาน, และมรรคจิต
ที่เป็นไปในทุติยฌานเป็นต้น เช่นเดียวกัน.
เพราะในที่นี้ ประสงค์เอาวิปัสสนาปัญญา
ท่านอาจารย์ จึงไม่ถือเอาปัญญาที่เป็นฝ่าย
มหัคตะ.

๔๒๓). อตุตโน จินตาวเสนาติ ตสสู
ตสสู อนนวชชสูสู อตุตสูสู สาธเน ปโร-
ปเทเสน วินา อตุตโน อูพายจินตาวเสเนว.
สูตวเสนาติ ยถาสูตสูสู ปโรปเทสูสู วเสน.
ยถา ตถา วาติ ปรัตติ อูปเทสูสู สูตฺวา วา

๔๒๓). คำว่า ด้วยอำนาจความคิด
ของตน คือด้วยอำนาจความคิดอุบายของตน
อย่างเดียว เว้นจากคำแนะนำของผู้อื่น ใน
อันจะยังประโยชน์อันปราศจากโทษนั้นๆ ให้
สำเร็จ. คำว่า ด้วยอำนาจการฟัง คือด้วย

๑) ฉ. โอรณียโอรณวิปยุตตโอรณียาทิตุกานัน,
อภิ. วิ. ๓๔-๔๓๔ โอรณียทุก.

อัสสุตวา วา สยเมว ภาวนั อนุยฺยชฺชนฺตสฺส.
 "อปฺปนฺนาปฺตฺตา"ติ อิทํ สิกฺขาปฺตฺตภาวนามยํ
 ทสฺเสตฺถ วุตฺถํ, น ปน "อปฺปนฺนาปฺตฺตา
 ภาวนามยา"ติ.

อำนาจคำแนะนำของผู้อื่น ตามที่ได้ฟังมา.
 บทว่า ยถา ตถา วา ความว่า ของบุคคล
 ผู้ได้ฟังบ้างไม่ได้ฟังบ้าง ซึ่งคำแนะนำจาก
 บุคคลอื่น ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งภาวนาด้วย
 ตนเองอย่างเดียว. คำว่า "ที่ถึงอัปปนา"
 นี้ ท่านอาจารย์กล่าวไว้ เพื่อจะแสดงถึง
 ภาวนามยปัญญาที่ถึงขั้นยอด, แต่ทำให้กล่าว
 ว่า "ปัญญาที่ถึงขั้นอัปปนาอย่างเดียว เป็น
 ภาวนามยปัญญาครั้งนี้ไม่".

โยควิหิตฺเตสุติ ปณฺณาวิหิตฺสุ ปณฺณา-
 ปริณามิตฺสุ อุปายสมฺปาติเตสุ. กมฺมาตเนสุติ
 เอตฺถ กมฺมเมว กมฺมาตนํ, กมฺมญฺจ ตํ
 อายตฺนญฺจ อาชีวานนฺติ วา กมฺมาตนํ. เอส
 นโย สิปฺปายตเนสุปิ. ตตฺถ ทฺวิธํ กมฺมํ ทินฺนญฺ
 วทฺตมกํกมฺมาติ อุกฺกกุสฺสญฺจ กสิวณฺชิชาติ.
 สิปฺปมฺปิ ทฺวิธํ ทินฺนญฺ นพฺการสิปฺปาติ,
 อุกฺกกุสฺสญฺจ มุทฺธาคนฺนาติ. วิชฺชา
วิชฺชาภูจฺจัน. ตํ ธมฺมิกเมว นาคมนฺตล-
 ปรีตฺตตฺถุปนกมฺมนฺตสฺสทิสฺ^๑ เวทิตฺพฺพํ. ตานิ

บทว่า โยควิหิตฺสุ แปลว่า ที่กระทำ
 ด้วยปัญญา คือที่น้อมไปด้วยปัญญาที่ให้สำเร็จ
 ด้วยอุปาย. ในบทว่า กมฺมาตเนสุ นี้ มี
 วิเคราะห์ว่า กัมมะ(การงาน)นั้นแหละชื่อ
 กัมมาตนะ, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อกัมมาตนะ
 ด้วยอรรถว่า การงานนั้นเป็นบ่อเกิดแห่ง
 อาชีวะทั้งหลาย. แม้ในสิปปายนะ ก็นัยนี้.
 ในกัมมาตนะและสิปปายนะเหล่านั้น การ
 งานมี ๒ อย่างคือ อย่างต่ำได้แก่การงาน
 ของช่างไม้เป็นต้น และอย่างสูงมีกสิกรรม

^๑ ฉ. . . . .ศุชฺชนกมฺมนฺตสฺสทิสฺ.

ปเนตานิ เอกจเจ ปณติตา โปธิสตฺตสทิสสา และพาดิชยกรรมเป็นต้น. แม้ศิลปะก็มี
 มนุสฺสานิ ผาสุวิหาริ อากงฺขนฺตา เนว ๒ อย่าง คือ อย่างต่ำมีศิลปะของช่างเลื้อ
 อณฺเฑหิ กยิรมานานิ^๑ วิปสุสนฺติ, น วา เป็นต้น, และอย่างสูงมีการนับด้วยหัวแม่มือ
 กตานิ อุกฺกณฺหนฺติ, น กณฺเฑตานิ สฺถณฺติ, เป็นต้น. วิชาันเองชื่อว่า วิชาฐานะ
 อถ โช อตฺตโน ฐมฺมตาย จินฺตาย กโรนฺติ, แปลว่าฐานะคือวิชา. วิชาฐานะนั้นที่ชอบ
 ปณฺณวณฺเตหิ อตฺตโน ฐมฺมตาย จินฺตาย ธรรมันเอง ฟังทราบเหมือนกับมนต์ที่เป่า
 กตานิปี อณฺเฑหิ อุกฺกเหตุวา กโรนฺเตหิ โปรยไปเพื่อป้องกันในสนามช้าง. ก็การ
 กตสทิสสาเนว โทหนฺติ. งานศิลปะและวิทยาเหล่านั้น บัณฑิตบาง

พวกเช่นกับพระโพธิสัตว์ หวังความอยู่อย่าง
 ผาสุกของพวกมนุษย์ ที่คนอื่นเขากำลังทำอยู่
 ก็ไม่ได้เห็น, หรือที่เขาทำเสร็จแล้วก็ไม่ได้
 เรียนเอา, เมื่อเขาพูดกันอยู่ก็ไม่ได้ฟัง,
 ย่อมกระทำไ้ ด้วยความคิดตามธรรมดา
 ของตนโดยแท้, แม้ที่คนมีปัญญาทั้งหลายทำ
 ด้วยความคิดตามธรรมดาของตน ก็ทำได้
 เหมือนกับที่คนอื่นเขาเรียนมากกระทำนั้นเอง.

กมฺมสฺสกตฺตนิ "อิหิ กมฺมํ สตฺตทานิ คำว่า กัมมัสกตาญาณ ความว่า ญาณ
 สกํ, อิหิ โน สกนฺ"ติ เอว ชานนณฺณํ. ที่รู้อย่างนี้ว่า "กรรมนี้เป็นของ ๆ ตนของ

^๑ ฉ. ม. กฤษมมานานิ.

๒
๓
๔
๕
๖
๗
๘
๙
๑๐
๑๑
๑๒
๑๓
๑๔
๑๕
๑๖
๑๗
๑๘
๑๙
๒๐
๒๑
๒๒
๒๓
๒๔
๒๕
๒๖
๒๗
๒๘
๒๙
๓๐
๓๑
๓๒
๓๓
๓๔
๓๕
๓๖
๓๗
๓๘
๓๙
๔๐
๔๑
๔๒
๔๓
๔๔
๔๕
๔๖
๔๗
๔๘
๔๙
๕๐

สัจจานุโลมิกนติ วิปัสสนาญาณ.

ตณฺหิ สจฺจปฏิเวธสฺส อฺนุโลมนโต "สจฺจานุ-
โลมิกนฺ"ติ วุจฺจติ. อิทานิสฺส ปวตฺตนาการํ
ทสฺเสตฺถ "รูปํ อนิจฺจนฺติ วา"ติอาทิ วุตฺตํ.
ตตฺถ วา-สทฺเทน อนินฺยมฺภูเจเน ทฺถุขานตฺต-
ลกฺขณานิปี คหิตาเนวาติ ทฺถุจพฺพํ
นानนฺตริยกภาวโต. ยถฺย อฺนิจฺจํ, ตํ ทฺถุขํ.
ยํ ทฺถุขํ, ตทฺนตฺตาคิ. ยํ เอวรูปินฺติ ยํ เอว
เทฺยฺจา นิตฺทิจฺจสฺสาวํ. อนฺโลมิกํ ชนฺตินฺติ-
อาทินิ ปณฺณาวเวจฺจนานิ. สํ หิ เทฺยฺจา
วุตฺตํ กมฺมายตนาทินิ อปฺจจฺนิกทสฺสเนน
อนฺโลมนโต, ตถา สตฺตํ หิตฺจริยา
มคฺคสจฺจสฺส, ปรมตฺตสจฺจสฺส, นิตฺพานสฺส จ
อวิโลมนโต อฺนุโลเมตฺติ อนฺโลมิกา. สพฺพานิปี
เอตานิ การณานิ ขมติ ทฺถุจํ สกฺโกตฺติ ชนฺติ.
ปสฺสตีติ ทฺถุจํ. โรเจตีติ รฺจํ. มฺนาตีติ มฺติ^๑
เปกฺขตีติ เปกฺขา. เต จ กมฺมายตนาทโย

สัจจทั้งหลาย, กรรมนี้ไม่ใช่ของ ๆ คน".

คำว่า สัจจานุโลมิกญาณ ได้แก่วิปัสสนาญาณ.

จริงอยู่ วิปัสสนาญาณที่ท่านเรียกว่า
"สัจจานุโลมิกญาณ" เพราะอนุโลมแก่การ
แทงตลอดสัจจะ. บัดนี้ท่านอาจารย์ประสงค์
จะแสดงอาการเป็นไปของสัจจานุโลมิกญาณ
นั้น จึงกล่าวคำว่า "รูปํ อนิจฺจนฺติ วา"
ตั้งนี้เป็นต้น. ในบรรดาคำเหล่านั้น ด้วย
วา-ศัพท์ ซึ่งมีอรรถอันเป็นอนินยมพึงเห็นว่
ทรงถือเอาทั้งหมดทุกลักษณะ และอนัตตลักษณะ
ด้วยทีเดียว เพราะพระไตรลักษณ์เป็น
ธรรมชาติที่ไม่มีสิ่งใดมาคั่น. เพราะสิ่งใด
ไม่เที่ยง สิ่งนั้นก็เป็ทุกข. สิ่งใดเป็นทุกข,
สิ่งนั้นก็เป็อนัตตา. สอนบทว่า ยํ เอวรูปิ
ความว่า ซึ่งมีสภาวะที่ได้แสดงไขไว้แล้วใน
บทหลังอย่างนี้อันใด. คำว่า อนฺโลมิกํ ชนฺติ
เป็นต้น เป็นไวพจน์ของปัญญา. จริงอยู่
ปัญญานั้นชื่อว่าอนฺโลมิกา ด้วยอรรถว่าเข้า

^๑ สมุโหวิโนทนี. ๕๓๔. มุทตีติ มุทิตี.

ธมฺมา เอตาย นิชฺฌายมานา นิชฺฌานํ
 ชมนฺตํ ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติ. ปรโต อสุตฺวา
ปฏิภตฺตํ อณฺณสุส อฺปเทสฺวณํ อสุตฺวา
 สยเมว จินฺเตนฺโต ปฏิภตฺติ. อฺย วฺจฺจตฺตํ อฺย
 จินฺตตามยา ปณฺณา นาม วฺจฺจตฺติ. สํ ปเนสา
 อภินฺวาตํ โภชิตฺตํานเมว อฺปฺปชฺชตฺติ.
 ตตฺถาปิ สจฺจํ โลมิกถาณํ ทฺวินฺนํเยว
 โภชิตฺตํานํ อนฺตมภิกานํ, เสสฺปณฺณา
 สพฺเพสมฺปิ ปุริตปารมฺมํ มหาปณฺณํ^๑
 อฺปฺปชฺชตฺติ. ปรโต สุตฺวา ปฏิภตฺตํ
 กมฺมายตนาทํ ปเรน กรียมานานํ วา กตานิ
 วา ทิสฺวาปิ ปรสุส กถยมานสุส วณํ สุตฺวาปิ
 อจฺริยสนฺติเก อุกฺกเหตุวาปิ ปฏิภตฺตา สพฺพา
 ปรโต สุตฺวา ปฏิภตฺตา นามาคิ เวทิตฺตฺวา.
สมาปนฺนสฺสาติ สฺมาปตฺติสฺมกฺสิสฺส, นิสฺสน-
 มตฺตตฺตเจตฺตํ. วิสฺสนามกฺคปณฺณา อิต
 "ภาวนามยา ปณฺณา"ติ อธิปฺเปตา.

กันได เพราะเข้ากันได้ด้วยความเห็น ที่ไม่
 เป็นข้าศึกกันแก่การงานเป็นต้น ที่ได้กล่าว
 ไว้แล้วในหนหลัง, และเพราะไม่แย้งแก
 มรรคสัง, แก่ปรมัตตสัง, และแก่นิพพาน
 ด้วยการประพฤติประโยชน์เกื้อกูล แก่สัตว์
 ทั้งหลาย. ปัญญาชื่อว่า ชั้นติ ด้วยอรรถว่า
 อาจ คือสามารถเห็นเหตุเหล่านี้แม้ทั้งหมด
 ได้. ชื่อว่า ทิจฺจ ด้วยอรรถว่าเห็น. ชื่อว่า รฺจ
 ด้วยอรรถว่าชอบ. ชื่อว่า มฺติ ด้วยอรรถว่า
 รู้. ชื่อว่า เปกฺขา ด้วยอรรถว่าเพ่ง. ก็
 ธรรมทั้งหลายมีการงานเป็นต้นเหล่านั้น ที่
 บุคคลใช้ปัญญานั้นเพ่งพินิจอยู่ ก็ทนการเพ่ง-
 พินิจได้ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า ธมฺม-
นิชฺฌานกฺขนฺติ แปลว่า ทนการเพ่งพินิจธรรม
 ได้. คำว่า มิได้ฟังจากคนอื่นก็ยอมได้
 ความว่า มิได้ฟังคำแนะนำของคนอื่น คิด
 ด้วยตนเองอย่างเดียวกัยอมได้. คำว่า นี้

^๑ ก. มหาปญฺญานํ.

เรียกว่า ความว่า ปัญญานี้ เรียกชื่อว่า จินตามยปัญญา. ก็จินตามยปัญญานั้นนั้น ย่อมเกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีชื่อเสียงมากเท่านั้น. แม้ในบรรดาพระโพธิสัตว์ผู้มีชื่อเสียงเหล่านั้น สัจจานุโลมิกญาณ ย่อมเกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ ผู้เกิดในภพสุดท้าย สองพวกเท่านั้น ปัญญาที่เหลือ ย่อมเกิดขึ้นแก่พระโพธิสัตว์ทุกจำพวกผู้บำเพ็ญบารมีแล้ว มีปัญญามาก. คำว่า ฟังจากคนอื่นแล้วจึงได้ ความว่า การงานเป็นต้น ที่คนอื่นกำลังทำอยู่ก็ดี ทำเสร็จแล้วก็ดี ได้เห็นมาบ้าง เมื่อคนอื่นเขาคูยกกัน ก็ได้ยินคำพูดเขาบ้าง ได้เรียนเอาในสำนัก ของอาจารย์มาบ้าง ปัญญาที่ได้มาทั้งหมด ฟังทราบ ว่า ชื่อว่า ปัญญาที่ได้มาเพราะฟังมาจากคนอื่น. คำว่า ของผู้ได้สมบัติ ความว่า ของผู้ที่พร้อมเพรียงด้วยสมบัติ, ก็คำนี้เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น. ในที่นี้ท่านประสงค์เอา วิปัสสนาปัญญาและมรรคปัญญาว่า "เป็นภาวนามยปัญญา".

สาติ "ปริตตารมมณา มหคคตา-
 รมมณา"ติ^๑ วุตตปณณา. โลกียวิปัสสนาติ
 โลกียวิปัสสนาปณณา. สา โลกุตตรวิปัสสนาติ
 ยา นิพพานํ อารพุก ปวตตะตา อปฺปมาณา-
 รมมณา ปณณา วุตตะตา, สา โลกุตตร-
วิปัสสนาติ มคฺคปณณํ สนฺธายาห. สา หิ
 สงฺขารานํ อนิจฺจตาหิ อคณฺหนตฺตีปิ วิปัสสนา-
 กิจฺจปาริปุริยา, นิพฺพานสฺส วา ตถลฺกขณฺ
 วิเสสโต ปสฺสตีติ วิปัสสนาติ วุจฺจติ.
 โคตรภฺญาณมฺปน กิณฺจาปิ อปฺปมาณารมฺมณํ,
 มคฺคสฺส ปน อวชฺชนภฺจฺจานิยตฺตะตา น
 วิปัสสนาโวหารํ ลภฺติ.

บทว่า สา โยค "ปริตตารมมณา
 มหคคตารมมณา"ติ วุตตปณณา แปลว่า
 ปัญญาที่กล่าววว่า "ชื่อว่าปริตตารมมณํ ชื่อว่า
 มหคคตารมมณํ"นั้น. คำว่า เป็นโลกียวิปัสสนา
 ได้แก่ เป็นวิปัสสนาปัญญาที่เป็นโลกียะ.
 สองบทว่า สา โลกุตตรวิปัสสนา ความว่า
 ปัญญาใดปรารภนิพพานเป็นไป ท่านเรียกว่า
 เป็นอัปมาณารมมณํ, ปัญญานั้นเป็นโลกุตตร-
 วิปัสสนา เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวหมายถึงปัญญาในมรรค. จริงอยู่
 ปัญญาในมรรคนี้ แม้มิได้ถือเอาอยู่ซึ่ง
 สภาวะมีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แห่ง
 สังขาร ก็ย่อมเห็นโดยพิเศษ ซึ่งลักษณะอัน
 แท้จริงแห่งความบริบูรณ์ด้วยกิจแห่งวิปัสสนา
 หรือแห่งพระนิพพาน เพราะฉะนั้น ท่านจึง
 เรียกว่า วิปัสสนา. ส่วนโคตรภฺญาณแม้เป็น
 อัปมาณารมมณํ, ถึงกระนั้นก็หาได้การบัญญัติ
 เรียกว่า วิปัสสนาไม่ เพราะเป็นที่ตั้งแห่ง
 อาวัชนะของมรรค.

^๑ อภี. วิ. ๓๔/๔๒๒.

อายุนติ^๑ เอตาย สมฺปตฺติโยติ อาโย,
 วุฑฺฒิ^๒ ตตฺถ โภสฺสฺสนฺติ ตสฺมี อนตฺถทานิ-
 อตฺถูปตฺติลฺกฺขณเ อาเย โภสฺสฺสํ กุสฺสตา
 นิปฺปนตา.

ตมฺปน เอกนฺตีกํ อายโภสฺสฺสํ ปาฬิ-
 วเสเนว ทสฺเสตฺตํ "อิเม ธมฺเม"ติอาทิ วุฑฺฒิ.
 ตตฺถ อิํ วุจฺจตีติ ยา อิเมสํ อกุสฺสธมฺมานํ
 อนุปตฺติปปทาเนสฺ, กุสฺสธมฺมานญจ
 อุปตฺติฏฺฐิตีสุ ปญฺญา, อิํ อายโภสฺสฺสํ
 นามาติ วุจฺจตี.

วุฑฺฒิลฺกฺขณา อายโต อเปตฺตตา
อปาโย, อวุฑฺฒิ. ตตฺถ โภสฺสฺสนฺติ ตสฺมี

ความเจริญชื่อว่าอายะ ด้วยอรรถว่า
 เป็นเหตุเป็นไปแห่งสมบัติทั้งหลาย. สอง
 บทว่า ตตฺถ โภสฺสฺสํ ความว่า โภสฺสคือ
 ความเป็นผู้ฉลาด ความเป็นผู้เจ็บแผลม
 ในความเจริญนั้นซึ่งมีลักษณะเสื่อมไปของสิ่ง
 ที่ไม่เป็นประโยชน์ และความเกิดขึ้นแห่งสิ่ง
 ที่เป็นประโยชน์.

ก็เพื่อจะแสดงอายโภสฺส อันเป็นไป
 โดยส่วนเดียวกันนี้ เนื่องกับพระบาลีนั้นเอง
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "อิเม ธมฺเม"
 ดังนี้เป็นต้น. ในคำเหล่านั้น คำว่า อิํ
วุจฺจตี ความว่า ปัญญาในการละโดยไม่
 เกิดขึ้น แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านี้,
 และในการเกิดขึ้นตั้งอยู่ แห่งกุศลธรรมทั้ง-
 หลายอันใด, นี้เรียกชื่อว่าอายโภสฺส.

ความไม่เจริญชื่อว่าอปาเย เพราะ
 เป็นสภาพไปปราศจากอายะ ซึ่งมีความ

^๑ ฉ. อายนฺติ.

^๒ ฉ. วุฑฺฒิ.

^๓ ฉ. วุฑฺฒิลฺกฺขณา.

อตุทานอนตฤบตฤตฤกขณ อปาเย โกสลล
 กุสลตา อปาโยโกสลล. ตมปิ ปาพิวเสเนว
 ทสเสตุ "อิม ธมเม"ติอาทิ วุตต. ตตถ อิท
ววจจตี ย อิมเส กุสลธมมานัน อนุบชชช-
 นีรุชฌเนสุ, อกุสลธมมานัน วา อุนุบตฤตฤจตีสุ
 ปณณ, อิท อปาโยโกสลล นามาติ ววจจติ.
 อายโกสลล ตาว ปณณ โหตุ, อปาโยโกสลล
 กถ ปณณ นาม ชาทาติ ? เอว มณณติ
 "อปาโยปาทนสมตฤตา อปาโยโกสลล นาม
 ลียา"ติ, ตมปน ตสส มติมตต. กสฺมา ?
 ปณณ เอว ทิ "มยหิ เอว มนสิกรโโต
 อุนุบปนา กุสลา ธมมา นุบชชชชติ,
 อุนุบปนา นีรุชฌนติ. อุนุบปนา อกุสลา
 ธมมา อุนุบชชชชติ, อุนุบปนา ปวตฺตณตติ"
 ปชานาติ, โส เอว ฤตวา อุนุบปเน-อกุสเล
 น อุนุปาเทติ, อุนุบปเน ปชตติ. อุนุบปเน
 กุสเล อุนุปาเทติ, อุนุบปเน ภาวนาปาริปู
 ปาเปติ. เอว อปาโยโกสลลมปิ ปณณ
 เอวาติ.

เจริญเป็นลักษณะ. สองบทว่า ตตถ โกสลล
 โกสลคือความเป็นผู้ฉลาดในอปาโยนั้น ซึ่งมี
 ลักษณะเสื่อมไปแห่งประโยชน์ และความ
 เกิดขึ้นแห่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ชื่อว่า
อปาโยโกสล. เพื่อแสดงอปาโยโกสล แม้นั้น
 เกี่ยวกับพระบาลีนั่นเอง ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวคำว่า "อิม ธมเม" ดังนี้เป็นต้น.
 บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า อิท ววจจติ
 ความว่า ปัญญาในการดับโดยไม่เกิดขึ้นแห่ง
 กุศลธรรมเหล่านี้ หรือในความเกิดขึ้นตั้งอยู่
 แห่งอกุศลธรรมทั้งหลายใด, นี้เรียกชื่อว่า
 อปาโยโกสล. ถ้ามว่า อายโกสลเป็นปัญญา
 จงยกไว้ก่อน, อปาโยโกสลชื่อว่าปัญญา
 ใดอย่างไร ? ใคร ๆ ก็ย่อมสำคัญอย่างนี้
 ว่า "ความเป็นผู้สามารถที่จะยังความไม่
 เจริญให้เกิดขึ้น ควรจะชื่อว่า เป็นอปาโย-
 โกสล", แต่ความชื่อนั้น เป็นเพียงมติของ
 เขา. เพราะเหตุไร ? เพราะผู้มีปัญญา
 เท่านั้นย่อมรู้จักว่า "เมื่อเรามนสิการอยู่

คุณดวงตะวัน โปษยจินดา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อย่างนี้ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ย่อมไม่
เกิดขึ้น, ที่เกิดขึ้นแล้วก็ย่อมดับไป. อกุศล-
ธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็ย่อมเกิดขึ้น, ที่เกิดขึ้น
แล้วก็ย่อมเจริญโดยทั่ว. เขาครั้นรู้อย่างนี้
ย่อมไม่ยังอกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น, ย่อม
ละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว. ย่อมยังกุศลที่ยังไม่
เกิดให้เกิดขึ้น, ที่เกิดขึ้นแล้วก็ย่อมให้ถึง
ความบริบูรณ์ด้วยภาวนา. แม้อบายโกศล
อย่างนี้ก็จัดเป็นปัญญาเหมือนกันด้วยประการ
ฉะนี้แล.

สพฺพตถาติ สพฺพเพสุ. เตสึ เตสึ
ธมฺมานนฺติ สคฺคตํ ตํคํหิตสฺสขธมฺมานํ.
ตํขณฺนปฺวตฺตํ อจฺจายิก กิจฺจ วา ภเย วา
อุปฺปนฺเน ตสฺส ติกฺกฉนฺตํ ตสฺมีเยว ขณฺ
ปวตฺตํ. จฺานเน อุปฺปตฺติ เอตสฺส อคฺคตฺติ
จฺานฺนปฺปตฺติกํ, จฺานโส เอว^๑ อุปฺปชฺชนกํ.
ตฺตรฺรปายาติ ตฺตร ตฺตร กรณฺเีย อุปายภูตา.

บทว่า สพฺพตถ ได้แก่ สพฺพเพสุ แปลว่า
ทั้งปวง. คำว่า เตสึ เตสึ ธมฺมานํ ได้แก่
ธรรมคือประโยชน์เกื้อกูลและความสุขนั้น ๆ
ของสัตว์ทั้งหลาย. บทว่า ตํขณฺนปฺวตฺตํ
ความว่า เมื่อเกิดกิจหรือภัยขึ้นทันทีทันใด
เป็นไปในขณะนั้นนั่นเอง เพื่อจะแก้ไขกิจ
หรือภัยนั้นได้. ความเกิดขึ้นโดยฐานะมีอยู่

^๑ ก. จานฺนปฺปตฺติ ตํ จานโส เอว.

แก่โกศลนี้ เหตุนี้โกศลนี้ชื่อว่า จําแนบก็
แปลว่า มีความเกิดขึ้นตามฐานะ ได้แก่
เกิดขึ้นตามฐานะนั่นเอง. บทว่า ตตรุปายา
ความว่า เป็นอุบายในกรณีนั้น ๆ.

คเหตุวาทิ "อิหํ รูป, เอตตํ
รูปน"ติอาทีนา ปริคฺคณฺหฺนฺวเสณ คเหตุวา.
อุภยํ คเหตุวาทิ "อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา"ติ อุภยํ
อนุปฺพุทฺโต ปริคฺคณฺหฺนฺวเสณ. อถวา "ยงฺกิลฺลํ
สมุทฺถมฺมํ, สพฺพนฺตํ นโรธธมฺมณ"ติ เอกป-
ปทาเรเนว สพฺเพปิ ปณฺจกฺขนฺธํ อวิภาเคน
ปริคฺคณฺหฺนฺวเสณ. อยมฺปนํ ติกฺขวิปสฺสํ
มหาปณฺดฺวสฺสํ ภิกฺขุโน วิปสฺสนาภินิเวโส.

บทว่า คเหตุวา แปลว่า ถัดด้วย
อำนาจการกำหนดโดยนัยว่า "นํรูป, รูป
มีอยู่เท่านั้น" เป็นต้น. บทว่า อุภยํ คเหตุวา
ความว่า กำหนดถือเอาทั้ง ๒ อย่าง คือ
"ภายในภายนอก" โดยลำดับ. อีกอย่าง-
หนึ่ง ความว่า กำหนดถือเอาโดยไม่แยก
ชั้น ๕ ทั้งหมดพร้อมกันทีเดียวว่า "สิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา, สิ่งนั้น
ทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา". ก็อันนี้
จัดเป็นวิปัสสนาภินิเวสของภิกษุมีบุญมาก ซึ่ง
เป็นผู้บำเพ็ญวิปัสสนาหลักแหลม.

๔๒๘. ทุกขสัจจํ อารพภาติ ทุกขสัจจํ
อารมฺมณํ กตฺวา, ตปฺปญฺจิณาทกสมฺโมห-
วิทฺถํสนฺวเสณ จ ปวตฺตํ ญาณํ ทุกฺข ญาณํ.
ทุกฺขสมุทฺถํ อารพภาติ เอตฺถาปี เอเสว นโย.
ตถา เสสฺสพทฺทวเยปี. ปจฺจเวกฺขณณฺยานํ ทิ

๔๒๘. คำว่า ปรารภทุกขสัจจ ความว่า
ญาณที่เป็นไป ด้วยอำนาจกระทำทุกขสัจจให้
เป็นอารมณ์, และด้วยอำนาจกำจัดสมฺโมหะ
อันปกปิดทุกขสัจจนั้นชื่อว่า ญาณในทุกข.
แม้ในคำว่า ปรารภทุกขสมุทฺถ ก็มีนัยดังนี้

คุณดวงตะวัน โปษยจินดา
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จตุสัจจ์^๑ อารพภ ปวตฺตณานํ นาม, ตติยมฺปน
มคฺคณานํ, อิตฺรสฺจฺจานํ วิสฺสฺสนาณานนฺติ
ปากฎเมว.

เหมือนกัน. แม้ในสองบทที่เหลือก็เช่นเดียวกัน. จริงอยู่ ปัจเวกชนญาณ ชื่อว่าเป็นญาณที่ปรารภสัจจะที่ ๔ เป็นไป, ส่วนญาณที่ปรารภสัจจะที่ ๓ เป็นไปจักเป็นมรรคญาณ, ญาณที่ปรารภสัจจะนอกนั้นเป็นไป ปากฎว่าเป็นวิสฺสฺสนาณานันเอง.

"อตุถาทิสฺสํ ปภทคตานิ จตุตถาริ"^๒
ณานานํ"ติ สงฺเขเปน วุตฺตมตฺถํ ปาฬิวเสเนว
วิวิทฺตุ "วุตฺตณฺเฑทฺตน"ติอาทิ วุตฺตํ. ตตฺถ
อตุถเณ ณานํ อตุถปฏฺฐิสฺสมภิทาติ ยํ
อตุถปฺปภทสฺส สลฺลกุขณวิภาวนวฏฺฐจฺจน-
กรณสมตฺถํ อตุถเณ ปภทคตํ ณานํ, อยํ
อตุถปฏฺฐิสฺสมภิทา นาม. เสสฺสปเทสฺสปี เอเสว
นโย. ฐมฺมปฺปภทสฺส ทิ สลฺลกุขณวิภาวน-
วฏฺฐจฺจนกรณสมตฺถํ ฐมฺเม ปภทคตํ ณานํ
ฐมฺมปฏฺฐิสฺสมภิทา. นิริตฺตปฺปภทสฺส สลฺลกุขณ-
วิภาวนวฏฺฐจฺจนกรณสมตฺถํ นิริตฺตาทิลาเป

เพื่อที่จะไขเนื้อความที่ท่านกล่าวไว้
โดยย่อว่า "ญาณ ๔ อันถึงความแตกฉานใน
อรรถเป็นต้น" เนื่องด้วยพระบาลีนั่นเอง
ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "วุตฺตณฺเฑทฺต"
ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น กล่าวว่า
ญาณในอรรถ ชื่อว่าอรรถปฏฺฐิสฺสมภิทา ความ
ว่า ญาณที่ถึงความแตกฉานในอรรถซึ่ง
สามารถกระทำการกำหนด การอธิบาย
และการแยกแยะ ซึ่งประเภทแห่งอรรถใด,
นี้ชื่อว่าอรรถปฏฺฐิสฺสมภิทา. แม้ในบทที่เหลือ
ก็มันยนี้เหมือนกัน. ก็ญาณที่ถึงความแตกฉาน

^๑ ส. จตุตถสัจจ์.

^๒ ฉ. จตุตถาริ อยํ ปาโล น ทิสฺสติ.

ประเภทคต ญาณ นิรุติปฏิสัมภทา. ปฏิภาณป- ในธรรมซึ่งสามารถกระทำการกำหนด การ
 ประเภทสส สลลขณวิภาวนววจฺจนกรณสมตฺถิ อธิบาย และการแยกแยะซึ่งประเภทแห่ง
 ปฏิภาณ ประเภทคต ญาณ ปฏิภาณปฏิสัมภทา. ธรรมชื่อว่า ธรรมปฏิสัมภทา. ญาณที่ถึงความ
 นิรุติปฏิภาณปประเภทา ทพิฬยานิ อตฺถาทีนึ แดกฉานในการกล่าวถึงนิรุติ ซึ่งสามารถ
 ปจฺจยุปฺปนฺนตาทีเกเทหิ ภินฺทิตฺวา เวทิตฺพฺวา. กระทำการกำหนด การอธิบาย และการ
 แยกแยะซึ่งประเภทแห่งนิรุติ ชื่อว่า นิรุติ-
ปฏิสัมภทา. ญาณที่ถึงความแตกฉานใน
 ปฏิภาณสามารถกระทำการกำหนด การ
 อธิบาย และการแยกแยะซึ่งประเภทแห่ง
 ปฏิภาณ ชื่อว่า ปฏิภาณปฏิสัมภทา. ประเภท
 แห่งนิรุติและปฏิภาณ ฟังทราบแยกกันโดย
 การแยกภาวะมีความที่อรรธเป็นต้น ซึ่งมี
 นิรุติและปฏิภาณนั้นเป็นอารมณ์ เป็นภาวะ
 ที่เป็นปัจจัยและเกิดแต่ปัจจัยเป็นต้น.

นิพฺพานมฺปิ สมฺปาปกเหตุอนุสาเรน แม้นิพพานก็ชื่อว่าอรรธ ด้วยอรรธว่า
 อริยตี, อธิคมมิตี^๑ อตฺถิ. "ยงฺกิลฺลิจิ อันบุคคลถึง คือบรรลุตามแนวแห่งเหตุให้ถึง
ปจฺจยสมฺภูตฺน"ติ เอเตน สจฺจเหตุธมฺมปจฺจยา- พร้อม (สัมปาปกเหตุ). ด้วยคำว่า "สิ่งใด
 การวาเรสุ อากตานิ ทุกฺขาทีนึ คหิตานิ. สิ่งหนึ่งเกิดแต่ปัจจัย" นี้ ท่านถือเอาสัจจะมี

^๑ ฉ. อริยตี, อธิคมมิตี.

สัจจปัจจุอาการวาเรสุ นิพพานํ, ปริยัตติวาเร
 ภาสิตตฺถโธ. อภิธมฺมภาชนีเย วิปาโก, กิริยา
 จาติ เอวํ ปาฬิยํ วุตฺตานิ เอว วเสน ปณฺจ
 อตฺถา เวทิตฺตฺวา. ทหฺตีติ วิทฺติ, นิพฺพตฺตก-
 เหตุอาทินํ สาธารณเมตํ นิพฺพณํ. ตทตฺถมฺปน
 วิภาเวตํ "ปวตฺเตติ วา สมฺปาปฺณิตํ วา
เทตี"ติ วุตฺตํ. เตสุ ปุริโม อตฺถโธ มคฺควชฺเชสุ
 ทฏฺฐพฺโพ. ภาสิตมฺปิ หิ อวโชนวเสน อตฺถํ
 ปวตฺเตติ, มคฺโค ปน นิพฺพานํ ปาเปตีติ ตสฺมิ
 ปจฺฉิโม อตฺถโธ. นิพฺพานํ หิ ปตฺตพฺโพ อตฺถโธ,
 ภาสิตตฺถโธ ณาเปตพฺโพ อตฺถโธ, อิตโร
 นิพฺพตฺเตตพฺโพ อตฺถโธติ เอวํ ติวโร โทติ.

ทุกข์เป็นต้น ที่มาในสังขาร เหตุวาร
 ธรรมวาร และปัจจุอาการวาร. นิพพานอัน
 มาในสังขารและปัจจุอาการวาร, อรรถ
 แห่งภาษิตอันมาในปริยัตติวาร, วิปากและ
 กิริยา อันมาในอภิธรรมภาชนีย์ ฟังทราบ
 อรรถ ๕ อย่าง ด้วยอำนาจแห่งคำที่ท่านได้
 กล่าวไว้แล้วในพระบาลีนั้นเอง ด้วยประ-
 การดังกล่าวมานี้. บทว่า ทหฺตี แปลว่า
 ย่อมจัดแจง, คำนี้เป็นวิเคราะห์ที่ทั่วไป
 แก่เหตุทั้งหลายมีเหตุบังเกิด (นิพัตตเหตุ)
 เป็นต้น. ก็เพื่ออธิบายความซ้อนนั้น ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวว่า "ย่อมให้เป็นไปบ้าง
ย่อมให้เพื่อความถึงพร้อมบ้าง". ในบรรดา
 อรรถ ๕ อย่างนั้น อรรถข้างต้นบัดนี้พึง
 เห็นในธรรมที่เว้นจากมรรคทั้งหลาย. ก็แม้
 ภาษิตก็ย่อมยังเนื้อความให้เป็นไป ด้วย
 อำนาจการทำให้หยั่งรู้, ส่วนมรรคย่อมทำ
 ให้ถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น จึงเป็นอรรถ
 ข้างหลังในอรรถข้างต้นนั้น. ความจริง
 อรรถมี ๓ อย่าง อย่างนี้คือ ๑. นิพพาน

คุณดวงตะวัน โปษยจินดา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อပ္ปฏิสัทตคต. วิปากสส ปน ปธานเหตุตาย^๑
 ปากฎภาวโต ฐมฺภาโว เอว เตสํ วุตฺโต.
 กิริยานํ ปจฺจยภาวโต ฐมฺภาโว อापชฺชตฺตี
 เจ ? นายํ โทโส อပ္ปฏิสัทตคต. กมฺมผล-
 สมฺพนุสส ปน เหตุภาวสฺสาภาวโต^๒
 ฐมฺภาโว น วุตฺโต. อปีจ "อัย อิมสฺส
 ปจฺจโย, อัย ปจฺจยฺยปฺปนโน"ติ เอว"^๓
 เกทมกตฺวา เกวลํ กุสลากุสเล, วิปากกิริยา-
 ฐมฺเม จ ปจฺจเวกฺขนตฺสส ฐมฺมตฺตปฏิสมฺภิทา
 โทนตฺตี เตสํ อตฺตธมฺมตา น วุตฺตาคติ
 ทฎฺฐพฺพ.

กล่าวแม้กิริยาว่าเป็นอรรถ เพราะวิปาก
 ไม่มี ? ทามีได้, เพราะกิริยาเป็นปัจจุ-
 บันธรรม. หากมีคำถามว่าเมื่อเป็นอย่างนี้
 แม้กุศลและอกุศล ก็จะต้องเป็นอรรถนะซี ?
 ข้อนี้ก็ผิด เพราะมิได้สำเร็จโดยเฉพาะ.
 ท่านกล่าวว่า กุศลและอกุศลนั้นเป็นธรรม
 ที่เดียว เพราะเป็นสภาวะปรากฏโดยเป็น
 เหตุอันเป็นประธานแห่งวิปาก. หากจะ
 ถามว่ากิริยาก็ต้องเป็นธรรมซี เพราะเป็น
 ปัจจัยนี้ ? ข้อนี้ก็ผิดเพราะมิใช่สำเร็จ
 เฉพาะ. แต่ท่านมิได้กล่าวว่า เป็นธรรม
 เพราะไม่มีความเป็นเหตุ แห่งความสัมพันธ์
 กับกรรม และผลของกรรม. อีกอย่างหนึ่ง
 ฟังเห็นว่า เมื่อพิจารณากุศลอกุศลและธรรม
 คือวิปากและกิริยาอย่างเดียวกัน มิได้กระทำ
 การจำแนกอย่างนี้ว่า "ธรรมนี้เป็นปัจจัย
 ของธรรมนี้, ธรรมนี้เกิดแต่ปัจจัย" ดังนั้น
 ธรรมปฏิสัมภิตา และอรรถปฏิสัมภิตาก็ย่อม

^๑ ม. ก. ปฏฺฐานเหตุตาย.

^๒ ก. เหตุภาวภาวโต.

^๓ ม. ฉ. เอต.

คุณดวงตะวัน ไปรษณจินดา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สำเร็จได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่กล่าวว่
กุศลอกุศลธรรม คือวิบากและกิริยาเหล่านั้น
ว่าเป็นอรรถ ว่าเป็นธรรม.

อัยเมว ที อตุโถติ ยวาย อตุถมฺมานัน
ปญจธา ปญจธา วิชนวเสน อตุโถ วุตฺโต,
อัยเมว อภิธมฺเม วิชิตฺวา ทสฺสีโตติ
สมฺพนฺโต.

บทว่า อัยเมว ที อตุโถ เชื่อม
ความว่ เนื้อความนี้ไค ที่ท่านอาจารย์
กล่าวไว้ด้วยอำนาจการจำแนกอรรถ และ
ธรรมอย่างละห้า ๆ เนื้อความนี้แล พระผู้มี-
พระภาคทรงแสดงจำแนกแล้ว ในพระ-
อภิธรรม.

"ธมฺมนิรุตฺตาทิลลาเป"ติ เอตฺถ ธมฺม-
สทฺโท สภาววาจโกติ กตฺวา อาท
"สภานิรุตฺตี"ติ, อวิปริตฺตนิรุตฺตีติ อตุโถ.
เตนาท "อพฺยภิกจโร"ติ, ตสฺส ตสฺส
อตุถสฺส โปชนเ ปฏินียตสมฺพนฺโต สทฺท-
โวหาโรติ อตุโถ. ตทภิลลาเปติ ตสฺส
สภานิรุตฺตีสถฺวณิตสฺส อพฺยภิกจโรทวารสฺส
อภิลาปนเ. ส่า ปนายัน สภานิรุตฺตี มาคธ-

ท่านอาจารย์กล่าวว่ "สภานิรุตฺตี"
ความว่ นิรุตฺตีที่ไม่วิปริตเพราะอธิบายว่
ธมฺม-ศัพท์ในบทว่า "ธมฺมนิรุตฺตาทิลลาเป" นี้
เป็นศัพท์บอกถึงสภาวะ. ด้วยเหตุนี้ ท่าน
อาจารย์จึงกล่าวว่ "เป็นโวหารที่ไม่มีการ
เปลี่ยนแปลง", ความว่ เป็นสัทโวหารที่มี
ความสัมพันธ์แน่นอน เฉพาะในอันจะให้
เข้าใจเนื้อความนั้น ๆ. บทว่า ตทภิลลาเป

๑ ฉ. อพฺยภิกจโร โวหาโรติ.

ภาษา^๑ อตุตโต นามปณฺณตฺตํ อาริยา.
 อปเร ปน ยถิ สภาวนิรุตฺติ ปณฺณตฺติสภาวา,
 เอวํ สติ ปณฺณตฺติ อภิลปิตพฺพา, น วณฺณตฺติ
 อาปชฺชตฺติ. น จ วณฺโตนํ อณฺณํ อภิลปิตพฺพํ
 อจฺจาเรตพฺพํ อตุตฺติ. อถ ผสฺสสาทิวจเนหิ
 โปเชตพฺพํ อภิลปิตพฺพํ, เอวณฺจ สติ
 อตุตฺถมฺมานมฺปิ โปเชตพฺพตฺตา เตสฺมฺปิ
 นิรุตฺติภาโว อาปชฺชตฺติ. ผสฺสโสติ จ สภาวนิรุตฺติ,
 ผสฺสํ ผสฺสชาติ น สภาวนิรุตฺตํ ทสฺสโตวาย-
 มตฺถโต. น จ อวณฺณํ เอวมฺปการํ อตุตฺติ.
 ตสฺมา วณฺณภูตาย เอว ตสฺสา สภาวนิรุตฺติยา
 อภิลาเป อจฺจารเนตฺติ อตุตฺโต ทฎฺฐพฺโพ.

ความว่า ในการกล่าวโวหารที่ไม่มีการ
 เปลี่ยนแปลงอันนั้นที่หมายรู้กันว่า สภาว-
 นิรุตติ. ก็สภาวนิรุตตินั้นนี้ ได้แก่ภาษาของ
 ชาวมคธ. อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าโดย
 ความหมาย ได้แก่นามบัญญัติ. ส่วน
 อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ถ้าสภาว-
 นิรุตติมีสภาพเป็นบัญญัติไซ้, เมื่อเป็น
 อย่างนี้ บัญญัติก็ต้องใช้พูดจากัน, ก็ต้อง
 ว่าไม่ใช่เป็นคำพูดนะซี. แต่ถ้อยคำที่ฟัง
 เจรจากัน ที่จะเปล่งออกมาอย่างอื่นไป
 จากคำพูดจะมีอยู่ก็หาไม่ได้. เมื่อเป็นอย่าง
 นั้นถ้อยคำที่จะฟังให้เข้าใจกัน ด้วยถ้อยคำ
 มีผัสสะเป็นต้น ก็ฟังเป็นถ้อยคำไซ้
 เจรจากัน และเมื่อเป็นอย่างนี้ แม้อรรถ
 และธรรมก็ต้องให้เข้าใจ ดังนั้นอรรถ
 และธรรม แม้เหล่านั้นก็ต้องเป็นนิรุตติไซ้.
 ท่านแสดงความหมายไว้ดังนี้นั้นเองว่า ก็
 คำว่า ผสฺสโส เป็น สภาวนิรุตติ, คำว่า
 ผสฺสํ ผสฺสา ไม่ใช่สภาวนิรุตติ. ก็สิ่งที่ไม่ใช่

^๑ ส. มากธิภาษา.

คำพูดมีประการอย่างนี้จะมียู่ ก็ทามาได้. เพราะฉะนั้น ฟังเห็นความหมายว่าในการ เจรจา คือในการแปลงซึ่งสภาวะนิตินัน ซึ่งเป็นคำพูดอยู่นั่นเอง.

คํ สภาวนิรุติสทํ อารมฺณํ กตฺวา ญาณันตึงความแตกฉาน ในการ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมึ สภาวนิรุตฺตาภิลาเป เจริจาสภาวนิรุตตินัน ของท่านผู้กระทำ ปเภตคํ ณาณํ นิรุตฺติปฏิสฺมฺภิทา. "เอวมยํ เสียงคือสภาวนิรุตตินัน ให้เป็นอารมณฺ์ นิรุตฺติปฏิสฺมฺภิทา สทฺทารมฺมณา นาม ชาตา, พิจารณาอยู่ชื่อว่านิรุตฺติปฏิสฺมฺภิทา. ก็เพราะ น ปณฺณตฺติอารมฺมณา"^๑ จ อฎฺฐกถายํ ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า "นิรุตฺติ- วุตฺตตฺตา นิรุตฺติสทฺทารมฺมณาย โสต- ปฏิสฺมฺภิทา นี้ชื่อว่ามีเสียงเป็นอารมณฺ์, มิใช่ วิถุณาณวิถิยา ปฺรโต มโนทฺวาเร มีบัญญัติเป็นอารมณฺ์" ดังนี้ ท่านอาจารย์ นีรุตฺติปฏิสฺมฺภิทา ปวตฺตตฺติ วทนฺติ. ทั้งหลายจึงกล่าวว่า นิรุตฺติปฏิสฺมฺภิทา ย่อม เป็นไปในมโนทวารเบื้องหน้า ต่อจากโสต- วิถุณาณวิถิอันมีเสียงคือนิรุตฺติเป็นอารมณฺ์.

"นิรุตฺติปฏิสฺมฺภิทา ปจฺจปฺปนฺนารมฺมณา"^๒ จ ก็กล่าว "นิรุตฺติปฏิสฺมฺภิทา มีอารมณฺ์เป็น วจนสทฺทํ กเหตุวา ปจฺจา ชานนํ สนฺธาย ปัจจุบัน" ตรัสหมายถึงการจับเอาเสียงคือ วุตฺตตฺติ. เอวํ ปน อณฺณตสฺมึ ปจฺจปฺปนฺนา- คำพูดแล้ว รู้ในภายหลัง. ก็เมื่อเป็นอย่างนี้

^๑ สมุโฆทริโนทนนิ. ๕๐๒.
^๒ อภิ. วิ. ๓๕/๔๑๖.

สงวนลิขสิทธิ์ พ.ศ. ๒๕๓๖

รมมณเ อณฺณํ ปจฺจุปฺปนฺนารมฺมณํ วุตฺตุนฺติ
 อาปชฺชติ. ยถา ปน ทิพฺพโสฺตณฺณํ
 มนุสฺสาทิสทฺทเกทฺทนิจฺฉยสฺส ปจฺจยภฺภูตํ ตํ-
 สทฺทวิภาวํ, เอวํ สภาวาสภาวนิรุตฺตนิจฺฉยสฺส
 ปจฺจยภฺภูตํ ปจฺจุปฺปนฺนสภาวนิรุตฺติสทฺทารมฺมณํ
 ตฺวิภาวํ ญาณํ นิรุตฺตปิฎกสัมภิตาติ วุจฺจมาเน
 น โภจิ ปาฬิวิโรธ. "ตํ สภาวนิรุตฺติสทฺท
 อารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสา"ติ จ
 "ปจฺจุปฺปนฺนสทฺทารมฺมณํ ปจฺจเวกฺขณํ ปวตฺเตน-
 ตสฺสา"ติ น สกฺกา วตฺตุ. ตณฺหิ ญาณํ
 สภาวนิรุตฺตํ วิภาเวนฺตเมว ตํตํสทฺท-
 ปจฺจเวกฺขณานนฺตรํ ตํตํปเกทฺทนิจฺฉยสฺส
 เหตุภาวโต นิรุตฺตํ ภินฺทนต์ํ ปฏิวิชฺฌนฺตเมว
 อุปฺปชฺชติติ ปเกทกตมฺปิ โหติติ.

ก็ต้องว่า กล่าวอารมณ์ปัจจุบันอย่างหนึ่ง ใน
 อารมณ์ปัจจุบันอีกอย่างหนึ่ง. อุปมาเหมือน
 ทิพโสตญาณ อันเป็นปัจจัยแห่งการตัดสินใจ
 ประเภทเสียงของสัตว์มีมนุษย์เป็นต้น ทำให้
 เข้าใจเสียงนั้น ๆ ได้ฉันใด, ญาณอันเป็น
 ปัจจัยแห่งการตัดสินใจว่า สภาวนิรุตติหรือ
 ไม่ใช่สภาวนิรุตติ มีเสียงคือสภาวนิรุตติอัน
 เป็นปัจจุบันเป็นอารมณ์ ทำให้เข้าใจเสียง
 คือสภาวนิรุตตินั้นได้ ชื่อว่านิรุตติปิฎกสัมภิตา
 ก็เหมือนอย่างนั้น เมื่อกล่าวดังนั้นก็ไม่ผิด
 พระบาลีอะไร. ก็คำว่า "ของท่านผู้กระทำ
 เสียงคือสภาวนิรุตตินั้น ให้เป็นอารมณ์ให้
 พิจารณาอยู่" ไม่อาจจะพูดว่า "ของท่าน
 ผู้ยังการพิจารณา อันมีเสียงปัจจุบันเป็น
 อารมณ์ให้เป็นไป". จริงอยู่ ญาณนั้นเมื่อ
 ทำให้เข้าใจสภาวนิรุตตินั้นเอง ย่อมเกิดขึ้น
 แหงตลอดแยกแยะนิรุตติได้ทีเดียว เพราะ
 ความเป็นเหตุตัดสินใจประเภทนั้น ๆ ในลำดับ
 การพิจารณาเสียงนั้น ๆ. เพราะฉะนั้นจึง
 เป็นญาณทั้งที่ถึงความแตกฉานด้วยฉะนี้แล.

สพฺพตฺถ ญาณนฺติ สพฺพสมฺมึ วิสเย
 ญาณ, สพฺพมฺปิ ญาณนฺติ อธิปฺปาโย. เตนาท
 "ญาณารมฺมณํ ญาณนฺ"ติ. สพฺพตฺถาติ วา
 สพฺเพสุ อตฺถาทีสุ ทีสุ จตุสฺสปี วา ปวตฺตตฺตา,
 กุสลกิริยาภูตาย ปฏิภาณปฏิสมฺภิตาย
 ธมฺมตฺถภาวโต ทีสุ เอว วา ปวตฺตตฺตา
 "สพฺพตฺถ ญาณนฺ"ติ วุตฺตํ. เตนาท "ยถา-
 วุตฺเตสฺ วา"ติอาที. ตตฺถ สโคจรกิจจาที-
วเสนาคี สโคจรสฺส กิจจาทีกสฺส จ วเสน
 "อิทํ ญาณํ อิทํ นาม อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตํ
 อิมินา นาม กิจฺเจนา"ติ ชานนํ. อาที-สทฺเท
 ลกฺขณปจฺจุปฺปฺภาณปทฺฐจฺานภูมิตานํ สงฺคโห.
 เตนวาท "อิมานิ ญาณานิ อิทมตฺถ-
 โชตฺกานี"ติอาที.

สองบทว่า สพฺพตฺถ ญาณ ความว่า
 ญาณในอารมณฺ์ทุกอย่าง, อธิบายว่า ญาณ
 ทั้งหมด. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 ว่า "ญาณมีญาณเป็นอารมณฺ์". อีกอย่างหนึ่ง
 บทว่า สพฺพตฺถ เท่ากับ สพฺเพสุ โยค
 อตฺถาทีสุ แปลว่า ในคำทั้งปวง ได้แก่คำ
 ทั้งหลายมีอรรถเป็นต้น ท่านอาจารย์กล่าว
 ว่า "สพฺพตฺถ ญาณ" เพราะเป็นไปแล้วใน
 ธรรมทั้ง ๓ หรือแม้ในธรรมทั้ง ๔ หรือ
 เพราะเป็นไปแล้วในธรรมทั้ง ๓ เท่านั้น
 เพราะปฏิภาณปฏิสมฺภิตาที่เป็นกุสลจิต จัด
 เป็นธรรม ที่เป็นกิริยาจิตจัดเป็นอรรถ.
 ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "ยถาวุตฺเตสฺ วา" เป็นต้น. บรรดาบท
 เหล่านั้น บทว่า สโคจรกิจจาทีวเสน
 ความว่า "ญาณนี้กระทำอารมณฺ์ขึ้นนี้เป็นไป
 ด้วยกิจขึ้นนี้" ดังนี้ด้วยอำนาจอารมณฺ์ของตน
 และกิจเป็นต้น. ด้วยอาที-ศัพท์ท่านอาจารย์

๑ อภี. วิ. ๓๕/๔๐๑.

รวบรวมเอาลักษณะปัจจุพัฏฐาน ปทัฏฐาน และภูมิเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้แหละ จึง ทรั้ว่า "ญาณเหล่านี้ส่องความเหล่านี้ให้ กระจ่าง" ดังนี้เป็นต้น.

๔๒๙. ประเภท กจจนต์ติ อเนกเภท- ภูินเนส อารมมเนส เตส ยถาวโต คตฺตฺประเภทาวโพชนสมตฺถคฺตฺ อุกจจนฺติ.

๔๒๙. สอนบทว่า ประเภท กจจนต์ติ ความว่า ย่อมเข้าถึงความเป็นผู้สามารถ หยั่งรู้ประเภทนั้น ๆ ตามความเป็นจริงใน อารมณฺ์ทั้งหลาย ที่ต่างกันโดยประเภทมิใช่ น้อย.

มหาสาวกานนฺจ อเสกฺขภูมิมิํ ประเภทิ คตฺตฺติ สามณฺณวิธินา ทสฺสตีตมตฺถํ อปวาเทน นีวตฺเตคฺคํ อานนทตฺเถรคคฺคหณฺ กคฺคํ.

ท่านใช้ศัพท์ว่า อานนทเถระ เพื่อจะ ห้ามเสียจากการกล่าวแย้ง ซึ่งเนื้อความที่ แสดงไว้โดยวิธีสามัญว่า และปฏิสัมพันธ์ ของพระมหาสาวกทั้งหลาย ถึงความแตก- ฉานในอเสขภูมิดังนี้.

เอตา ปฏิสัมพันธ์. เสกฺขภูมิมิํ ประเภทคมนฺ อปฺปวิสัยํ, อเสกฺขภูมิมิํ พหุวิสัยนฺติ อาท "อธิคโม นาม อรทตฺตปฺปตฺติ" ติ สาคิสัยํ วา อธิคมํ สนฺธาย เอวํ วุตฺตํ. เสกฺขเชน ปตฺตานมฺปิ ทิ อิมาสึ

เอตา โยค ปฏิสัมพันธ์. การถึง ความแตกฉานในเสขภูมิมีวิสัยน้อย, ใน อเสขภูมิมีวิสัยมาก เพราะฉะนั้น ท่าน อาจารย์จึงกล่าวว่า "การบรรลุพระอรหัต" ชื่อว่าการบรรลุ" อีกอย่างหนึ่ง ท่าน

ธนาคารกรุง เทพ จำกัศ สาขาชอยอารีัย
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อรหตตปตติยา วิสททวาทิกโมติ. ปุพโพโยโค
 วย ปน อรหตตปตติ อรหโตปิ ปฏิสมภิทา-
 วิสทตาย ปจโย น น โหติติ ปณจนนุभि
 ยถาโยคิ เสกขเสกขปฏิสมภิทาวิสทตาย
 การณตา โยเชตพพา. อตถธมมาทินิ
 อนวเสสสงกณนโต พุททวงนวิสยา เอว
 ปริยคตติอาทโย ทสสิตา. ปาพิยา สชณาโย
 ปริยาปนุณิ, ตทตถสวณิ สวณิ, ปรีโต สพพโส
 ณาตุ อิจจา ปรีปจฉาติ อาท "ปาพิอฏฺฐ-
กถาทีสุ คณฺจิปทอตถปทวินิจฉยกถา"ติ,
 ปทตถโต อธิปายโต จ ทฺวิณฺณเยยฺยญฺจานน^๑
 วิตุถารโต สนฺนิฏฺจานกถาติ อตฺถโ. ยสฺส ทิ
 ปทสฺส อตฺถโ ทฺวิณฺณเยยฺโย, ตํ คณฺจิปทํ,
 ยสฺส อธิปายโย ทฺวิณฺณเยยฺโย, ตํ อตฺถปทํ.
อาทิสทฺเทน ชนฺธาทีปฏิสยฺตเต กถามคฺเค
 สงกณฺหาติ. ภาวนानุโยคสทิตํ คตํ ปจจาคคณฺจ
 เอตสฺส อตฺถิตี คตปจจาคติโก, ตสฺส ภาโว,
 เตน คตปจจาคติกาเวน. วสนฺญฺจานโต ยาว

อาจารย์กล่าวไว้อย่างนี้ หมายถึงการ
 บรรลุที่ยิ่ง. เพราะปฏิสมภิทาเหล่านี้แม้ที่
 พระเสขะบรรลุแล้ว จะถึงความสละสลวย
 ได้ก็ด้วยการบรรลุพระอรหัต. แต่การ
 บรรลุพระอรหัตใช้ว่าจะไม่เป็นปัจจัย แก่
 ความสละสลวยแห่งปฏิสมภิทา แม้แก่พระ-
 อรหันต์เหมือนดังบุพเพโยคก็หาไม่ ฉะนั้น
 บัณฑิตพึงประกอบความที่อาการทั้ง ๕ เป็น
 เหตุแห่งความสละสลวยแห่งปฏิสมภิทา แห่ง
 เสขบุคคลและอเสขบุคคล ตามควรเกิด.
 ธรรมมีปริยัติเป็นต้น ซึ่งมีพระพุททวงนะเป็น
 วิสัย ท่านแสดงไว้แล้วเพราะรวมไว้มิให้มี
 ส่วนเหลือซึ่งธรรมมีอรรถและธรรมเป็นต้น.
 การสาธยายพระบาลีชื่อว่า การเล่าเรียน,
 การฟังเนื้อความของพระบาลีนั้นชื่อว่า การ
ฟัง, ความปรารภนาเพื่อจะรู้โดยรอบคือ
 โดยประการทั้งปวง ชื่อว่า ปรีปจฉา
 เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "การกล่าว

^๑ ก. ทฺวิณฺณเยยฺยญฺจานเน.

โคจรคาโม ตโต จ ยาว วสนภูจัน
 กมฺมภูจันนุยุตฺโตติ อตฺโต. ยาว อนุโลม-
 โคตรภูสมิปนฺติ สงฺขารุเปกฺขานาณมาท.
 ตณฺหิ เตสํ สมิปปฺปวตฺตํ.

วินิจฉัยในคัมภีร์บทและอรรถบท ในพระบาลี
 และอรรถบทเป็นต้น" ดังนี้, อธิบายว่า
 การกล่าวข้อตกลงโดยพิสดาร แห่งบทที่มี
 ฐานะอันจะพึงเข้าใจได้ยาก โดยเนื้อความ
 เฉพาะบทและโดยอธิบาย. จริงอยู่ เนื้อ-
 ความแห่งบทใดพึงเข้าใจได้ยาก, บทนั้น
 ชื่อว่าคัมภีร์, คำอธิบายบทใด พึงเข้าใจ
 ได้ยาก, บทนั้นชื่อว่าอรรถบท. ด้วยอาทิ-
 คัพท์ ท่านสงเคราะห์กถาธรรมทั้งหลายอัน
 ปฏิสังยุตด้วยธรรม มีขั้นเป็นต้นเข้าด้วย.
 การไปและการถอยกลับ อันประกอบด้วย
 ภาวนานุโยค มีอยู่แก่บุคคลนี้ เหตุนี้บุคคล
 นี้ ชื่อว่าคตฺปจฺจากติโก, ภาวะแห่งบุคคลผู้มี
 การไปและการถอยกลับนั้น ด้วยภาวะที่มี
 การไปและการถอยกลับนั้น. อธิบายว่า
 ผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งกรรมฐาน จากที่อยู่
 จนถึงโคจรคาม และจากโคจรคามนั้นจนถึง
 ที่อยู่. ท่านอาจารย์กล่าวถึงสังขารุเปกฺขา-
 ณาณว่า ตลอดถึงใกล้อนุโลมญาณ และ
โคตรภูญาณ. ก็คำนั้นเป็นไปใกล้ของญาณ
 เหล่านั้น.

ธนาการกรุง เทพ จำกัด สาขาซอยอารีย์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สตุถสูติ อนวชเชสุ สตุตทาน ทิตสูชา-
วเทสุ กนุถสุ. ตถา สิปายตเนสูติ เอตถาปิ.
บุพพกาเล เอกสตราชุน เทสภาสา เอกส-
โวหารา. ธมฺมปะเท^๑ ยมกวกุโค โอบมมวกุโคติ
วทนต์, มุลปณฺณาเส^๒ ยมกวกุโค โอบม-
วกุโค เอวาติ อปเร. สตุตปฏิภานพทฺธานนติ
พทฺสูตทาน ปฏิภานวตฺตาน.

ถาว่า ในศาสตร์ทั้งหลาย ได้แก่ใน
คัมภีร์ทั้งหลายอันไม่มีโทษ ก็นำประโยชน์
สุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย. แม้ในบทว่า
อายตนะ คือคิลปะนี้ ก็เช่นเดียวกัน. ภาษา
ถิ่นของพระราชาร้อยเอ็ดพระองค์ ในกาล
ก่อน ชื่อว่าโวหารร้อยเอ็ด. อาจารย์
ทั้งหลายกล่าวว่า ยมกวรรคในธรรมบท
ชื่อว่าโอบมวรรค, อาจารย์อีกพวกหนึ่งก็
กล่าวว่า ในคัมภีร์มูลปัณณาสก์ชื่อว่า โอบม-
วรรคเหมือนกัน. ถาว่า ผู้มากด้วยสตะและ
ปฏิภาณ คือผู้เป็นพหุสูตมปฏิภาณ.

สพฺพานตี บุพเพ วุตฺตานิ ปณฺจ, ปจฺจา
วุตฺตานิ อฏฺฐปิ วา. เสกฺขผลวิโมกฺข-
ปรัโยसानะ ภวา เสกฺขผลวิโมกฺขนติกา.
จนาจนาณวาทพลาทีน สพฺพพทฺธกุณฺเณสุ
สกิจฺจโต ปากฏฺตรานตี วุตฺต "ทส พฺลานิ
วียา" ติ, อณฺเณ วา สพฺพณฺณตณฺณวาทโยปิ

บทว่า สพฺพานิ ได้แก่เหตุ ๕ อย่าง
ที่กล่าวไว้ในตอนต้นหรือเหตุ ๘ อย่างที่กล่าว
ไว้ในตอนหลังก็ได้. การบรรลุปฏิสัมภิตาม
ในที่สุดแห่งวิโมกข์ อันเป็นผลแห่งพระเสชะ
ชื่อว่า เสกฺขผลวิโมกฺขนติกา แปลว่า มีใน
ที่สุดแห่งวิโมกข์ อันเป็นผลแห่งพระเสชะ.

^๑ พ. ธ. ๒๕/๑๕.

^๒ ม. ม. ๑๒/๓๘๖-๕๑๘.

สพเพ ภควโต คุณวิเสสา อเสกขผล-
วิโมกขนตีกา เอว.

พระกำลังทั้งหมด มีพระกำลังฐานาฐานญาณ
เป็นต้น ปราบกษัตริย์โดยกิจของตน ในพระ-
พุทธคุณทั้งหมด เพราะเหตุนี้ พระอาจารย์
จึงกล่าวว่า "เหมือนดังพระกำลังทั้ง ๑๐
ของพระตถาคต". อีกอย่างหนึ่ง พระคุณ
วิเศษทั้งหลาย ของพระผู้มีพระภาคทั้งหมด
แม้มีพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น เหล่าอื่น
ก็ชื่อว่า อเสกขผลวิโมกขนตีกา ซึ่งแปลว่า
มีในที่สุดแห่งวิโมกข์ อันเป็นผลแห่งพระ-
อเสชะเหมือนกัน.

ปณฺณากุมฺมิลสรฺรเวฎฺฐานวณฺณนา

พรรณนาการแยกแยะกุมฺมิล-มูล-และ โครงร่างแห่งบัญญัติ

๔๓๐. อิมาย ปณฺณายาติ วิปัสสนา-
ปณฺณาย. กุมฺมิ สลฺลกุขณาทีคุคฺคทวนฺเสน
ปวตฺติฎฺฐานภาวโต. อาทิ-สทฺเทน อาหาราทีนํ
สงฺคโท ทฎฺฐพฺโพ. กสมฺมา ปเนเต เอวํ พุ
ธมฺมา^๑ กุมฺมิภาเวน คยฺหนฺตึ, นนุ ชนฺธาทีสุ

๔๓๐. คำว่า แห่งบัญญัติ นี้ ได้แก่
แห่งวิปัสสนาบัญญัติ. ชื่อว่ากุมฺมิ เพราะภาวะ
คือเป็นที่ตั้งแห่งความเป็นไป ด้วยอำนาจ
แห่งการถือเอาอาการมีการกำหนดเป็นต้น.
ด้วยอาทิ-ศัพท์ ฟังเห็นการสงเคราะห์

^๑ ฉ. ม. พุทฺธมฺมา.

คุณประวัติ ศิริจรรยา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอเกนาบี อตฺตสัทฺติ โทตฺตี ? น, ติวิสฺตฺตา-
 นุกฺกตฺตํ ขนฺธาทีตฺตยฺกฺกทณฺ์ กตฺตพฺพํ,
 อณฺณตา สพฺพสาธาโรณ อนุกฺกโท น กโต
 สียา. ติวิธา หิ สตฺตา รูปสมฺมุพฺหา
 อรูปสมฺมุพฺหา อุกฺยสมฺมุพฺหาติ. เตสฺส เย
 อรูปสมฺมุพฺหา, ตทตฺตํ ขนฺธานํ ทณฺ์
 อรูปธฺมมานํ จตฺธา วิภตฺตตฺตา. เย
 รูปสมฺมุพฺหา, ตทตฺตํ อายตฺนानํ รูปธฺมมานํ
 อทฺตเมกาทสฺธา วิภตฺตตฺตา. เย ปน
 อุกฺยสมฺมุพฺหา, ตทตฺตํ ธาตฺตุนํ อุกฺยสมฺมุ
 วิภตฺตตฺตา.

อาหารเป็นต้นเข้าด้วย. ถามว่า ก็ธรรม
 เป็นอันมากอย่างนี้เหล่านี้ ท่านถือเอาโดย
 ภาวะเป็นภูมิเพราะเหตุไร, ในบรรดา
 ธรรมทั้งหลายมีขั้นเป็นต้น แม้ด้วยธรรม
 อย่างเดียว ก็มีความสำเร็จประโยชน์มิใช่
 หรือ ? ตอบว่า หามิได้, ต้องกระทำการ
 ถือเอาธรรม ๓ หมวด มีขั้นเป็นต้น เพื่อ
 จะอนุเคราะห์สัตว์ ๓ จำพวก, เมื่อถือเอา
 เนื่อความโดยประการอื่น ก็จะไม่พึงเป็น
 การกระทำการอนุเคราะห์ทั่วไป แก่สัตว์
 ทุกจำพวก. จริงอยู่ สัตว์ทั้งหลายมีอยู่
 ๓ จำพวก คือพวกที่ลุ่มหลงอยู่ในรูป ๑ พวกที่
 ลุ่มหลงอยู่ในอรูป ๑ พวกที่ลุ่มหลงทั้งสอง
 ฝ่าย ๑. ในบรรดาสัตว์ ๓ จำพวกนั้น ท่าน
 ถือเอาขั้น เพื่อประโยชน์แก่สัตว์จำพวกที่
 ลุ่มหลงอยู่ในรูป เพราะอรูปธรรมทั้งหลาย
 จำแนกได้เป็น ๔ ประการ. ท่านถือเอา
 อายตนะ เพื่อประโยชน์แก่สัตว์จำพวก
 ที่ลุ่มหลงอยู่ในรูป เพราะรูปธรรมทั้งหลาย
 จำแนกได้เป็น ๑๐ ประการครึ่ง. ส่วน

คุณประวัติ ศิริจรรยา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตถา อินฺทฺริยเกเทน ติกฺขินฺทฺริยา มชฺฌิ-
 มินฺทฺริยา มุทินฺทฺริยา สงฺขิตฺตฺรจี มชฺฌิมฺรจี
 วิตุถารฺรจีติ จ ติวธา สตฺตทา เตสฺ^๑ อตฺถาย
 ยถากุภมฺ ฆนฺธาตฺกคฺคหณฺ กตฺนฺติ โยเชตฺตพฺ.
 อินฺทฺริยคฺคหณฺมฺปน กามเมเต ฐมฺมา อีสฺสรฺา
 วย สหชาตฺฐมฺเมสุ อีสฺสรฺีย อธิปฺจํ
 ปวตฺเตนฺติ, ตมฺปน เนสฺ ฐมฺมสฺภาวสฺีหฺ, น
 เอตฺถ กสฺสจี วสฺีภาโว "สุญฺญา เอเต
 อวสฺวตฺติโน"ติ อนตฺตลฺกฺขณฺสฺส สฺขคฺคหณฺตฺถ.
 ตมฺปนเนตฺ จตฺตพฺิธมฺปิ ปวตฺติเนวตฺติตฺตฺทฺยเหตุ-
 วเสน ทิฏฺฐเมว อุการาวหฺ, น อญฺญถาติ
 สจฺจาตีทฺวยํ กหิตฺ. อาทฺ-สฺทฺเทน กหิตฺฐมฺเมสุปิ
 อยํ นโย เนตฺตพฺิ. มฺลํ ปตฺติฏฺฐาภาวโต. สติ
 ทิ สฺลวิสฺทฺธิยญฺจ จิตฺตวิสฺทฺธิยญฺจ อยํ ปญฺญา
 มฺลชาตา โทติ, นาสฺตีติ. สรฺี ปรีพฺรุเท-

ท่านถือเอาธาตุทั้งหลาย ก็เพื่อประโยชน์แก่
 สัตว์จำพวกที่ลุ่มหลงอยู่ในทั้ง ๒ ฝ่าย เพราะ
 ท่านจำแนกไว้ทั้ง ๒ ฝ่าย.

อนึ่ง สัตว์ทั้งหลายมีอยู่ ๓ จำพวก โดย
 ความต่างแห่งอินทรีย์ คือพวกที่มีอินทรีย์
 แก่กล้า พวกที่มีอินทรีย์ปานกลาง พวกที่มี
 อินทรีย์อ่อน และมีอีก ๓ จำพวก คือพวกที่
 ชอบเนือความอย่างย่อ พวกที่ชอบเนือความ
 อย่างกลาง พวกที่ชอบเนือความที่พิสดาร
 ท่านกระทำการถือเอาธรรมมีขั้นเป็นต้นไว้
 ตามลำดับ เพื่อประโยชน์แก่สัตว์เหล่านั้น.
 อนึ่ง การถือเอาอินทรีย์ ก็เพื่อจะถือเอาได้
 โดยง่าย ซึ่งอันนี้ลักษณะว่า ธรรมเหล่านั้น
 ย่อมยังอิสริยะคือความเป็นใหญ่ยิ่ง ให้เป็น
 ไปอยู่ในสหชาตธรรมทั้งหลาย เหมือนท่าน
 ผู้เป็นใหญ่ทั้งหลายก็จริงอยู่, ถึงกระนั้น
 อิสริยะนั้นก็สำเร็จแล้ว โดยธรรมสภาวะ
 ของสหชาตธรรมเหล่านั้น หาใช่ภาวะที่

^๑ ฉ. ม. เตสมฺปิ.

ตพฺโต. อิมิสฺสา หิ ปญฺญา สนฺตานุเสน ธรรมอะไร ๆ จะไปมีอำนาจอยู่ในสหชาติ-
 ปวตฺตมานาย ปาทปาณิสฺสกุจฺจานียา ทิฏฺฐิ- ธรรมเหล่านี้ไม่ "สหชาติธรรมเหล่านี้จึง
 วิสฺสุทฺธิอาทิกา อีมา ปญฺจ วิสฺสุทฺธิโย อวยเวน ว่างเปล่า ไม่ตกอยู่ในอำนาจอะไร". อนึ่ง
 สมุทฺทายฺพลกฺขณฺนเยน "สรฺรณฺ"ติ เวทิตฺตพฺพา. สัจจะทั้ง ๔ นั้น ที่เห็นแล้วด้วยอำนาจ
 ทุกขสัจ นิโรธสัจ และเหตุแห่งทุกขสัจ
 และนิโรธสัจทั้ง ๒ นั้นเท่านั้น จึงนำมาซึ่ง
 อุปการะ ที่เห็นโดยประการอื่น หานำมา
 ซึ่งอุปการะไม่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงถือเอา
 ธรรม ๒ อย่างมีสัจจะเป็นต้น. นั้นนี้พึงใช้
 แม้ในธรรมที่ถือเอาด้วยอาทิ-ศัพท์. ชื่อว่า
เป็นมูล เพราะภาวะเป็นที่ตั้งอาศัย.
 เพราะว่า เมื่อมีศีลวิสุทธิและจิตวิสุทธิ
 ปัญญานี้ก็ย่อมเป็นธรรมชาติ มีมูลเกิดแล้ว,
 เมื่อไม่มี ก็หาจะมีมูลเกิดไม่ฉะนี้. ชื่อว่า เป็น
โครงร่าง เพราะพึงขยายไปโดยรอบ.
 ด้วยว่า วิสุทธิ ๕ เหล่านี้มีทิววิสุทธิเป็นต้น
 อยู่ในฐานะเป็นเท้า เป็นฝ่ามือ และเป็น
 ศีรษะของปัญญานี้ ที่เป็นไปอยู่ด้วยอำนาจ
 ความสืบต่อกัน พึงทราบว่า "ชื่อว่า เป็น
โครงร่าง" โดยอวัยวะ คือโดยนัยแห่งการ
 เข้าไปกำหนดความรวม.

คุณประวัติ ศิริจรรยา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

๔๓๑. ปณฺจกขุณฺธาติ เอตฺถ ปณฺจจาติ
 คณนปริจฺเจโท, เตน น ตโต เทฺหฺจ น
 อุตฺตุนฺติ ทสฺเสติ. ขุณฺธาติ ปริจฺฉินฺนธมฺม-
 นิทฺสสนฺ. ยสฺมา เจตฺถ ขุณฺธสฺสทฺโท ราสฺสุจโ
 "มหาอุทกฺกขุโ"ติอาทิสฺ วิย, ตสฺมา
 อตีตาทิวีกาณินฺ สพฺพิ รุปี ราสีวเสน
 พุทฺธิยา เอกชฺเณ คเหตฺวา "รูปเมว ขุโ
 รุปกฺขุโ"ติ สมานาธิกรณสมาสฺ ทฺวฺจพฺโพ.
 "ตีหิ ขุเนหิ อีณิ ทสฺสามา"ติอาทิสฺ วิย
 โภจฺจาสฺสุเจ ปน ขุณฺธสฺสทฺเท นิพฺพานสฺสาปี
 ขุณฺธนฺตรภาโว อापชฺชตีติ ? นاپชฺชตี
 อตีตาทิวีกาภาวโต. น หิ เอกสฺส นิจฺจสฺส
 สโต นิพฺพานสฺส อตีตาทิวีกาโค อตฺถีติ.
 ปจฺเจเนตฺถน รุปราสีติ อตฺถโ, ทฺติเยน
 รูปโภจฺจาสฺสตี.

๔๓๑. คำว่า ห้า ในคำว่า ชั้น ๕
 นี้ เป็นคำกำหนดการนับ, ด้วยคำว่าห้าชั้น
 พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงว่า ไม่ต่ำกว่า
 นั้น ไม่เกินกว่านั้น. คำว่า ชั้น เป็นคำ
 แสดงไชธรรมที่ทรงกำหนดไว้. ก็เพราะ
 ในที่นี้ชั้นศัพท์มีอรรถว่ากอง เหมือนในคำ
 ทั้งหลายว่า "มหาอุทกฺกขุโ" แปลว่า
 ห้วงน้ำใหญ่เป็นต้น, ฉะนั้น ฟังถ้อยเอารูป
 ทั้งหมด ซึ่งจำแนกโดยวิภาคมีรูปอดีตเป็นต้น
 เป็นหมวดเดียวกันตามความรู้ ด้วยอำนาจ
 เป็นกอง แล้วฟังเห็นเป็นสมาสที่เป็น
 สมานาธิกรณะว่า "รูปเมว ขุโ
 รุปกฺขุโ" กองคือรูป. ชื่อว่ารูปชั้น.
 ถามว่า อนึ่งในชั้นศัพท์มีความหมายว่าส่วน
 เช่นอย่างในประโยคที่ว่า "ตีหิ ขุเนหิ อีณิ
 ทสฺสาม" แปลว่าเราจะแบ่งหนึ่ออก ๓ ส่วน
 ดังนี้เป็นต้น แม้นิพพานก็จะต้องเป็นชั้นอีก
 อันหนึ่งนะซี ? ตอบว่า ไม่ต้องหรรอก

^๑ องฺ. จตุกก. ๒๑/๗๒, องฺ. ฉกก.
 ๒๒/๓๗๖.

เพราะนิพพานไม่มีการจำแนกเป็นอดีตเป็น-
 ต้น. ด้วยว่านิพพานเป็นเอก เป็นธรรมชาติ
 เทียง จึงห้ามการจำแนกเป็นอดีตเป็นต้นไม่
 ฉะนั้น. ตามความหมายข้อที่ ๑ มีความหมาย
 ว่ากองคือรูป, ตามความหมายข้อที่ ๒ มี
 ความหมายว่าส่วนคือรูป.

เวทนา ขันธ์ อาทิสฺปิ เอเสว นโย. กสฺมา
 ปเนเต ขนฺธา ปญฺजेว วุตฺตา อิมินา เอว จ
กเมนาตี ? ภาชนโภชนพยุชนภตฺตการก-
ภุชกวิกปฺทสฺสนโต ยถาโอฟาริกยถา-
สงฺกิลेषฺปเทสโต จาตี เวทิตพฺพ. วิวาทมูล-
เหตุภาวํ สํสารเหตุคํ กมฺมเหตุตถจ จินฺเตตฺวา
เวทนาสฺสญา สงฺขารกฺขนฺธโต นีหริตฺวา วิสุ
ขฺนฺธภาเวน เทสิตา.

แม้ในคำว่า เวทนา ขันธ์ เป็นต้น ก็มีนัยนี้
 เหมือนกัน. ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ขันธ์
 เหล่านี้จึงตรัสไว้ ๕ เท่านั้น และตรัสไว้
 ตามลำดับนี้เท่านั้น ? ตอบว่า เพราะแสดง
 การแยกไว้ เป็นเหมือนภาชนะ เป็นเหมือน
 โภชนะ เป็นเหมือนกับข้าว เป็นเหมือน
 คนกร้าวและเป็นเหมือนคนบริโภคน และ
 เพราะทรงแนะนำไปตามขันธ์ที่หยาบ และ
 ขันธ์ที่เร้าหมอง. เวทนาและสัญญาท่าน
 แสดงไว้โดยเป็นขันธ์ อีกส่วนหนึ่ง เอาออกไป
 เสียจากสังขารขันธ์ โดยทรงคำนึงถึง
 ความเป็นเหตุแห่งวิวาทมูล ความเป็นเหตุ
 แห่งสังสารวัฏ และความเป็นเหตุแห่ง
 กรรม.

คุณประวัติ ศิริจรรยา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

รูปกษณชกถาวณณนา

๔๓๒. ตตถาติ เตสุ ปณจสุ ชนุเชสุ.
ยงกัญจิติ อนวเสสปริยาทานิ. รูปปนลกขณติ
 อติปสงกนิยมนิ. ยัสทเทเน หิ สนิปาเตน
 กิสทเทเน จ คหิตเน อนนิยมตตตาย
 อติปสงเค อาปนเน ติ รูปปนสทโท
 นิตตเตติ, เตน รูปสสุ อนวเสสปริคคโท
 กโต โหติ. สีตาทิหิติ สีตุนหชิฆจฉาปิปาสาทิหิ.
 เหตุตถเถ เจติ กรณวงนิ. รูปปน ลกขณ
 เอตสชาติ รูปปนลกขณ. ธมโม เอว
ธมมชาติ. รูปปนญเจตถ สีตาทิวิโรธิปจย-
 สนิปาเต วิสทิสูปตติ. นนุ จ อรูปธมมานมปิ
 วิโรธิปจยสมาคเม วิสทิสูปตติ ลพทิตติ ?
 สจจ ลพทิตติ, น ปน วิภูตตร.

พรรณนากถาวาคัยรูปันธ

๔๓๒. บทว่า ตตถ เท่ากับ เตสุ
 โยค ปณจสุ ชนุเชสุ แปลว่า ในบรรดา
 ษันธ ๕ เหล่านั้น. บทว่า ยงกัญจ เป็นคำ
 กำหนดถือเอาโดยไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า
รูปปนลกขณ เป็นคำกำหนดความประสงค์
 อย่างยิ่ง. ก็เมื่อต้องประสงค์อย่างยิ่ง โดย
 ภาวะที่ยัง ก็ศัพท์มีอรรถเป็นอนนิยม โดยที่
 ท่านใช้ ยิ ศัพท์ และ ก็ ศัพท์ พร้อมทั้งนิบาต
 รูปปนศัพท์ก็ยอมห้ามเสีย ซึ่งภาวะที่ยังกัญจ
 ศัพท์มีอรรถเป็นอนนิยมนั้น, ด้วยรูปปนศัพท์นั้น
 ย่อมเป็นอันท่านอาจารย์ ทำการกำหนด
 ถือเอารูปไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า สีตาทิห
 ความว่า เพราะวิโรธิปัจจยมีเย็น ร้อน
 และทิวกระหายเป็นต้น. ก็คำนี้เป็นตติยา-
 วิภตติลงในอรรถแห่งเหตุ. ความแปรผัน
 เป็นลักษณะของธรรมชาตินี้ เหตุนี้ธรรม-
 ชาตินี้ชื่อว่า รูปปนลกขณ. ธรรมนั้นแลชื่อว่า
ธรรมชาติ. ก็ความแปรผันในที่นี้ได้แก่ความ
 เกิดขึ้นไม่เหมือนกัน ในเมื่อวิโรธิปัจจยมี

คุณประวัติ ศิริจรรยา

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เย็นเป็นต้นประชุมกัน. ถาว่า ความ
เกิดขึ้นไม่เหมือนกัน ในเมื่อวิโรธปัจจย
ประชุมกัน ก็ยอมจะได้แม้แก่รูปธรรม
ทั้งหลายมิใช่หรือ ? ตอบว่า ได้จริง, แต่
ไม่ช้คั่นก.

วิภูตครณเหตุตถ รูปนํ อธิปะตํ สีตาทิก-
คทณโต. ยถิ เอวํ กถํ พุทหมโลก
รูปสมณณยา ? ตตถาปะ ตํสภาวานติวคตุนโต
โทติเยว รูปสมณณยา, อณุกคาทกปะจยวเสน
วา. วิโรธปัจจยสนนึปะเต โย อตตโน
สนนุทานเน ภินนเน ภิชุชมานสเสว วิสทิสุปะตติ-
เหตุกาโว, ตํ รูปนนุติ อณนเว. อิมสุมิ
ปะกขะ รูปยติ วิการํ อापาทะตติ รูป,
ปุริมปะกขะ ปน รูปปะตติ. สงฆณณเนน
วิการายตติยํ รูปนสทโท นิริโพทติ เกจิ.
อิมสุมิ ปกขะ อรูปธมเมสุ รูปสมณณาย
ปะสงโค เอว นคถิ สงฆณณนาทวโต.
ปะภุขาทอ รูปนนุติ อปะเร. สพะพนตํ เอกโต
กตวาทิ ราสภุจํ ททเย จปะตวา วทติ.

เพราะในที่นี้ ท่านประสงค์เอาความแปรผัน
ที่ชัดเจน เพราะใช้ศัพท์ว่าวิโรธปัจจยมี
เย็นเป็นต้น. ถ้าอย่างนั้น ในพรหมโลกจะมี
ชื่อว่า รูปได้อย่างไร ? แม้ในพรหมโลกนั้น
ก็มีชื่อว่ารูปเหมือนกัน เพราะไม่ล่วงพ้น
สภาวะนั้นไปได้ทีเดียว, อีกอย่างหนึ่ง ก็
ด้วยอำนาจที่เป็นปัจจยสนับสนุน. อาจารย์
เหล่าอื่นกล่าวว่า ภาวะที่เป็นเหตุเกิดขึ้น
ไม่เหมือนกันแห่งรูปที่กำลังแตกไปอยู่นั้นเอง
ในเมื่อความสืบทอดของตนแตกไปแล้ว อันใด
ในเมื่อวิโรธปัจจยประชุมกัน, อันนั้นชื่อว่า
ความแปรผัน. ในฝ่ายแรกชื่อว่ารูป ด้วย
อรรถว่าทำให้เปลี่ยนแปลง คือให้ถึงความ
วิการ, ส่วนในฝ่ายแรกชื่อว่ารูป ด้วย

อรรถว่าแปรผัน. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า
รูปนศัพท์เป็นศัพท์คล้องปาก ใช้ในการถึง
ความวิการด้วยการกระทบ. ในฝ่ายนี้ความ
เกี่ยวข้องกันกับชื่อว่ารูปนั้นเหี่ยว ไม่มีใน
อรูปธรรมเลย. เพราะไม่มีความกระทบกัน.
อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า การกระทบ
เฉพาะชื่อว่าความแปรผัน. บทว่า สพฺพนคํ
เอกโต กตฺวา ท่านอาจารย์ย่อมกล่าวถึงความ
หมายว่ากองไว้ในใจว่า รวมธรรมชาตินั้น
ทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกัน.

ภูโตปาทายภทโตติ เอตฺถ ตทธิน-
วตุตฺติตาย ภวติ เอตฺถ อูปาทายรูปนฺติ ภูตํ.
ภูตานํ อูปาทียเตว, น ปน สยํ เตหิ อณฺเณหิ
วา อูปาทียตฺติ อูปาทายํ.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า ภูโตปาทาย-
ภทโต นี้ต่อไป ชื่อว่าภูตรูป ด้วยอรรถว่า
เป็นที่อยู่ของอุปาทายรูป เพราะเป็นธรรม-
ชาติ มีความเป็นไปเนื่องกับอุปาทายรูปนั้น
ชื่อว่าอุปาทายรูป ด้วยอรรถว่าอาศัยภูตรูป
ทั้งหลายอย่างเดียวกัน, แต่ตนเองมิได้ถูก
ภูตรูปเหล่านั้นหรือรูปเหล่านั้นเข้าไปอาศัย.

กามํ จตุธาตฺวภูจฺจเน วจนตฺถาทิโตปิ
ภูตานํ วิภาวิตานเว, สภาวธมฺมานมฺปน

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ข้าพเจ้าได้กล่าว
ลักษณะรสและปัจจัยภูฐานไว้แล้ว ในจตุธาต-

บริษัทบุรีรัมย์ทำไม้ จำกัด
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ลกขณาทวิภาวนาติ กตฺวา วุตฺตํ "ลกขณ-
รสปัจจุปฏฺฐานานิ จตุธาตวฏฺฐานเ
วุตฺตานิ"ติ. ตตฺถ ปทฏฺฐานสฺส อวุตฺตตฺตา
อาท "ปทฏฺฐานโต ปนา"ติอาที. อวณณฺจ
ตสฺส ตสฺสตถสฺส ปจฺจยโตติ เอตฺถ
ปการนฺตเรณ วิภาวิตตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํ. สพฺพابی
จตสฺโสปี ธาตุโย. อาโปสงฺกหิตาย เตโช-
อนุปาลิตาย^๑ วาโยวิตถมฺภิตาย เอว ปฐวี-
ธาตุยา ปวตฺติ, น อณฺณถาติ สธา
เสสฏฺฐตฺตตฺยปทฏฺฐานา, เอวมิตราปีติ อาท
"อวเสสธาตฺตตฺยปทฏฺฐานา"ติ.

วฏฺฐฐาน" ดังนี้ เพราะอธิบายว่า ภูตฺรูป
ทั้งหลายได้อธิบายไว้แล้วในจตุธาตวฏฺฐฐาน
แม้โดยปกิณกะมีอรรถแห่งคำเป็นต้น ก็จริง,
ถึงกระนั้น ก็จะมีการอธิบายปกิณกะมีลักษณะ
เป็นต้นของสภาวะธรรมทั้งหลาย. เพราะท่าน
มิได้กล่าวบทฏฺฐานไว้ ในจตุธาตวฏฺฐฐานนั้น
ท่านจึงกล่าวคำว่า "แต่โดยบทฏฺฐาน" ดังนี้
เป็นต้น. ก็การที่ท่านมิได้กล่าวบทฏฺฐานนั้น
ไว้ พึงเห็นว่า เพราะความชื่อนั้น ท่าน
อธิบายไว้แล้วโดยประการอื่น ในคำว่าโดย
ปัจจุันนี้เป็นต้น. บทว่า สพฺพابی โยค
จตสฺโสปี ธาตุโย ความว่า ธาตุทั้ง ๔.
ปฐวีธาตุมีอาโปคอยควบคุม เตโชตามรักษา
วาโยคอยพัดไปมาอยู่เท่านั้น จึงเป็นไปได้,
มิใช่ออย่างอื่น เพราะฉะนั้น ปฐวีธาตุนั้นจึง
มีภูตฺรูป ๓ ที่เหลือเป็นบทฏฺฐาน, แม้ธาตุนอก
นั้นก็อย่างนั้น เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์
จึงกล่าววว่า "มีธาตฺ ๓ ที่เหลือเป็น
บทฏฺฐาน".

^๑ ฉ. เตโชนุปาลิตาย.

จตุวิสตวิธนติ คณนปริจเจโท พล- บพว่า จตุวิสตวิธ เป็นคำกำหนด
 ฐาที่นั ปฏิสเสธนญโจ. ตตถ ยั วตตพพ, ตั จำนวน มีความหมายห้ามเสียซึ่งรูปทั้งหลาย
 พรโต อาวิภวิสสติ. จกขตีติ จกข, มีผลรูปเป็นต้น. คำใดที่พึงกล่าวในชั้นนั้น,
 วิญญาณาธิญจันตํ รูป อสสาเทนตํ วิย โหตีติ คำนั้นจักมีแจ้งข้างหน้า. ธรรมชาติที่ชื่อว่า
 อตโต. จกขตีติ หิ อัย จกขตีสทโท "มธุ จกข ด้วยอรรถว่าชอบ, อธิบายว่า อัน
 จกขติ, พุชณชนั จกขตีติอาทิสสุ วิย วิญญาณาอาศัยแล้ว ย่อมเป็นเหมือนพอใจอยู่
 อสสาเทนตโต. วตตเวหตํ "จกขุ โข ซึ่งรูป. จะอธิบายบพว่าจกขติ ต่อไป.
 มาคณตีย ฐารามํ ฐปรตํ ฐสมุทิตน"ติ. จกขติศัพท์นี้มีความหมายว่าชอบใจ เช่นใน
 อญจกถายมปิ วุจติ "ฐเปสุ ประโยคว่า "มธุ จกขติ, (ชอบน้ำผึ้ง)
 อาวิณณรสน"ติ.^๑ สติปิ โสตาที่นั สททา- พุชณชนั จกขติ (ชอบกับข้าว)". สมจริงคัง
 รมมณฑาทิภาเว^๒ นีรุพหตตะ ทสฺสเน เอว พระคำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า "คูกร
 จกขุสทโท ปวตตติ ปทุมมาทิสสุ ปงกชาทิสททา มาคณตียะ จกขุแลมีรูปเป็นที่มายินดี ยินดี
 วิทยาติ ทญจพพ. อถวา จกขตีติ แล้วในรูป ชื่นชมแล้วในรูป". แม้ในอรรถ-
 วิญญาณาธิญจันตํ สมวิสมํ อาจิกขนตํ วิย กถาท่านก็กล่าวไว้ว่า "มีการชักมาในรูป
 อภิปุชตํ วทนตํ วิย โหตีติ อตโต. ทั้งหลายเป็นรส". พึงเห็นว่าแม่เมื่อภาวะ

^๑ ม. ม. ๑๓/๒๗๒, ปาฬิมมฺปน

รูปสมมุทิตนตํ ทิสฺสติ.

^๒ วิสุทธีมคฺค. ๓/๑๑.

^๓ ฉ. สททารมมณฑาทิภาเว.

บริษัทบุรีรัมย์ทำไม้ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภุจกถายมฺปน "วิภาเวติ จา"^๑ติ วุตฺตํ. ตํ ที่มีโสตะเป็นต้น แปรสภาพที่มีเสียงเป็น
 อเนกตฤตฺตฺตา ธาตุํ วิภาวนตฤตฺตฺตาปิ จกฺขติ- อารมณ์เป็นต้นมีอยู่ จักขุศัพท์ก็ย่อมเป็นไป
 สทฺทสฺส สมนฺวตฺตฺติ กตฺวา วุตฺตํ. สฺนฺวตฺติ เพราะเป็นศัพท์ติดปาก เหมือนศัพท์มีงกช
 เอเตน, วิญฺญาณาธิกฺขจฺติ สยํ วา สฺนฺวตฺตฺติ เป็นต้นใช้ในคอกบัวเป็นต้นฉะนั้น. อีกอย่าง-
 โสฺตํ. ขายติ เอเตน, สยํ วา ขายตฺตฺติ ฆานํ. หนึ่ง บทว่า จกฺขติ มีความว่า ธรรมชาติ
 รสฺสคฺคฺคณฺมุลกตฺตฺตา อชฺโณหฺรณฺสฺส ชีวฺตนิมิตฺตํ อันวิญญาณตั้งอาศัยแล้ว ย่อมเป็นเหมือน
 อาหารรโส ชีวฺตํ, ตสฺมี นินฺนตฺตาย ตํ บอกทางที่เรียบและไม่เรียบ เป็นเหมือน
 อวฺทฺยตฺตฺติ ชีวฺทํ นินฺนตฺตฺนินฺน. กุจฺจิตานํ บอกให้แจ่มแจ้งอย่างยิ่ง. ส่วนในอรรถกถา
 สาสวธฺมฺมานํ อาโย อฺปฺตฺตฺติกฺกฺจฺจฺจฺนฺนฺติ กาโย ท่านกล่าวว่า "และย่อมทำให้แจ่มแจ้ง".
 อนฺตฺตฺตฺริยเหตุภาวํ อนนาคจฺจฺนฺนฺเตสฺ กามรฺวค- คำในอรรถกถานั้นท่านกล่าวไว้ เพราะ
 นินฺนทานกมฺมชฺนินฺนเตสฺ กามรฺวคสฺส จ วิเสส- อธิบายว่า แม้ความที่จักขุศัพท์มีความหมาย
 ปจฺจเยสฺ ฆานชีวฺทากาเยสฺ กายสฺส วิเสสโต ว่า ทำให้แจ่มแจ้งก็ย่อมมีได้ เพราะธาตุ
 สาสวปจฺจยตฺตา. เตน ทิ โฝฏฺจพฺพสฺสขิ อสฺสสา- ทั้งหลายมีเนื้อความหลายอย่าง. ธรรมชาติ
 เทนฺตา สฺตฺตา เมถุนมฺปิ เสวนฺติ. กายินฺนทฺริย- ที่ชื่อว่าโสตะ ด้วยอรรถว่าเป็นเหตุฟัง, อีก
 วตฺตฺกฺกา วา จตฺตาโร ชนฺธา พลวกามาสวาทิ- อย่างหนึ่ง ด้วยอรรถว่า ตนเองอันวิญญาณ
 เหตุภาวโต วิเสเสน สาสวาทิ กุจฺจิตานํ ตั้งอาศัยแล้วฟังได้. ธรรมชาติที่ชื่อว่าฆานะ
 สาสวธฺมฺมานํ อาโยติ กาโย วุตฺโต. ด้วยอรรถว่าเป็นเหตุสูดกลิ่น อีกอย่างหนึ่ง
 วนฺณวิการิ อปฺชฺชฺมานํ ททฺยจฺกตฺภาวํ ด้วยอรรถว่าสูดกลิ่นเอง. รสของอาหาร

^๑ สทฺธมฺมปฺปชฺชิติกฺกา. ๑/๒๐๖,
 สมฺโมหฺวินฺนทฺตฺติ. ๕๔.

รูปยคีติ รูป, รูปมิว ปกาสะ กโรติ สวิกคหมิว ชื่อว่าชีวิต เพราะเป็นเหตุแห่งความเป็น
 ทสเสคีติ อตุโธ. อเนกตฤตตะตา วา ธาตุญญ์ อยู่ เพราะการกลืนกิน มีการรับรสเป็นมูล,
 ปกาสนตฺโธ เอว รูป-สทฺโท ทฏฺจพฺโพ. ธรรมชาติโดยย่อเรียกร่องชีวิตนั้น เพราะ
 เป็นธรรมชาติที่โน้มไปในรสอาหารนั้น เหตุ
 นั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่าชีวหา โดยนิรุตตินัย.
 ที่เกิดคือสถานที่เกิดขึ้น แห่งธรรมอันน่า-
 เกลียดทั้งหลาย ได้แก่สาสวธรรมทั้งหลาย
 เหตุนั้น ชื่อว่ากาย เพราะเมื่อฆานะชีวหาและ
 กายซึ่งเกิดแต่กรรม อันมีกามราคะเป็นเหตุ
 และยังเป็นปัจจัยพิเศษแห่งกามราคะด้วย ยัง
 ไม่มาถึงภาวะที่เป็นเหตุอันเป็นอนุตรริยะะ กายก็
 เป็นสาสวปัจจัยโดยพิเศษอยู่ด้วย. เหตุนั้นแหละ
 สัตว์ทั้งหลายเมื่อพอใจสุขอันเกิดจากโภจฺฐัพพะ
 จึงเสพเมถุน. อีกอย่างหนึ่ง ชั้น ๔ อันมี
 กายินทรีย์เป็นที่ตั้ง เป็นไปกับด้วยอัสวะโดย
 พิเศษ เพราะความเป็นเหตุแห่งอัสวะมีกามา-
 สวะอันมีกำลังเป็นต้น เหตุนั้นท่านจึงเรียกว่า
กาย ด้วยอรรถว่า เป็นที่เกิดของธรรมอัน
 บัณฑิตเกลียด คือสาสวธรรมทั้งหลาย. ชื่อว่า
รูป ด้วยอรรถว่า ถึงซึ่งความวิการแห่ง
 วรรณะ ย่อมแสดงภาวะที่อยู่หทัย, อธิบายว่า

บริษัทบุรีรัมย์ทำไม้ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กระทำการประกาศเหมือนอย่างกับเป็นรูป คือ แสดงเหมือนอย่างกับมีกายอยู่. อีกอย่างหนึ่ง ฟังเห็นรูป-ศัพท์ว่า มีความหมายว่าประกาศ นั้นเอง เพราะธาตุทั้งหลายมีเนื่อความหลาย-อย่าง.

สพฺปตฺตึ สทฺโท, อุทาหรียตฺติ, สเกหิ วา ชื่อว่าสัททะ ด้วยอรรถว่าไป, อธิบายว่า
 ปจฺจเยหิ สปปียตฺติ^๑ โสตฺวิณฺณเวยฺยภาวํ เปล่งเสียงออกไป, อีกอย่างหนึ่ง ฟัง
 อุปนียตฺตึ อตฺถโธ. กนฺธยตฺตึ กนฺโธ, อตฺตโน อธิบายว่า ถูกปัจจัยของตนเองไป คือนำไป
 วตฺถุํ สฺจุยตฺติ อปากฺกํ "อิทํ สฺกนฺธํ สู่ภาวะที่โสตจะฟังรู้ได้. ชื่อว่ากัณฺธะ ด้วย
 ทฺกฺกนฺธนฺ"ติ ปกาเสตฺติ ปฏฺิจจณฺนํ วา อรรถว่าบอก, อธิบายว่าบังถึงวัตถุของตน
 ปุปฺผผลาหิ "อิทเมตฺถ อตฺถึ"ติ เปสฺสณฺณํ คือเป็นดอกไม้หรือผลไม้เป็นต้น ที่ไม่ปรากฏ
 กโรนฺตํ วย โทตฺตึ อตฺถโธ. รสนฺตึ ตํ สตฺตภาตฺติ ก็ประกาศว่า "นี่กลิ่นหอม นี่กลิ่นเหม็น"
 รสํ, อสฺสาเทนฺตฺตึ อตฺถโธ. หรือที่เขาซ่อนไว้ก็ทำเป็นเหมือนสารณะว่า
 "นี่อยู่ตรงนี้". ชื่อว่ารส ด้วยอรรถว่าเป็นที่
 ยินฺตึ, คือเป็นที่ชอบใจของสัตว์ทั้งหลาย.

อิตฺถิยา เอว อินฺทฺริยํ อิตฺถินฺทฺริยํ, อินฺทฺริยฺของหญิงนั้นแล ชื่อว่าอิต-
 ตถา ปุริสินฺทฺริยํ. ชีวนฺตึ เตน สทฺชาตฺธมฺมาตฺติ ินฺทฺริย, ปุริสินฺทฺริยก็เหมือนกัน. ที่ชื่อว่าชีวิต

^๑ ส. สรียติ, โป. สพฺพิยติ.

ชีวิต, ตเทว อินทริย์ ชีวิตินทริย์. ททยณจ
 ตั วตฤณจ ททยสส วา มโนวิญญาณสส
 วตฤณติ ททยวตฤ. โจนกายภาวโต กาโย
 จ โส อธิบายวิญญาปนโต วิญญตติ จาติ
กายวิญญตติ. โจนวาจาภาวโต อธิบาย-
 วิญญาปนโต จ วจี จ สา วิญญตติ จาติ
วจีวิญญตติ. วิคฺคทาภาวโต น กสฺสตี, กสิตุ
 จินฺทิตุ น สกฺกา, น วา กาสตี ทิพฺพตีติ
 อกาสิ, อกาสมเว อกาสิ, ตเทว นิสฺสตฺต-
 นิชฺชิวฺภูเจเน อากาสธาต. รูปสฺสาติ
 นิปฺพนฺนรูปสฺส. ลหฺภาโว ลหฺตา. สย
 อนิพฺพนฺนตายน "รูปสฺสา"ติ วิเสสิตฺ. เอส นโย
 เสเสสฺปิ.

ด้วยอรรถว่า เป็นเหตุเป็นอยู่แห่งสหชาติ-
 ธรรมทั้งหลาย, อินทริย์คือชีวิตนั้นแหละ
 ชื่อว่าชีวิตินทริย์. หทัยนั้นด้วย เป็นวัตถุด้วย
 หรือเป็นวัตถุแห่งหทัยคือมโนวิญญาณ เพราะ
 เหตุนั้น จึงชื่อว่าหทัยวัตถุ. ชื่อว่ากายนั้น
 ด้วย เพราะความเป็นกายที่ทำให้เคลื่อนไหว-
 ไหวได้ และชื่อว่าวิญญติ เพราะทำให้รู้
 ความประสงค์ได้ เหตุนั้น จึงชื่อว่า
กายวิญญติ. กิวจินนั้นด้วยชื่อว่าเป็นวิญญติ
 ด้วย เพราะความเป็นวาจาที่ทำให้เคลื่อนไหว
 และทำให้เข้าใจความประสงค์ได้
 เหตุนั้น จึงชื่อว่าวจีวิญญติ. ธรรมชาติใดที่
 ทำให้เป็นรอยไม่ได้ เพราะไม่มีกายคือไม่
 อาจจะทำให้เป็นรอยได้ คือไม่อาจจะตัดได้
 ธรรมชาตินั้นชื่อว่าอากาส, อีกอย่างหนึ่ง
 ธรรมชาติโดยอมสว่าง คือรุ่งเรืองหามิได้
 เหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่าอากาส, อากาส
 นั้นแหละเท่ากับอากาส, อากาสนั้นชื่อว่า
อากาสธาต ด้วยอรรถว่าเป็นนิสสตันนิชชีวะ.
 บทว่า รูปสฺส ได้แก่นิปผันรูป. ความเบา

บริษัทบุรีรัมย์ทำไม้ จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

ชื่อว่าหุต. บทว่า "รูปส" นี้ ท่านทำให้
ต่างกัน เพราะความเป็นธรรมชาติที่ไม่
สำเร็จด้วยตนเอง. นัยแม้ในบทที่เหลือ
ก็นัยนี้.

อยมฺปน วิเสโส : กมฺมนิ สาธฺ กมฺมณฺณํ,
ตสฺส ภาโว กมฺมณฺณตา. ปจฺมํ, อุปริ จ จโย
ปวตฺติ อุปจโย. ปุพฺพาปรวเสน สมฺพนฺธา
กตฺติ ปวตฺติ สันตฺติ. อนิจฺจสฺส วินาสีโน ภาโว
อนิจฺจตา. กพฺพิ กรียตฺติ กพฺพิกาโร^๑
อาหฺรตฺติ อาหาโร. เอวนฺตาว อุปาทายรูป
สทฺทตฺถโต เวทิตพฺพิ.

ส่วนความแตกต่างกันดังต่อไปนี้ : ความ
สำเร็จประโยชน์ในการทำงานชื่อว่ากัมมัฏเฐ,
ภาวะแห่งกัมมัฏเฐนั้นชื่อว่ากัมมัฏตา. การ
ก่อกำเนิดความเป็นไปครั้งแรกและต่อ ๆ ไป
ชื่อว่าอุปจย. ความแผ่ไปคือความเป็นไปที่
เกี่ยวเนื่อง ด้วยอำนาจเบื้องต้นและเบื้อง-
ปลาย ชื่อว่าสันตติ. ภาวะแห่งสิ่งที่ไม่เที่ยง
คือสิ่งที่มีความพินาศ ชื่อว่าอนิจตา. ที่ชื่อว่า
กพพิการ ด้วยอรรถว่าอันบุคคลทำให้
เป็นคำ. ที่ชื่อว่าอาหา ด้วยอรรถว่า
นำมา. อุปาทายรูปพึงทราบตามเนื้อความ
แห่งศัพท์อย่างนี้ก่อน.

กมโต ปน สพฺเพสํ รูปธฺมานํ กิว่าตามลำดับ ท่านอาจารย์ยก
นิสฺสยภาเวน มฺลภูตตฺตา ปจฺมํ ภูตรูปานิ ภูตรูปขึ้นแสดงก่อน เพราะเป็นมูลโดยภาวะ

^๑ ม. กพล กรียตติ กพพิกาโร, เอวมฺปฺริปี.

อุทฺทิกฺขณินิ. อิตเรสุ อชฺฌตฺติกกาเวน
 อตฺตภาวสมณณาย มุลภาวโต จกฺขาทินิ ปณฺจ
 อาทิตฺ ออุทฺทิกฺขณินิ. เตสํ วิสยํ อิมะ วิสยาติ
 ทสฺเสตฺตํ รูปาทินิ จตฺตาริ ออุทฺทิกฺขณินิ.
 โผฏฺฐพฺพมฺปน อนุปาทายรูปตฺตา, ภูตคฺคทณฺเณ
 คหิตตฺตา จ อิตฺ น คหิตฺ. สุวายํ อตฺตภาโว
 อิมะทึ "อิตฺถิ"ติ วา "ปุริโส"ติ วา สงฺขยํ
 คจฺจตฺตึ ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ อิตฺถิ-
 ปุริสินฺทริยทฺวํ ออุทฺทิกฺขณํ. "อิมินา ชีวตี"ติ
 โวหารํ ลภตฺตึ ทสฺสนตฺถํ ตโต ชีวิตินฺทริยํ.
 ตสฺส อิมํ นิสฺสาย วิญฺญาณปฺปวตฺตियํ
 อตฺตทิตาทิสิตฺตึ ทสฺสนตฺถํ ททวตฺถุ. ตสฺส
 อิมาสํ วเสน สพฺเพ กายวชิปโยคาติ ทสฺสนตฺถํ
 วิญฺญตฺตึทฺวํ. อิมาย รูปกายสฺส ปริจฺเจโท,
 อณฺชโส จาติ ทสฺสนตฺถํ อากาสธาตฺ.
 อิมะทิสฺส สุขปฺปวตฺตึ, อูปตฺตึอาทโย จาติ
 ทสฺสนตฺถํ ลหุตาทโย. สพฺโพ จายํ จตฺตสนฺตติ-
 รูปสนฺตานิ อิมินา อูปตฺตมฺภยตฺตึ ทสฺสนตฺถํ
 อนฺเต กวพิงฺกาโร อาหาโร ออุทฺทิกฺขณโจติ
 เวทิตฺพฺโพ.

เป็นที่อาศัยของรูปธรรมทั้งหมด. ในบรรดา
 อุปาทายรูปนอกรูปนี้ ท่านอาจารย์ยก
 ๕ อย่างมีจักขุเป็นต้นนั้นแสดงแต่ต้น เพราะ
 ภาวะที่เป็นมูลแห่งสมญาว่าอัทภาพโดยภาวะ
 ที่เป็นอวัยวะอยู่ในภายใน. ท่านอาจารย์
 ยก ๔ มีรูปเป็นต้นขึ้นแสดงเพื่อจะแสดง
 ว่า รูปเป็นต้นเหล่านี้เป็นอารมณ์ของรูปที่รับ
 อารมณ์เหล่านั้น. ส่วนโผฏฐัพพะท่านมิได้ถือ
 ไว้ในที่นี้ เพราะมีจักเป็นอุปาทายรูป
 เพราะท่านถือเอาด้วยการถือเอาว่า เป็น
 ภูตรูป. เพื่อแสดงว่า อัทภาพนั้นถึงการ
 นับว่า "หญิง"ก็ดี ว่า "ชาย"ก็ดี ด้วยอินทรีย์
 เหล่านี้ท่านจึงยกอินทรีย์และปุริสินทรีย์ขึ้น
 แสดงในลำดับแห่งรูปเหล่านั้น. เพื่อแสดง
 ว่า สัตว์ย่อมได้การบัญญัติว่า "มีชีวิตรอยู่
 ด้วยอินทรีย์นี้" ท่านจึงยกชีวิตินทรีย์นั้นแสดง
 ต่อจากนั้น. เพื่อแสดงว่า ชีวิตินทรีย์นั้นจะ
 สำเร็จประโยชน์เกื้อกูล มีประโยชน์เกื้อกูล
 แก่ตนเป็นต้น ก็ในเมื่อวิญญานเป็นไปเพราะ
 อาศัยหทัยวัตถุนี้ท่านจึงยกหทัยวัตถุขึ้นแสดง.

ผลสำรวจ เอกชุมพล โลหะชาละ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เพื่อแสดงว่า หทัยวัตถุนี้มีกายประโยคและ
 วจีประโยคทั้งหมด ด้วยอำนาจวิญญูติเหล่านี้
 ท่านจึงยกวิญญูติทั้ง ๒ ชั้นแสดง. เพื่อแสดง
 ว่าอากาศธาตุเป็นเขตกำหนด และเป็นทาง
 ของรูปกายนี้ท่านจึงยกอากาศธาตุขึ้นแสดง.
 เพื่อแสดงว่าความเป็นไป แห่งความสุขและ
 อากาโรทั้งหลายมีความเกิดขึ้นเป็นต้น ของ
 รูปกายนี้ จะมีได้ก็ด้วยรูปเหล่านี้ ท่านจึงยก
 รูปทั้งหลายมีลหุตาเป็นต้นขึ้นแสดง. เพื่อ
 แสดงว่า ความสืบทอดแห่งสันตติรูปทั้ง ๔ นี้
 ทั้งหมดอันกพพิงการารานอุปถัมภ์อยู่ กพพิง-
 การารานจึงพิงทราบว่าเป็นต้นขึ้นแสดงไว้
 ในตอนสุดท้าย.

๔๓๓. อิทานิ ยถาอุทฺธิฏฺฐานิ อูปาทาย-
 รูปานิ ลกฺขณาทิโต นิตฺทิสิตฺตุ "ตตฺถ รูปา-
ภิกษิตารหฺมุตฺตปฺปสาทลฺกฺขณนฺ"ติอาทิ อารทฺธํ.
 ตตฺถ ตตฺถาติ เตสุ อูปาทายรูปेषุ. รูปे,
 รูปสฺส วา อภิกษาโต รูปาภิกษาโต, ตํ อรหตีติ
 รูปาภิกษิตารโท, รูปาภิกษาโต โหตุ วา มา
 วา เอวํสภาโว จตฺตุนฺนํ ภูตानํ ปสาโท

๔๓๓. บัดนี้ท่านอาจารย์หวังแสดงไข
 อูปาทายรูป ตามที่ยกขึ้นแสดงไว้แล้วโดย
 ปกติกะมีลักษณะเป็นต้น จึงเริ่มคำมีคำว่า
 "ตตฺถ รูปาภิกษิตารหฺมุตฺตปฺปสาทลฺกฺขณนฺ"
 เป็นต้น. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ตตฺถ
 เท่ากับ เตสุ โยค อูปาทายรูปेषุ แปลว่า
 ในบรรดาอูปาทายรูปเหล่านั้น. อธิบายว่า

ผลตำราจ เอกขุมพล โลหะชาละ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

รูปาภิมาตารทกตปสาโท, เอวโลกุขณํ จกขุติ
 อตฺโต. ยสฺมา ปจฺจนฺตรสทฺโต เอว จกขุ-
 ปสาโท รูปาภิหนนวเสน ปวตฺตติ, น เกวโล.
 ตสฺมา ตํสภาวตา^๑ ปมาณํ, น รูปาภิมาตติ
 ทสฺสนตฺถํ รูปาภิมาตารทตา วุตฺตา ยถา
 วิชากรํ กุสลากุสลนฺติ. อภิมาโต จ
 วิสยวิสยีนํ อณฺวมณฺณํ อภิมุขีภาโว
 โยคฺยเทศาวภูจฺานํ อภิมาโต วิชาติ กตฺวา.
 โส รูปे จกขุสฺส, รูปสฺส วา จกขุมุหิ โหติ.
 เตนาท "ยํ จกขุ อนิทสฺสนํ สบฺปฏิมุํ รูปมุหิ
 อนิทสฺสนมุหิ สบฺปฏิมุหิ ปฏิทณฺณิ วา"^๒
 "ยมุหิ จกขุมุหิ อนิทสฺสนมุหิ สบฺปฏิมุหิ รูปุ
 สนิทสฺสนํ สบฺปฏิมุํ ปฏิทณฺณิ วา ปฏิทณฺณติ
 วา"^๒ จ อาทิ.

ความกระทบที่รูปชื่อว่ารูปาภิมาโต, อีก-
 อย่างหนึ่ง ความกระทบซึ่งรูปก็ชื่อว่า
 รูปาภิมาโต แปลว่าความกระทบรูป,
 สภาวะโดยอ้อมควร ซึ่งการกระทบซึ่งรูปนั้น
 เหตุนั้น สภาวะนั้นชื่อว่า รูปาภิมาตารโท
 แปลว่าควรกระทบซึ่งรูป, ความกระทบรูป
 จะมีอยู่หรือไม่ก็มีตาม ความใสของภูตรูป
 ทั้ง ๔ อันมีสภาวะอย่างนี้ ชื่อว่ารูปาภิ-
 มาตารทกตปสาโท แปลว่าความใสของ
 ภูตรูป อันควรแก่การกระทบรูป จักขุมีความ
 ใสแห่งภูตรูป อันได้แก่การกระทบรูปอย่างนี้
 เป็นลักษณะ. เพราะจักขุประสาทประกอบ
 ด้วยปัจจัยอื่นเท่านั้น ย่อมเป็นไปด้วยอำนาจ
 การกระทบรูป, ไม่ใช่จักขุประสาทล้วน ๆ.
 เพราะฉะนั้น เพื่อจะแสดงว่า ภาวะที่จักขุมี
 ความใสแห่งภูตรูป อันควรกระทบรูปนั้นเป็น
 สภาพเท่านั้น เป็นประมาณ, ทำให้การ
 กระทบรูปเป็นประมาณไม่ ท่านอาจารย์จึง

^๑ ก. ตํสภาวโตว.

^{๒-๒} อภิ. ส. ๓๔/๑๔๖.

เอววิธานํ ภูตานิ ปสาโท ทฏฺฐกามตา ๗เปฯ
ปสาโท, เอวโลกฺขณํ จกฺขุ. ตสฺส ตสฺส ทิ
 ภวสฺส มุลการณภูตา ตณฺหา ตสฺมี ตสฺมี
 ภเว อูปฺปชฺชุนารหายตฺนวิสยาปิ นาม โทตีติ
 กามตณฺหาทึนํ ทฏฺฐกามตาทิวหารารหตา
 วุตฺตา.

ฉะนั้น ท่านจึงกล่าววณัยที่ ๒ ไว้ในที่ทุกแห่ง.
 พึงทราบวิเคราะห์ในวณัยที่ ๒ นั้น กรรมอัน
 เป็นเหตุแห่งความเป็นผู้ใคร่จะเห็น เป็น
 สมุฏฐานแห่งภทรูปเหล่านี้ เพราะเหตุอัน
 จึงชื่อว่า ทฏฺฐกามตานิทานกมมสมุฏฐานานิ.
 ความใสของภทรูปที่มีอย่างอย่างนี้ ชื่อว่า
ทฏฺฐกามตา ๗เปฯ ปสาโท แปลว่า ความ
 ใสแห่งภทรูปอันมีกรรมอันเป็นเหตุแห่งความ
 เป็นผู้ใคร่เพื่อจะเห็นเป็นสมุฏฐาน, จักษุก็มี
 ความผ่องใสแห่งภทรูปอันมีกรรม อันเป็น
 เหตุแห่งความเป็นผู้ใคร่ เพื่อจะเห็นเป็น
 ลักษณะ. จริงอยู่ ตัดหาอันเป็นเหตุรากเง่า
 แห่งภพนั้น ๆ ย่อมเป็นธรรมชาติ ชื่อว่าเป็น
 วิสัยแห่งอายตนะควรแก่การบังเกิดขึ้นในภพ
 นั้น ๆ ก็ได้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวภาวะที่
 ตัดหาทั้งหลายมีกามตัดหาเป็นต้น ควรซึ่ง
 โวหารว่า มีความเป็นผู้ใคร่จะเห็นเป็นต้น.

ทฏฺฐกามตาติ ทิ ทฏฺฐมิจฺฉา, รูปตณฺหาติ
 อตฺถโก. เอตฺถ จ ทฏฺฐกามตฺยา, เสสานนฺจ
 ตนฺตํอตฺตภาวนิพฺพตฺตกมฺมาญฺหนกฺขณโต สติ

ก็ความปรารถนา จะเห็นความหมาย
 ว่า ได้แก่รูปตัดหา ชื่อว่า ความเป็นผู้ต้อง
การจะเห็น. ก็ในอธิการนี้พึงเห็นความว่า

ผลตำรวจ เอกชุมพล โลหะชาละ
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา.

ปุริมินิพฺพตฺติยํ^๑ วตฺตพฺพํ นตฺถิ, อสฺติ ปน
 มคฺเคน อสมฺมุขมาฏิตฺทา^๒โวเยว การณนฺติ
 ทฏฺฐพฺพํ. ยโต มคฺเคน อสมฺมุจฺฉินฺนํ
 การณลาภ สติ อฺปฺปชฺชิตฺวา อตฺตโน ผลสฺส
 ปจฺจยภาวูปกมฺนโต น^๓ วิชฺขมานเมวาทิ
 อฺปฺปนฺนตา อตฺถิตา ปรียาเยหิ วุจฺจติ "อริยํ
 อฏฺฐจฺจกัํ มคฺคํ ภาเวนฺโต อริยํ อฏฺฐจฺจกัํ
 มคฺคํ พหุสฺสโรนฺโต อฺปฺปนฺนฺปฺปนฺเน ปาปก
 อกฺุสฺเส ฐมฺเม อนฺตฺราเยว อนฺตฺรธาเปตี"^๔ติ,
 "สนฺตํ วา อชฺฌตฺตํ กามจฺฉนฺทํ 'อตฺถิ เม
 อชฺฌตฺตํ กามจฺฉนฺโท'ติ ปชานาตี"^๕ติ จ
 เอวมาทีสุ.

เมื่อมีความเป็นผู้ใคร่จะเห็น และความเป็น
 ผู้ใคร่จะฟังเป็นต้น ที่เหลือบังเกิดก่อน แต่
 ขณะที่ประมวลมาแห่งกรรม อันจะให้เกิด
 อັถภาพนั้ ๑ ก็ไม่มีคำที่จะต้องพูดถึง, แต่
 เมื่อไม่มีภาวะ ที่ความเป็นผู้ใคร่จะเห็นที่
 มรรคดอนชั้นไม่ได้มันเองเป็นเหตุ. เพราะ
 เมื่อมีการได้เหตุที่มรรคยังดอนไม่ได้ เหตุก็
 มีอยู่นั้นเอง เพราะเกิดขึ้นเข้าถึงความเป็น
 ปัจจัยแก่ผลของตน เหตุนั้นภาวะที่เป็นธรรม
 เกิดขึ้นแล้ว ภาวะที่เป็นธรรมมีอยู่ พระผู้มี-
 พระภาคตรัสไว้ โดยคำเป็นปริยายทั้งหลาย
 เช่นในประโยคทั้งหลายมีอย่างนี้ว่า "ภิกษุ
 เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ กระทำอริยมรรคมี
 องค์ ๘ ให้มาก ย่อมยังอกุศลธรรมอันลามก
 ที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ ให้อันตรธานไปเสียใน

^๑ ม. ปุริมินิพฺพตฺติยํ.
^๒ ฉ. อสมฺมุขมาฏิตฺทาเวเนว.
^๓ ฉ. นาทิ-สทฺโท นตฺถิ.
^๔ ก. อฺปฺปนฺนตาอตฺถิตาปรียาเยหิ.
^๕ ล. มหาวาร. ๑๔/๗๖.
^๖ ที. มหา. ๑๐/๓๓๕, ม. ม. ๑๒/๑๑๑.

รูเปส ปุคฺคสฺส, วิญญาณสฺส วา
อวิญจณรสี. อาชารภาวปจฺจปฏฺฐานํ นิสฺสย-
 ปจฺจยภาวโต. ทฏฺฐกามตานิทานกมฺมชฏฺท-
ปทฏฺฐานํ "เยสํ ภูตานํ ปสาโท, เทวสฺส
 อาสนุนการณน"ติ กตฺวา. เอตฺถ จ
 ตนฺตํ อตฺตภาวนิปุฬาทกสาธารณกมฺมวเสน ปุริมํ
 จกฺขุชฺชณฺณํ วุตฺตํ การณวิเสสสฺส อนามภูจฺจตฺตา.
 "เอวรูปํ นาม เม จกฺขุ โหตุ"ติ เอวํ
 นิพฺพุตฺติตอาเวณิกกมฺมวเสน ทุตฺติยนฺติ วนฺตฺติ.
 สติปิ ปน ปณฺจณฺณํ ปสาทภาวสามณฺเณ
 สวิสยาภาสนสงฺฆาตสฺส ปสาทพฺยาปารสฺส
 วเสน ปุริมํ วุตฺตํ. ปสาทการณสฺส สติปิ
 กมฺมภาวสามณฺเณ, เอกตฺเต วา อตฺตโน
 การณเกเทน เกททสฺสนวเสน ทุตฺติยนฺติ
 ทฏฺฐพฺพิ.

ระหว่างนั้นเที่ยว" และว่า "ภิกษุยอมรู้
 กามฉันทะ อันมีอยู่ในภายในว่า 'เรามี
 กามฉันทะอยู่ในภายใน" ดังนี้.

จักขุมีอันชักมาที่รูปแก่บุคคล, หรือแก่
วิญญาณเป็นรส. ชื่อว่ามีภาวะเป็นที่รองรับ
เป็นปัจจุปัฏฐาน เพราะความเป็นนิสยปัจจัย.
ชื่อว่า มีภูตรูปอันเกิดแต่กรรมอันมีความเป็น
ผู้ใคร่จะเห็นเป็นเหตุเป็นปทัฏฐาน เพราะ
 อธิบายว่า "ภูตรูปทั้งหลายที่มีความผ่องใส
 นั้นแหละเป็นเหตุใกล้ของประสาทนั้น". ก็ใน
 อธิการนี้ ท่านกล่าวลักษณะแห่งจักขุข้อต้นไว้
 ด้วยอำนาจแห่งกรรมที่ทั่วไป อันจะยัง
 อตฺตภาพนั้น ๆ ให้สำเร็จ เพราะมิได้ระบุด
 ความต่างของเหตุไว้ และลักษณะของจักขุ
 ข้อที่ ๒ ไว้ด้วยอำนาจกรรมพิเศษ ที่ให้
 บังเกิดแล้วอย่างนี้ว่า "ขอจักขุเห็นปานนี้
 จงมีแก่เรา". อนึ่งพึงเห็นว่า แม้เมื่อความ
 ที่รูปทั้ง ๕ มีจักขุเป็นต้นมีความเสมอกัน
 โดยความเป็นประสาทรูปมีอยู่ ท่านกล่าว
 ลักษณะของจักขุข้อแรกไว้ ด้วยอำนาจกิจคือ

ผลตำราจ เอกชมพล โลหะชาละ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ความใส กล่าวคือความส่องอารมณ์ของตนให้ชัดเจน. แม้เมื่อความที่เหตุคือความเสมอกันโดยภาวะที่เป็นกรรม หรือเป็นอย่างเดียวกัน ท่านก็กล่าวลักษณะของจักขุข้อที่ ๒ ไว้ ด้วยอำนาจแสดงความต่าง โดยความต่างแห่งเหตุของตน.

โสตาที่นี้ ลกฺขณาที่สุ วุตฺตฺนเยเนว อตฺโต เวทิตฺตโพ.

พึงทราบอรรถ ในปภินกะมีลักษณะเป็นต้นของโสตะเป็นต้น ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

เอตฺตาท : จกฺขาทินี อินฺทฺริยานํ ก็ เอกกมฺมุนา อุปฺปตฺติ, อุทาทุ นานากมฺมุนาติ? อุภยถาปีติ โปราณา. ตตฺถ นานากมฺมุนา ตาว อุปฺปตฺติยํ จกฺขาทินี วิเสเส วุตฺตฺตพฺพันตฺติ การณสฺส ภินฺนตฺตา. เอกกมฺมุนา ปน อุปฺปตฺติยํ กถํ เนสํ วิเสโสติ ? การณสฺส ภินฺนตฺตา เอว. ตนฺตํภวปฺภุจฺจนาภุตา हि ตณฺหา ตนฺตํภวปริยาปนฺนายนานาภิลาสตาย สยํ วิจิตฺตรูปา อุปนีสฺสยภาเวน ตนฺตํภวนิพฺพตฺตค- กมฺมสฺส วิจิตฺตเกทํ วิทฺติ. ยโต ตทาหิตฺวิเสสํ

ในอธิการนี้ มีอาจารย์ผู้ท้วงกล่าว ว่า : อินทรีย์มีจักขุเป็นต้น เกิดขึ้นด้วยกรรมอย่างเดียวกันหรือ หรือด้วยกรรมต่าง ๆ ? ตอบว่า โบราณจารย์ทั้งหลาย กล่าวไว้ว่า เกิดขึ้นได้ด้วยกรรมทั้ง ๒ ประการ. ในกรรม ๒ ประการนั้น เบื้องต้นในข้อที่เกิดขึ้นด้วยกรรมต่าง ๆ ข้อที่จะพึงกล่าว ในความต่างของอินทรีย์มีจักขุเป็นต้น ไม่มี เพราะเหตุต่างกัน. แต่ในข้อที่เกิดขึ้นด้วยกรรมอย่างเดียวกัน อินทรีย์มีจักขุเป็นต้น

คุณสมจิตต์ อักษรานูเคราะห์
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

คํ ตถารูปสมตฺถตาโยเคน อเนกรูปาปนฺนํ วิย เหล่านั้นจะต่างกันอย่างไร ? ตอบว่า ต่าง
 อเนกํ วิสิฎฺฐสภาวะผล^๑ นิปฺพตฺเตติ. น เจตฺถ กันเพราะเหตุต่างกันนั่นเอง. จริงอยู่
 สมตฺถตา สมตฺถภาวโต อณฺเวยา เวทิตฺตฺวา ตัณหาอันเป็นตัวปรารถนาภพนั้น ๆ เพราะ
 การณวิเสเสน อาหิตฺวิเสสสฺส วิสิฎฺฐผล- ความเป็นธรรมชาติติดใจอายตนะ อันนับ-
 นิปฺพาทนโยคฺยตามตฺตโต. อยฺยจ เอกสฺสปี เนื่องในภพนั้น ๆ ตนเองจึงมีรูปต่าง ๆ
 กมฺมสฺส อเนกกีนฺทฺริยเหตุตาวิเสสโยโค จักแจงความที่กรรมอันยังภพนั้น ๆ ให้บังเกิด
 ยุตฺตโต อากมฺโต^๒ จ ปรโต อากมฺิสฺสติ. เป็นธรรมชาติ มีประเภทต่าง ๆ โดยความ
 เป็นอุปนิสัยปัจจัย. เพราะตัณหาอันให้
 บังเกิดผลอันมีสภาวะต่าง ๆ มิใช่น้อย
 เหมือนกรรมที่ให้บังเกิดภพนั้น ๆ อันมีความ
 ต่างกันที่ความต่างแห่งเหตุนั้น มาตั้งไว้
 ถึงความเป็นรูปมิใช่น้อย ด้วยการประกอบ
 ด้วยความเป็นธรรมชาติ สามารถเห็นปาน
 นั้น. ก็ความที่ตัณหาเป็นธรรมชาติสามารถ
 ในเรื่องนี้ ไม่พึงทราบว่าเป็นอื่นไปจาก
 สมรรถภาพ เพราะเป็นเพียงภาวะที่ความ
 ต่างที่ถูกความต่างแห่งเหตุมาตั้งไว้ เป็นสิ่ง

^๑ ม. วิสิฎฺฐสภาวะ ผล.

^๒ ฉ. อากมฺนโต.

คุณสมจิตต์ อักษรานู เคารวะที่

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

